

PRZEMYSŁAW ŻURAWSKI *VEL* GRAJEWSKI

Uniwersytet Łódzki

Specyfika relacji polsko-ukraińskich po 2015 r.

The Specificity of Polish-Ukrainian Relations after 2015

The Polish-Ukrainian relations between 2015 and 2018 have been different than commonly perceived. The tangible material cooperation (military, gas trade, transport, banking, labour market and education) is being developed more rapidly than before 2015. However, the dispute over the interpretation of history creates bad atmosphere between the two countries and determines the public perception of reality. The reasons for this situation, the threats it creates and the ways out are analysed in this article.

Keywords: Ukraine, Poland, cooperation, history, Law and Justice party (PiS), Civic Platform party (PO), Ukrainian Insurgent Army (UPA), Russia.

Celem, dla którego został napisany niniejszy artykuł, jest prezentacja stanu stosunków polsko-ukraińskich w okresie po zwycięstwie wyborczym Prawa i Sprawiedliwości (PiS) w 2015 r. oraz analiza ich specyfiki w tymże czasie. Temat ten nie doczekał się dotąd opracowania innego niż publicystyczne¹. W publikacjach naukowych, dotyczących współczesnych stosunków polsko-ukraińskich, przyjmowano zwykle za cezurę końcową rok 2014, jako czas przełomu rewolucyjnego i początku wojny na Ukrainie, lub rok 2015 – tzn. moment zmiany rządu w Polsce, nie wykraczając poza ten horyzont².

1 Pomijając artykuły ukazujące się w prasie codziennej, na portalach internetowych i w tygodnikach, wśród ostatnio opublikowanych poważnych tekstów publicystycznych na uwagę zasługują artykuły W. Konończuka, *(Czas na doktrynę postgiedroyciowską wobec Ukrainy, „Nowa Europa Wschodnia”* (dalej: NEW) 2018, nr 1, s. 23–32), Jewhena Mahdy (*Konflikt o sumie zerowej*, NEW 2018, nr 1, s. 44–48) oraz Pawła Kosta (*Energetyczne szanse*, NEW 2018, nr 1, s. 49–54).

2 Patrz np.: I. Hurak, *Relacje Polski i Ukrainy 2010–2015 – ukraiński punkt widzenia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 2, s. 181–201. Por. A. Latosińska, *Ukraina w polityce zagranicznej Polski (2004–2014)*, w: M. Pietrasiak, M. Stelmach,

Wstępem do prezentowanych rozważań jest określenie relacji polsko-ukraińskich w 2015 r. Jest ono niezbędne do weryfikacji tezy o załamaniu się ich po tej dacie. By tę tezę potwierdzić lub sfalsyfikować, musimy przedstawić bilans rządów poprzedników i pozostawione przez nich dziedzictwo³. Dopiero wówczas będziemy mogli stwierdzić, czy w ostatnich trzech latach mamy do czynienia z załamaniem, wzrostem czy stagnacją w stosunkach polsko-ukraińskich.

Przyjęte zadanie badawcze wymaga odpowiedzi na wiele związanych z nim pytań. Pytanie wyjściowe, dotyczące tytułowej tematyki – tzn. okresu po 2015 r., jest pytaniem o to, jakie były główne pola relacji polsko-ukraińskich w tym czasie. Odpowiedzi na nie poświęcam kolejną część tekstu. Wskazanie najbardziej charakterystycznych przykładów pozytywnej dynamiki ich rozwoju (m.in. współpracy wojskowej, energetycznej, transportowo-komunikacyjnej, akademicko-naukowej, rynku pracy) służy za kontrpunkt do poszukiwania odpowiedzi na pytanie zasadnicze – o przyczyny i uwarunkowania rozdzwieku między faktycznym stanem namacalnego – konkretnego wymiaru stosunków polsko-ukraińskich, a ich postrzeganiem przez opinię publiczną oraz elity polityczne i opiniotwórcze obu krajów, oceniające wzajemne relacje poprzez negatywny pryzmat dyskusji na tematy historyczne. Teza, którą staram się udowodnić, jest przeświadczenie o tym, że stan materialny relacji polsko-ukraińskich jest nie tylko dobry, ale także – co wykażę dalej – w kilku dziedzinach wykazuje właśnie w okresie po 2015 r. pozytywną dynamikę. Atmosfera wzajemnych relacji systematycznie się zaś pogarsza i grozi wyhamowaniem owej współpracy. Pytanie o przyczyny tego stanu rzeczy i możliwości zaradzenia temu jest przy tym pytaniem fundamentalnym dla zaprezentowanych rozważań.

Artykuł nie ma być katalogiem błędów, których przytoczenie miałoby objaśnić istniejący stan rzeczy, a jeśli już odnosi się do błędów, to raczej ukraińskich niż polskich i nie dlatego, by tych drugich nie było⁴, lecz dlatego, że

K. Żakowski (red.), *Polityka zagraniczna Polski 25 lat doświadczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 115–132 oraz P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2016, s. 68–118. Wyjątek, stanowi tu artykuł Łukasza Adamskiego: Ł. Adamski, *Jak wyjść z korkociągu polsko-ukraińskiego*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2016, nr 2, s. 94–115.

3 Tematykę tę omawiam rozdziale książki P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 81–101. Tu zatem prezentuję jedynie przegląd podstawowych wydarzeń.

4 Jeden z wykazów takich błędów patrz: A. Lelonek, *Główne błędy polskiej polityki zagranicznej wobec Ukrainy*, „Analiza”, 8 X 2016, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego,

przyjaznego Ukrainie omówienia tych pierwszych, jak dotąd, zasadniczo brak było tak w polskiej, jak i w ukraińskiej debacie publicznej⁵. Naturalnie publicystyka środowisk wrogich Ukrainie wręcz żywi się takimi błędami, ale jej twórcy nie objaśniają ich natury i kontekstu, tylko je demonizują. Wskazanie najważniejszych z nich jest zatem konieczne w celu objaśnienia analizowanej sytuacji.

Stan relacji polsko-ukraińskich odziedziczony po rządach PO–PSL

Stosunki polsko-ukraińskie cechowały się od początku 2008 r. postępującym spadkiem intensywności. Był to skutek splotu wielu zmiennych w czasie czynników: dekompozycji obozu pomarańczowej rewolucji na Ukrainie⁶, uwarunkowań międzynarodowych, wywołanych resetem w relacjach amerykańsko-rosyjskich, polityki współpracy z Rosją, prowadzonej przez główne mocarstwa Unii Europejskiej (UE), z którymi solidaryzował się rząd PO–PSL, rosnącego napięcia wewnętrznego na Ukrainie w dobie Majdanu, agresji rosyjskiej na Krymie i na Donbasie. Polska lat 2008–2015 miała jednak swój własny wkład w wychładzanie tych relacji. Złożyły się nań: praktykowana przez rząd PO–PSL polityka ocieplenia stosunków z Rosją⁷, zademonstrowana już podczas wizyty premiera Donalda Tuska w Moskwie (8 lutego 2008 r.)⁸, odbytej akurat w momencie kulminacji rosyjsko-ukraińskiej „wojny

<https://pulaski.pl/analiza-glowne-bledy-polskiej-polityki-zagranicznej-wobec-ukrainy> (dostęp: 5.07.2018). Jest to wykaz powstały ok. 1,5 roku temu i z wyraźnym piętnem faktu, iż wytworzony został w ramach NGO i moim zdaniem nadmiernie akcentuje znaczenie tego typu organizacji. Pisany jest też z rozmyciem czasowym problemu (tzn. pewne opisane tam błędy występują lub występowały w konkretnym okresie, a w innym nie), ale stanowi dobry przykład tego typu analiz, prowadzonych w Polsce, i zawiera wiele celnych spostrzeżeń, np. o roli i charakterze tzw. środowisk kresowych. Brak natomiast nie tylko podobnych, ale również jakichkolwiek eksperckich analiz błędów ukraińskich na kierunku polityki wobec Polski.

- 5 Nie stroni od ich wskazywania Ihor Hurak we wskazanym artykule (przypp. 2). Jego rozważania dotyczą jednak okresu do 2015 r.
- 6 Patrz szerzej: A. Eberhardt, *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy / The Revolution That Never Was. Five Years of „Orange” Ukraine*, „Punkt Widzenia”, listopad/November 2009, s. 79; T. Kapuśniak, *Parlamentarny gambit na Ukrainie*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2007, vol. 5, s. 53–60 oraz M. Przelomiec, *Tymoszenko. Historia niedokończona*, Wydawnictwo „Niecałe”, Bytom 2012, s. 111–244.
- 7 P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 62–67.
- 8 B. Cichocki, P. Świeżak, *Co Polska może na Wschodzie? Raport*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2008/2007, t. 7–8, nr 1–2, s. 69. Por.: M. Greszta, *Prasa rosyjska o wizycie Tuska w Moskwie*, *Gazeta.pl.*, 8.02.2008, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,4911801.html> (dostęp: 5.07.2018).

gazowej”⁹, deklaracja ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego o rezygnacji z aktywnej polityki „jagiellońskiej” i opowiedzenie się za budowaniem strategicznego partnerstwa UE–Rosja, w którym brak było miejsca dla Ukrainy¹⁰, pozycja Polski wobec kolejnej rosyjsko-ukraińskiej „wojny gazowej” 2009 r.¹¹, skutkująca fiaskiem wizyty Sikorskiego na Ukrainie (15–16 stycznia 2009 r.), na spotkanie z którym nie znalazł czasu żaden z liczących się polityków ukraińskich¹², i dalszym wychładzaniem relacji z Kijowem aż po odmowę premier Julii Tymoszenko przyjazdu do Warszawy na zjazd (29–30 kwietnia 2009 r.) EPP-ED (frakcji chadeckiej Parlamentu Europejskiego, której członkiem jest PO, a „Batkiwszczyna” Tymoszenko – tzw. partią siostrzaną)¹³. Manifestowanie zbliżenia z Rosją (np. rozmowa Tusk–Putin 1 września 2009 r. na molo w Sopocie przy okazji obchodów rocznicy wybuchu II wojny światowej, z jednoczesną marginalizacją obecnej tam premier Tymoszenko, skutkowało z kolei jej pospiesznym, demonstracyjnym wyjazdem „na pilne spotkanie z Muammarem Kadafim”¹⁴). Schyłek

-
- 9 Patrz szerzej: A. Górka, W. Konończuk, *Gazowe fiasko Julii Tymoszenko w Moskwie*, „Tydzień na Wschodzie” (dalej: TnW), 26 II 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-02-27/gazowe-fiasko-julii-tymoszenko-w-moskwie (dostęp: 15.08.2008). Por.: *Tymczasowe zawieszenie ukraińsko-rosyjskich sporów gazowych*, TnW, 15 IV 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-16/tymczasowe-zawieszenie-ukrainko-rosyjskich-sporow-gazowy (dostęp: 15.08.2008) oraz A. Górka, P. Wołowski, *Ukraińsko-rosyjskie porozumienie gazowe*, TnW, 18 III 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-03-19/ukrainko-rosyjskie-porozumienie-gazowe (dostęp: 15.08.2008).
- 10 *Minister Sikorski dla „Gazety”: 1 września – lekcja historii*, „Gazeta Wyborcza” (dalej: GW), 29–30 VIII 2009, http://wyborcza.pl/1,101285,6978098,Min_Sikorski_dla_Gazety__1_wrzesnia_lekcja_historii.html#ixzz0S8own1Mo (dostęp: 1.12.2009). Komentarz patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Geopolityka – siła – wola. Rzeczypospolitej zmagania z losem*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2010, s. 325–331. Szerzej o prorosyjskim zwrocie w polskiej polityce zagranicznej dokonywanym wówczas przez Sikorskiego patrz: W. Lysek, *Polityka zagraniczna wobec Ukrainy*, w: P. Musiałek (red.), *Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007–2011*, Wydawnictwo eSpe, Kraków 2012, s. 268–271.
- 11 P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 84–86.
- 12 Szerzej o wizycie R. Sikorskiego na Ukrainie patrz: *Wizyta Ministra SZ RP R. Sikorskiego na Ukrainie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie, www.kijow.polemb.net/index.php?document=1986 (dostęp: 1.12.2009).
- 13 *Tymoszenko o odwołaniu wizyty w Polsce: Zajęłam się wyplatami*, *Gazeta.pl*, 30.04.2009, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,6559268,Tymoszenko_o_odwołaniu_wizyty_w_Polsce_Zajelam_sie.html (dostęp: 1.12.2009). Por.: *Premier Julia Tymoszenko odwołała wizytę w Warszawie*, „Wiadomości z Regionu/OSW” 30 IV 2009, nr 83.
- 14 *Bez spotkania z Tymoszenko*, Rz, 1 IX 2009, www.rp.pl/artukul/356874.html?print=tak (dostęp: 1.12.2009). Por.: *A jednak. Tymoszenko i Tusk rozmawiali*, TVN24, 1.09.2009, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/a-jednak-tymoszenko-i-tusk-rozmawiali,107492.html (dostęp: 1.12.2009).

prezydentury Wiktora Juszczeki przyniósł zaś osłabienie silnych po pomarańczowej rewolucji proukraińskich sympatii polskiej opinii publicznej. Było to wynikiem przyznania w styczniu 2010 r. przez prezydenta Juszczenkę tytułu bohatera Ukrainy Stepanowi Banderze¹⁵.

Od chwili wyboru na stanowisko prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza na wygaszanie polskiej aktywności w polityce wschodniej (sprowadzonej zasadniczo do Partnerstwa Wschodniego), w tym i ukraińskiej, nałożyła się zmiana kierunku polityki zagranicznej Kijowa. Dezaktualizacji uległy niektóre wspólne dotąd cele strategiczne Polski i Ukrainy, np. dążenie do członkostwa Ukrainy w NATO. 3 czerwca 2010 r. Rada Najwyższa Ukrainy wykreśliła je z listy celów polityki zagranicznej¹⁶. Jednocześnie Polska pod rządami PO–PSL znalazła się w szczytowym momencie swej polityki zbliżenia z Rosją. Z początkiem lutego 2010 r. minister Sikorski publicznie oświadczył na łamach „Süddeutsche Zeitung”, że nie należy wykluczać przyszłego członkostwa Rosji w NATO¹⁷. Po 10 kwietnia 2010 r. nastąpiła, trwająca do opublikowania raportu MAK o katastrofie smoleńskiej, czyli do grudnia 2010 r., bezprecedensowa po 1989 r. manifestacja pełnego zaufania rządu polskiego do Rosji¹⁸. 2 września 2010 r. na zaproszenie ministra Sikorskiego szef rosyjskiego MSZ Siergiej Ławrow wziął udział w dorocznej naradzie polskich ambasadorów. Było to wydarzenie niemające dotąd odpowiednika w relacjach między obu krajami¹⁹. 30 września 2010 r. nastąpiło rozwiązanie Polsko-Ukraińskiego Batalionu Pokojowego – POLUKRBAT²⁰. Intensywna w poprzednich latach polsko-ukraińska współpraca wojskowa w praktyce ustała.

Rok 2011 przyniósł fiasko szczytu Partnerstwa Wschodniego w Warszawie, na które poza kanclerz Angelą Merkel i kończącym sprawowanie funkcji

15 T.A. Olszański, *Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy*, „Punkt Widzenia” 2013, nr 35, s. 26. O uchyleniu tej decyzji patrz: *Ukraina: Uchylenie dekretu o odznaczeniu Stepana Bandery*, TnW, 19 I 2011, vol. 162, nr 2, s. 10. Por.: *Ostateczna decyzja w sprawie tytułów Bohatera Ukrainy dla Bandery i Szuchewycza*, TnW, 10 VIII 2011, vol. 185, nr 25, s. 9.

16 *Ukraina rezygnuje z członkostwa w NATO*, TnW, 9 VI 2010, vol. 138, nr 20, s. 11–12.

17 *Sikorski: Rosja powinna być w NATO*, TVN24, 5 II 2010, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/sikorski-rosja-powinna-byc-w-nato,124386.html (dostęp: 7.05.2010).

18 Patrz szerzej: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 64.

19 *Ławrow: chcemy uzdrowić nasze relacje*, „Rzeczpospolita” (dalej: Rz), 2 IX 2010, www.rp.pl/artykul/530229.html (dostęp: 7.01.2011). Por.: *Ławrow na naradzie polskich ambasadorów*, TVN24, 24 VIII 2010, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/lawrow-na-naradzie-polskich-ambasadorow,143918.html (dostęp: 7.01.2011). Komentarze rosyjskie patrz: *Prasa o wizycie Ławrowa w Polsce*, Polskie Radio, PAP, 3 IX 2010, www.polskieradio.pl/13/115/Artykul/259780,Prasa-o-wizycie-Lawrowa-w-Polsce (dostęp: 7.01.2011).

20 POLUKRBAT, *Jednostki wojskowe*, Wojsko Polskie, www.jednostki-wojskowe.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=360&Itemid=26 (dostęp: 5.05.2018).

premiera rządu hiszpańskiego José Luisem Zapatero, nie przybył żaden z przywódców jakiegokolwiek dużego państwa UE. Wszystkie państwa partnerskie odmówiły zaś podpisania przygotowanego przez Polskę dokumentu końcowego²¹. Potem nastąpiły spory wokół Euro 2012 z licznymi sugestiami ze strony Warszawy co do możliwości organizowania ich bez Ukrainy²². Kontynuowano natomiast akcję promocyjną na rzecz włączenia Ukrainy do współpracy z UE w zakresie wydobycia gazu łupkowego, którą prowadzili w tym czasie polscy posłowie do Parlamentu Europejskiego (Konrad Szymański – PiS, Paweł Kowal – Polska Jest Najważniejsza i Paweł Zalewski – PO)²³.

W końcowym etapie prezydentury Janukowycza postępowała marginalizacja znaczenia Polski w polityce ukraińskiej i w polityce Zachodu wobec Ukrainy. Złożona przez prezydenta Bronisława Komorowskiego deklaracja uczestniczenia w szczycie w Jałcie²⁴, bojkotowanym przez większość głównych polityków europejskich²⁵, okazała się krokiem chybionym, a odwołanie szczytu przez Janukowycza²⁶ było podkreśleniem małego znaczenia, jakie do spotkania z prezydentem RP przywiązywał w tych warunkach prezy-

21 P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 278–279.

22 Sugestie samodzielnego – bez Ukrainy – zorganizowania rozgrywek Euro2012 wysuwał m.in. ówczesny minister sportu w rządzie PO–PSL Mirosław Drzewiecki. R. Romaniuk, H. Sadowski, *Euro 2012 bez Ukrainy?*, „Polska. The Times”, 30 VI 2008, www.polska-times.pl/artukul/13855,euro-2012-bez-ukrainy,id,t.html (dostęp: 30.07.2008). W podobnym duchu wypowiedział się też Zbigniew Boniek: *Euro 2012 bez Ukrainy wcale nie straci*, „Dziennik.pl”, 5 IV 2010, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/115070,euro-2012-bez-ukrainy-wcale-nie-straci.html> (dostęp: 5.05.2010). Por.: *Euro 2012 bez Ukrainy?*, TVN24, 1 VII 2008, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/euro-2012-bez-ukrainy,63228.html (dostęp: 1.08.2008).

23 K. Szymański, *Sprawozdanie. 4 lata pracy w Parlamencie Europejskim*, Parlament Europejski 2013, s. 11–12 i 37. Por.: *Szymański: Gaz łupkowy to konkurencja i zmiana geopolityczna*, Europejska Polityka Energetyczna, Niezależne Forum Energetyczne, *Energia* 24, 7 XII 2011, <http://europejskapolitykaenergetyczna.energia.pl/168,szymanski-gaz-lupkowy-to-konkurencja-i-zmiana-geopolityczna> (dostęp: 10.02.2012).

24 *Prezydent o przyszłotygodniowym szczycie w Jałcie*, *Prezydent.pl*, 5 V 2012, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,173,prezydent-o-przyszlotygodniowym-szczycie-w-jalcie.html (dostęp: 7.06.2012). Por.: *Komorowski jedzie na bojkotowany szczyt do Jałty*, *Interia.pl Fakty*, 4 V 2012, <http://fakty.interia.pl/polska/news-komorowski-jedzie-na-bojkotowany-szczyt-do-jalty,nId,915954> (dostęp: 15.08.2012).

25 T. Iwański, A. Ciechanowicz, A. Kwiatkowska-Drożdż, R. Sadowski, *Kryzys w relacjach UE–Ukraina wokół sprawy Tymoszenko*, *TnW*, 9 V 2012, vol. 218, nr 17, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-05-09/kryzys-w-relacjach-ue-ukraina-wokol-sprawy-tymoszenko (dostęp: 7.07.2018). Por.: *Przywódcy nie chcą jechać (sic) na szczyt do Jałty*, *Rz*, 30 IV 2012, www.rp.pl/artukul/868429.html (dostęp: 15.08.2012).

26 „Ukraina próbuje wyjść z twarzą”. *Ekspert o odwołaniu szczytu w Jałcie*, *Gazeta.pl*, 8 V 2012, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,11682374,_Ukraina_probujecie_wyjsc_z_twarza___Ekspert_o_odwolaniu.html (dostęp: 15.08.2012).

dent Ukrainy. Polska wytrwale wspierała stowarzyszenie Ukrainy z UE w ramach Partnerstwa Wschodniego, ale ostatecznie odrzucił je sam Janukowycz. Długotrwałe przekonywanie przez dyplomację polską Unii Europejskiej co do wiarygodności prezydenta Ukrainy, w kolejnym etapie rozgrywki, wskutek kompromitacji tej postaci, doprowadziło do podważenia wiarygodności polityków polskich jako specjalistów od spraw Europy Wschodniej²⁷.

W 2014 r. wskutek Majdanu i rosyjskiej agresji nastąpiła radykalna zmiana w układzie sił na Ukrainie i przetasowania w relacjach Rosji z Zachodem w tym z Polską. Ukraińska rewolucja godności cieszyła się poparciem prawie wszystkich partii polskiej sceny politycznej od PiS i PO, po zaczynającego swą aktywność na tej niwie Pawła Kukiza, z jedynym zdystansowanym w postaci PSL²⁸, przy czym najpierw we wsparcie Majdanu zaangażował się PiS. Goszczący 1 grudnia 2013 r. wśród demonstrantów w Kijowie prezes Jarosław Kaczyński wzywał nieobecnego tam wcześniej ministra spraw zagranicznych Radosława Sikorskiego do większej aktywności, nie tylko jako szefa polskiej dyplomacji, ale także jako jednego z inicjatorów Partnerstwa Wschodniego. 6–7 grudnia w Kijowie pojawili się Jerzy Buzek i Jacek Saryusz-Wolski (ten drugi zawsze silnie zaangażowany w poparcie dla Ukrainy, a na forum Parlamentu Europejskiego będący wręcz jego głównym animatorem²⁹), obaj reprezentujący wówczas grupę eurodeputowanych z PO³⁰. PiS w swym poparciu dla Ukrainy i krytyce zaangażowania Rosji był jednak nie tylko pierwszy, ale także znacznie bardziej radykalny od PO, której brak determinacji krytykował z pozycji opozycji parlamentarnej³¹.

Polska jako państwo zaznaczyła swoją obecność w procesie dramatycznego zwrotu na Ukrainie najpierw pozytywnie – domagając się sankcji

27 M. Przelomiec, *Największe rozczarowania*, NEW 2014, vol. 37, nr 6, s. 90.

28 E. Kirwiel, „Polska musi być ambasadorem Ukrainy!”. *Polskie stanowisko wobec konfliktu rosyjsko-ukraińskiego 2013/2014*, „Wschód Europy” 2015, vol. 2, nr 2, s. 225–227. PSL rozciągał przed swym elektoratem bardzo uproszczone wizje rynku rosyjskiego, „chłonnego na polskie produkty rolne” i argumentował, iż jego utrzymanie wymaga „nie-drażnienia” Rosji. O rzeczywistym znaczeniu rynku rosyjskiego dla Polski patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 40–41.

29 W 2005 r., na zaproszenie Jacka Saryusz-Wolskiego miałem okazję pracować w Parlamencie Europejskim jako ekspert EPP-ED ds. ukraińskich i ocenę tę podaję na podstawie moich ówczesnych doświadczeń.

30 J. Buzek: *Na Majdanie bije dziś serce Europy*, „Newsweek Polska”, 7 XII 2013, www.newsweek.pl/swiat/jerzy-buzek-na-euromajdanie-w-kijowie-ukraina-protesty-newsweek-pl,artykuly,276515,1.html (dostęp: 28.12.2013). Por.: W. Mucha, *Krew i ziemia. O ukraińskiej rewolucji*, Fronda PL, Warszawa 2014, s. 25.

31 Szerzej patrz: E. Kirwiel, „Polska musi być ambasadorem Ukrainy!”, s. 211–229.

UE przeciw reżimowi Janukowycza³², potem zaś negatywnie, gdy minister Sikorski usiłował skłonić reprezentantów Majdanu do ustępstw, kreśleniem przed nimi wizji zbrojnego zdławienia rewolucji i ich śmierci³³. Wybuch afery taśmowej w Polsce, której jednym z „bohaterów” był Sikorski, skutkowało jego względną izolacją międzynarodową (okazał się rozmówcą, od którego powierzone mu poufnie informacje mogą wycieknąć do mediów) i dymisją. Równolegle, wskutek rosyjskiej agresji, dotychczasowy format rozmów na tematy ukraińskie (strony konfliktu wewnętrznego na Ukrainie plus Niemcy, Francja i Polska) zastąpiony został tzw. formatem normandzkim (Rosja, Ukraina, Francja, Niemcy), już bez Polski³⁴.

Stanowisko Rzeczypospolitej wobec rosyjskiej aneksji Krymu i agresji na Donbasie było od początku werbalnie zdecydowanie negatywne. W praktyce jednak Polska, odsunięta od wszelkich poważnych konsultacji, zachowywała się biernie. Oficjalną wykładnią rządu RP było głoszenie hasła o fundamentalnym znaczeniu tego, by „Europa w sprawie ukraińskiej mówiła jednym głosem”. Nie precyzowano jednak przy tym, co ma tym „jednym głosem” powiedzieć. Stanowisko Polski w sprawie pomocy dla Ukrainy premier Ewa Kopacz publicznie uzależniła zaś od stanowiska UE w tej sprawie³⁵. W stosunku Warszawy do Kijowa oficjalnie obowiązywało hasło „nie wychodzenia przed szereg”³⁶. Nie mogło to być zinterpretowane inaczej, jak tylko jako sygnał oczekiwania przez Warszawę na decyzję innych, z deklaracją gotowości do jej przyjęcia. W tej sytuacji zapowiedź nowego szefa polskiego MSZ Grzegorza Schetyny, iż nie wyobraża sobie, by w rozmowach na temat Ukrainy, prowadzonych w Mediolanie przy okazji szczytu

32 Stanowisko to, acz słuszne, pozostawało minimalistyczne i chwiejne i budziło u Ukraińców niejasno sformułowane obawy o to, czy Polska go nie porzuci i czy gotowa jest wytrwać na tej drodze. W. Portnikow, *Godzina męstwa*, NEW 2014, nr 2, s. 24–25.

33 W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 135–136. Por.: *Sikorski strofuje opozycję*. „Jeśli tego nie podpiszecie, będziecie wszyscy martwi”, Kryzys na Ukrainie, TVN24, 21 lutego 2014, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/sikorski-strofuje-opozycje-jesli-tego-nie-podpiszecie-bedziecie-wszyscy-martwi,400722.html>. Patrz też: E. Kirwiel, „*Polska musi być ambasadorem Ukrainy!*”, s. 216–219.

34 W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 205–206.

35 „*Polska powinna być jak rozsądna kobieta*”. *Kopacz o sprawach międzynarodowych*, TVN24, 19 IX 2014, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/polska-powinna-byc-jak-rozsadna-kobieta-kopacz-o-sprawach-miedzynarodowych,469729.html (dostęp: 30.11.2014).

36 P. Kowal, *Nie wychodzimy przed szereg*, NEW 2014, vol. 37, nr 6, s. 80–81. Por.: A. Smolar, *Wybór minimalizmu*, NEW 2014, vol. 37, nr 6, s. 94–95 oraz: J. Wojciechowski, *To nie lapsus Ewy Kopacz, tylko doktryna obronna rządu PO-PSL*, „*Nasz Dziennik.pl*”, 21 IX 2014, www.naszdziennik.pl/wpis/1349,to-nie-lapsus-ewy-kopacz-tylko-doktryna-obronna-rzadu-po-psl.html (dostęp: 30.11.2014).

Europa–Azja (ASEM) (16–17 października 2014 r.), zabrakło premier Polski, okazała się bezpodstawna. Uczynione przy tym porównanie pozycji Polski wobec Ukrainy do pozycji Francji, Włoch i Hiszpanii wobec – odpowiednio – Algierii, Tunezji, Libii i Maroka odebrane zostało jako niezręczność – sugerowanie postkolonialnych relacji między „metropolitarną” Polską, a podległą jej niegdyś Ukrainą³⁷. Sama zaś Kopacz zasłynęła fatalną wypowiedzią o kobiecie kryjącej się wraz z dziećmi w domu przed czyhającym na zewnątrz niebezpieczeństwem³⁸, co miało być alegorią stanowiska Polski wobec wojny na Ukrainie. Miary dyplomatycznych wpadek dopełniła informacja podana przez Sikorskiego, już jako marszałka sejmu, jakoby Putin miał w 2008 r. oferować premierowi Tuszkowi rozbiór Ukrainy³⁹.

Na spotkaniu premierów Polski Ewy Kopacz i Ukrainy Arsenija Jaceniuka w Kijowie (19 stycznia 2015 r.) padły ze strony polskiej deklaracje uruchomienia pomocy gospodarczej i humanitarnej dla walczącego kraju. Wysokość przyznanego przez Rzeczpospolitą kredytu (100 mln euro w ciągu 10 lat)⁴⁰ była jednak żenująco niska. Trudno było na podstawie wysiłku tej skali oczekiwać wzmocnienia pozycji Polski w negocjacjach na temat Ukrainy.

Efektom praktycznej bierności Rzeczypospolitej wobec problemu rosyjskiej agresji na Ukrainę i ograniczenia się Warszawy jedynie do jej werbalnego potępienia, było utrwalenie się marginalizacji Polski na arenie międzynarodowej. Polska nie zdobyła się nawet na taki gest, jakiego dokonała Litwa,

37 W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 318. Por.: *Grzegorz Schetyna: w rozmowach o Ukrainie nie może zabraknąć Polski*, rozmawia Beata Michniewicz, Trójka, Polskie Radio.pl, 14 X 2014, www.polskieradio.pl/9/299/Artykul/1258091,Grzegorz-Schetyna-w-rozmowach-o-Ukrainie-nie-moze-zabracnac-Polski (dostęp: 30.11.2014) oraz S. Pereira, *Schetyna o Ukrainie jako polskiej kolonii. „Był pod wpływem alkoholu”?*, 6 XI 2014, [niezalezna.pl, http://niezalezna.pl/61132-schetyna-o-ukrainie-jako-polskiej-kolonii-byl-pod-wplywem-alkoholu](http://niezalezna.pl/61132-schetyna-o-ukrainie-jako-polskiej-kolonii-byl-pod-wplywem-alkoholu) (dostęp: 30.11.2014) i *Ukraina jako polska kolonia. Oburzenie po słowach Schetyny*, Rz, 6 XI 2014, www.rp.pl/artykul/1155055.html (dostęp: 30.11.2014). Komentarz patrz: P. Żurawski vel Grajewski, *Marginalizacja w Mediolanie – cena klientelizmu*, „Gazeta Polska Codziennie” (dalej: GPC) 21 X 2014, nr vol. 946, nr 245, s.10.

38 W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 318. Por.: „*Polska powinna być jak rozsądna kobieta*”... oraz *Co dalej z Ukrainą? Kopacz: „Wie pan, jestem kobietą...” Pierwsza wpadka nowej premier?*, *Gazeta.pl*, 19 IX 2014, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,16671488,Co_dalej_z_Ukraina_Kopacz_Wie_pan_jestem_kobieta_html (dostęp: 30.11.2014).

39 W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 318. Por.: M. Kokot, B.T. Wieliński, *Sikorski ujawnia w Politico: Rosja od lat chciała z Polską Ukrainę rozbić*, *GW*, 20 X 2014, http://wyborcza.pl/1,75477,16835817,Sikorski_ujawnia_w_Político_Rosja_od_lat_chciala.html (dostęp: 30.11.2014).

40 *Kopacz i Jaceniuk o pomocy dla Ukrainy*, *Onet.biznes.pl*, 19 I 2015, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/finanse/kopacz-i-jaceniuk-o-pomocy-dla-ukrainy/598z2> (dostęp: 25.03.2016).

oficjalnie dostarczając Ukrainie materiały wojenne w tym broń⁴¹, choć Kijów zwrócił się do Warszawy z prośbą o tego typu wsparcie⁴². Odpowiedzią było najpierw czekanie na decyzję szczytu NATO, gdy zaś Sojusz uznał, że kwestia ta jest przedmiotem stosunków dwustronnych jego państw członkowskich z Ukrainą nastąpiła seria sprzecznych deklaracji ministra Siemionika, zakończona ostatecznie odmową⁴³. Podjęta przez Ministerstwo Obrony Narodowej (MON) akcja szkolenia żołnierzy ukraińskich, ze względu na skalę (35 przeszkolonych) i treści szkolenia, miała zaś charakter pozorny⁴⁴.

41 *Prezydent Litwy: Jeżeli nie pomożemy, sprzedamy nie tylko Ukrainę, ale też samych siebie*, wywiad R. Gonczarenko z D. Grybauskaite], „Deutsche Welle”, 10 II 2015, www.dw.com/pl/prezydent-litwy-je%C5%BCeli-nie-pomo%C5%BCemy-sprzedamy-nie-tylko-ukrain%C4%99-ale-te%C5%BC-samych-siebie-wywiad/a-18246502 (dostęp: 25.03.2015). Por.: *Litwa: „Jesteśmy gotowi przekazać broń Ukrainie. Chcemy dać przykład innym krajom NATO”*, *Gazeta.pl*, 21 VI 2015, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,18182020,Litwa___Jestesmy_gotowi_przekazac_bron_Ukrainie__Chcemy.html (dostęp: 20.08.2015) oraz *Litwa przekazała broń Ukrainie*, *Rz*, 6 II 2015, <http://www.rp.pl/artukul/1177349.html> (dostęp: 20.08.2015) i A. Poczobut, M. Kokot, *Wilno obiecuje broń dla Kijowa*, *GW*, 25 XI 2014, http://wyborcza.pl/1,76842,17022343,Wilno_obiecuje_bron_dla_Kijowa.html (dostęp: 3.03.2015). Reakcje Rosji patrz: *Rosja karci Litwę za broń dla Ukrainy*, „Biuletyn Informacyjny Studium”, Studium Europy Wschodniej UW, 27 II 2015, www.studium.uw.edu.pl/?post/20339 (dostęp: 7.12.2015) oraz: *Rosja wysłała notę dyplomatyczną ws. broni dla Ukrainy. Litwa: to jest groźba*, *TVN24*, 27 II 2015, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/rosja-wyslala-note-dyplomatyczna-ws-broni-dla-ukrainy-litwa-to-jest-grozba,519627.html (dostęp: 7.12.2015).

42 Komentarz patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Broń dla Ukrainy*, *GPC*, 27 VIII 2014, vol. 899, nr 198, s. 11.

43 *Tomasz Siemoniak: Polska jest gotowa sprzedać Ukrainie broń. To trzeba zalać, nie gadać*, *WP wiadomości*, 9 IX 2014, <https://wiadomosci.wp.pl/tomasz-siemoniak-polska-jest-gotowa-sprzedac-ukrainie-bron-to-trzeba-zalatwiac-nie-gadac-6027687647401089a> (dostęp: 7.12.2015). Por.: *Broń dla Ukrainy? Siemoniak: Zbrojeniówka o niczym innym nie marzy*, „Wprost”, 22 IX 2014, www.wprost.pl/kraj/470177/Bron-dla-Ukrainy-Siemoniak-Zbrojeniowka-o-niczym-innym-nie-marzy.html (dostęp: 7.12.2015) oraz *Siemoniak: nie ma żadnych przeszkód, by sprzedawać broń Ukrainie*, *Kryzys na Ukrainie*, *TVN24*, 29 I 2015, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/tomasz-siemoniak-nie-ma-zadnych-przeszkod-by-sprzedawac-bron-ukrainie,510327.html (dostęp: 7.12.2015). Dwa tygodnie później zarysowała się już zmiana tego stanowiska: *Siemoniak: broń dla Ukrainy. ostatecznością, ale niczego nie można wykluczać*, *TVPIInfo* 10 II 2015, www.tvp.info/18806482/siemoniak-bron-dla-ukrainy-ostatecznoscia-ale-niczego-nie-mozna-wykluczac (dostęp: 7.12.2015), a potem jego odwrócenie: *Tomasz Siemoniak: obecnie Polska nie planuje sprzedaży broni Ukrainie*, „WP wiadomości”, 18 II 2015 <https://wiadomosci.wp.pl/tomasz-siemoniak-obecnie-polska-nie-planuje-sprzedazy-broni-ukrainie-6027752020017793a> (dostęp: 7.12.2015). Ocena problemu zasadności dostaw z wnioskami negatywnymi patrz: T. Szulc, *Krytyczna ocena zasadności i możliwości wsparcia sprzętowo-technologicznego przez Polskę Armii Ukraińskiej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2015, vol. 9, nr 2, s. 151–166.

44 T. Szulc, *Krytyczna ocena zasadności...*, s. 162.

Przeгляд dokonań rządów PO–PSL na kierunku ukraińskim zmusza do konkluzji, iż przez cały ów okres relacje Warszawy z Kijowem ulegały stopniowej degradacji, tak z powodu uwarunkowań obiektywnych – od Polski niezależnych (polityki Zachodu, Rosji i samej Ukrainy), jak i ze względu na redukcję znaczenia Ukrainy w hierarchii kierunków polityki zagranicznej Polski. W omawianych latach aktywność Warszawy na forum międzynarodowym była skoncentrowana na realizacji ambicji personalnych członków rządu polskiego (stanowisk dla nich w gremiach UE i – nieco mniej – NATO). Wymagało to „płynięcia w głównym nurcie polityki europejskiej”, ten zaś do marca 2014 r. nacechowany był priorytetem relacji z Rosją. Zburzenie przez Moskwę reguł gry w chwili najazdu na Krym doprowadziło do konfuzji rządzących i oczekiwania na reakcję UE – określenia przez nią nowego „koryta”, jakim płynąć będzie „główny nurtu” polityki europejskiej, do którego można by się dostosować. Na domiar złego premier Tusk, w obliczu najazdu rosyjskiego na sąsiadujący kraj, zrezygnował z szefowania rządowi polskiemu i wybrał stanowisko przewodniczącego Rady Europejskiej, czym uruchomił kryzys przywództwa w rządzącej PO⁴⁵. Objęcie szefostwa MSZ przez Grzegorza Schetnę, zaangażowanego w rywalizację z premier Ewą Kopacz o przewodzenie partii, także nie sprzyjało określeniu polityki na kierunku ukraińskim. Stąd niepewność decyzyjna rządu, chaos poczynań⁴⁶ i brak działań innych niż werbalne, z których zawsze można by się było stosunkowo łatwo wycofać. Warto przy tym zauważyć, iż spory o pożądany kierunek polityki Warszawy wobec Kijowa nie stały się istotną osią podziału w kampaniach wyborczych roku 2015 – tak prezydenckiej, jak i parlamentarnej. Wyklarowywanie się nowej linii politycznej rządu PO–PSL w tej kwestii zostało zaś ostatecznie przerwane przez klęskę wyborczą tej formacji i utratę władzy. Otworzyło to nowy rozdział w relacjach polsko-ukraińskich.

45 Patrz szerzej: *Rok Donalda Tuska w Brukseli. „Jego nieobecność nie wyszła na dobre PO”*, Polsat News 1 XII 2015, www.polsatnews.pl/wiadomosc/2015-12-01/rok-donald-tuska-w-brukseli-jego-nieobecność-nie-wyszła-na-dobre-po (dostęp: 23.12.2015). Por.: E. Mistewicz, *Dlaczego Platforma przegrała?*, *Wszystko co najważniejsze*, 25 X 2015, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/eryk-mistewicz-dlaczego-platforma-przegrala> (dostęp: 23.12.2015).

46 *Aleksander Smolar, szef Fundacji Batorego: Ważniejsze niż słowa Sikorskiego jest poczucie chaosu i osłabienia dyplomacji*, na: *Temat*, 23 X 2014, <http://natemat.pl/12-1405,aleksander-smolar-szef-fundacji-batorego-wazniejsze-niz-slowa-sikorskiego-jest-poczucie-chaosu-i-oslabienia-dyplomacji> (dostęp: 23.12.2015).

Rozwój współpracy polsko-ukraińskiej po 2015 r.

Polityka Polski wobec Ukrainy i stosunki polsko-ukraińskie po 2015 r. wyglądają lepiej niż ich obraz w oczach opinii publicznej obu krajów. Nie chodzi tylko o skądinąd ważne gesty i uroczystości: obecność w 2016 i 2017 r. najwyższych dostojników państwowych (odpowiednio – prezydenta Andrzeja Dudy⁴⁷ i szefa MON Antoniego Macierewicza⁴⁸) na obchodach ukraińskiego dnia niepodległości, udział szefa ukraińskiego MON gen. Stepana Połtoraka w święcie Wojska Polskiego (15 sierpnia 2017 r.)⁴⁹, coroczne składanie 15 sierpnia wieńców na grobach żołnierzy sojuszniczej dla Polski w 1920 r. Armii Ukraińskiej, ze szczególnym uczczeniem bohatera obrony Zamościa gen. Marka Bezruczki⁵⁰ czy udział pododdziałów z obu armii w defiladach towarzyszących odnośnym świętom w Warszawie⁵¹ i w Kijowie⁵² oraz uczczenie 22 stycznia 2018 r. w Lublinie w asyście honorowej Wojska Polskiego i z udziałem lokalnych władz 100. rocznicy proklamowania niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) w 1918 r.⁵³

47 *Andrzej Duda w Kijowie z okazji 25. rocznicy niepodległości Ukrainy*, Prezydent.pl, 24 VIII 2016, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,101,prezydent-na-uroczystosciach-z-okazji-25-rocznicy-uchwalenia-aktu-niepodleglosci-ukrainy.html (dostęp: 23.12.2016).

48 *Szef MON w Kijowie*, 24 VIII 2017, Ministerstwo Obrony Narodowej, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/szef-mon-na-obchodach-dnia-niepodleglosci-ukrainy-42017-08-24 (dostęp: 5.07.2018).

49 *„Ukraina i Pol'sha sil'ni, koli diut'razom”*, – *Stepan Poltorak pid čas vijs'kovogo paradu u Varšavi*, Ministerstwo obroni Ukraï, 15 serpnâ 2017, www.mil.gov.ua/news/2017/08/15/ukraina-i-polshha-silni-koli-diyut-razom-stepan-poltorak-pid-chas-vijskovogo-paradu-u-varshavi (dostęp: 5.07.2018).

50 *„Maëmo vshanovuvati ukraïns'kih patriotiv i minulogo i sučasnosti”*, – *Ministr obroni Ukraini vshanuvav pam'ât'voiniv armii UPA*, Ministerstwo obroni Ukraini, 15 serpnâ 2017, www.mil.gov.ua/news/2017/08/15/maemo-vshanovuvati-ukraïnskih-patriotiv-i-minulogo-i-suchasnosti-ministr-obroni-ukraini-vshanuvav-pamyat-voiniv-armii-unr (dostęp: 5.07.2018). Por.: V. Covma, *Čim zapam'âtavsâ Den' Pol's'kogo Vijs'ka ukraïncâm?*, 16 VIII 2017, PROstir. The Ukrainian Multimedia Portal, <http://prostir.pl/2017/08/чим-запам'ятався-день-польського-війс>.

51 *Ukraïns'ki vijs'kovi – učasniki paradu do Dnâ Vijs'ka Pol's'kogo*, 15.08.2017, „Ukraïns'kij interes”, – <https://uain.press/politics/ukrayinski-vijskovi-uchasnyky-paradu-dnya-vijska-polskiego-319334> (dostęp: 5.07.2018).

52 *Ukraina: Polscy żołnierze na defiladzie w Dniu Niepodległości*, *Gazeta Prawna*.pl, 24 VIII 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1066086,ukraina-polscy-zolnierze-na-defiladzie-w-dniu-niepodleglosci.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Pierwszy raz od 96 lat ulicami Kijowa maszerowali polscy żołnierze*, „Wprost”, 24 VIII 2017, www.wprost.pl/swiat/10020491/Pierwszy-raz-od-96-lat-ulicami-Kijowa-maszerowali-polscy-zolnierze.html (dostęp: 5.07.2018).

53 *Polacy i Ukraïncy uczcili 100-lecie niepodległości Ukrainy*, „Niezależna”, 21 I 2018, <http://niezalezna.pl/214772-polacy-i-ukraincy-uczili-100-lecie-niepodleglosci-ukrainy> (dostęp: 5.07.2018).

Nowy rząd polski, odziedziczywszy po swym poprzedniku opisany wcześniej stan relacji polsko-ukraińskich, podjął aktywną politykę na tym kierunku, tak w zakresie realnego wsparcia dla walczącego z rosyjskim najazdem kraju, jak i w wymiarze jasnego określenia stanowiska RP w odniesieniu do sporów o historię.

Od 1991 r. narzekano, iż w relacjach polsko-ukraińskich pełno jest deklaracji o strategicznym partnerstwie, a mało konkretów. Obecnie – tzn. po przejęciu władzy w Polsce przez koalicję zdominowaną przez PiS – jest odwrotnie. 22 grudnia 2015 r. Narodowy Bank Polski i jego ukraiński odpowiednik – Narodowy Bank Ukraiński podpisały umowę swapową na 4 mld zł⁵⁴. 17 sierpnia 2016 r. w Kijowie podpisano memorandum w sprawie współpracy Ukrzeleznicy (kolei ukraińskich) i polskiego Newagu – wytwórcy taboru kolejowego – w zakresie modernizacji lokomotyw⁵⁵. W grudniu 2016 z inicjatywy Ukrzeleznicy uruchomiono połączenie pasażerskie Kijów–Lwów–Przemysł⁵⁶, a w sierpniu 2017 r. dodano na tej linii drugą parę pociągów⁵⁷. 12 czerwca 2017 r. uruchomiono połączenie Kowel–Chełm⁵⁸, a 10 grudnia 2017 r. Odessa–Przemysł⁵⁹.

14 lutego 2018 r. ogłoszono informację o otwarciu przez Polskie Linie Lotnicze (PLL) LOT stałych kursowych połączeń lotniczych Zaporozże–Warszawa począwszy od 2 lipca 2018 r., ze sprzedażą biletów od dnia ogłoszenia – tzn. od 14 lutego. Dla Zaporozża i jego sąsiedztwa Polskie Linie Lotnicze są jedynym przewoźnikiem umożliwiającym połączenie z Europą i w ogóle z Zachodem. Dla PLL LOT Zaporozże jest jednak już szóstym portem

54 *NBP wesprze ukraiński bank centralny w stabilizowaniu finansów Ukrainy*, PAP, 22 XII 2015, www.pap.pl/aktualnosci/news,448826,nbp-wesprze-ukraiński-bank-centralny-w-stabilizowaniu-finansow-ukrainy.html (dostęp: 5.07.2016).

55 *Polacy piastują prestiżowe stanowiska na Ukrainie. Zobacz kto*, onet.pl, 19 VIII 2016, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/swiat/balcerowicz-balczun-miller-obejmujaja-stanowiska-na-ukrainie/tdcckw> (dostęp: 5.09.2018).

56 W. Gojke, *Nowe połączenie kolejowe z Przemysła do Lwowa i Kijowa*, WP.pl Turystyka, Wirtualna Polska, 22 XII 2016, <https://turystyka.wp.pl/nowe-polaczenie-kolejowe-z-przemysla-do-lwowa-i-kijowa-6071929991451777a> (dostęp: 5.04.2017).

57 *Druga para pociągów Kijów – Przemysł ruszy 24 sierpnia*, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 28 VII 2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/bedzie-druga-para-pociagow-kijow--przemysl-82822.html (dostęp: 5.07.2018).

58 M. Jandula, *Ruszyło połączenie Chełm – Kowel. Zapowiedź kolejnego połączenia do Kijowa*, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 12 VI 2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/ruszylo-polaczenie-chelm--kowel-zapowiedz-kolejnego-polaczenia-do-kijowa-82148.html (dostęp: 5.07.2018).

59 M. Szymaja, *Ukraińskie Koleje uruchomią codzienny pociąg Przemysł – Odessa*, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 18.10.2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/ukraińskie-koleje-uruchomia-codzienny-pociag-przemysl--odessa-83996.html (dostęp: 5.07.2018).

lotniczym na Ukrainie obsługiwanym przez tego przewoźnika⁶⁰, który jeszcze dwa i pół roku temu zagrożony był upadkiem⁶¹. Gdy w końcu listopada 2015 r. Ukraina zrezygnowała z zakupów gazu od Gazpromu, w 2016 r. Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG) wyeksportowało do tego kraju 370 mln m³ „błękitnego paliwa”, a w 2017 r. zwiększyło ów eksport o ponad 89% do 700 mln m³ gazu⁶². 2 marca 2018 r. PGNiG podpisało z ukraińskim Naftohazem kontrakt na pilne dostawy gazu, po tym jak Gazprom odmówił jego dostaw na Ukrainę⁶³. Dostawy gazu z Polski (oprócz dostaw ze Słowacji i Węgier) już nazajutrz zostały wymienione przez prezydenta Petra Poroszenkę jako jeden z rozstrzygających czynników umożliwiających ustabilizowanie zaopatrzenia kraju w ten surowiec, a zatem i pozytywne dla Ukrainy rozstrzygnięcie kolejnego sporu gazowego z Rosją⁶⁴ zainicjowane go przez Kreml dwa dni wcześniej⁶⁵.

60 PLL LOT obsługuje na Ukrainie połączenia do portów lotniczych w Boryspolu pod Kijowem i Kijów-Zuljany – w samej stolicy, a także do Charkowa, Odessy, Lwowa i wkrótce do Zaporża. Z Warszawy zaś, co podkreślają media ukraińskie, LOT zapewnia połączenia do Amsterdamu, Brukseli, Budapesztu, Chicago, Genewy, Los Angeles, Koszyc, Kowna, Mediolanu, Moskwy, Nowego Jorku, Paryża, Pragi, Tallina, Toronto i Wilna. *Із Запоріжжя можна буде долетіти до Варшави*, „Ukrinform. Mul'timedijna platforma inomovlennâ Ukraïni”, 14 II 1018, www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2402919-iz-zaporizza-mozna-bude-doletiti-do-varsavi.html (dostęp: 5.07.2018).

61 Patrz szerzej: *Restrukturyzacja i prywatyzacja Polskich Linii Lotniczych LOT S.A. Informacja o wynikach kontroli*, NIK Departament Infrastruktury, KIN-4101-005-00/2014 Nr ewid. 16/2016/P/14/036/KIN, Warszawa 11 kwietnia 2016, s. 35. Por.: *Jeszcze niedawno polski przewoźnik miał upaść. Dziś LOT liderem w regionie!*, „Republika”, 11 VII 2017, <http://televizjarepublika.pl/jeszcze-niedawno-polski-przewoznik-mial-upasc-dzis-lot-liderem-w-regionie,51127.html> (dostęp: 5.07.2018).

62 *Pol'sa za rik udvichi zbil'shila postavki gazu dlâ Ukraïni*, UNIAN, 10 I 2018, <https://economics.unian.ua/energetics/2339032-polscha-za-rik-udvichi-zbilshila-postavki--gazu-doukrajini.html> (dostęp: 5.07.2018).

63 *Pol's'ka PGNiG počala terminovi postavki gazu v Ukraïnu*, „Ekonomična Pravda”, 2 III 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634643 (dostęp: 5.07.2018).

64 *Prezydent Ukrainy: sytuacja z dostawami gazu ustabilizowana*, PAP, 3 III 2018, www.pap.pl/aktualnosc/news,1313021,prezydent-ukrainy-sytuacja-z-dostawami-gazu-ustabilizowana.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Gazova situaciâ v Ukraïni stabilizovalasâ - Porošenko*, „Ekonomična Pravda”, 3 III 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/3/634663 (dostęp: 5.07.2018).

65 *„Gazprom” rozrivaê kontrakti z „Naftogazom” – Miller*, „Ekonomična pravda”, 2 bereznâ 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634637 (dostęp: 5.07.2018) oraz: *Zaâva Gazpromu – ce zaâva na publiku – ūrist*, 2 bereznâ 2018, „Ekonomična Pravda”, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634655 (dostęp: 5.07.2018). Por.: P. Marzec, *Gazprom zrywa kontrakty gazowe z Ukraïną. Na wschód gaz wysyła PGNiG*, RFM24, 2 III 2018, www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-gazprom-zrywa-kontrakty-gazowe-z-ukraina-nawschod-gaz-wysyl,nId,2552399 (dostęp: 5.07.2018).

W 2016 r. ponad 54% studentów obcokrajowców na polskich uczelniach stanowili Ukraińcy (30,5 tys.)⁶⁶. Opłaty przez nich wnoszone to oczywisty zysk dla polskich uczelni, a wiązanie mentalne co rok kilkudziesięciu tysięcy młodych Ukraińców z Polską, która stanie się krajem ich młodości i edukacji, zrozumiałym i nie obcym, wytworzy po kilkunastu latach nową jakościowo sytuację w relacjach między obu naszymi narodami. Pogłębi i utrwali odwrócenie się Ukrainy od Rosji i zwrócenie się jej ku Zachodowi, do czego drogą jest Polska.

Polska prowadzi przyjazną dla ukraińskich imigrantów ekonomicznych politykę w zakresie regulacji rynku pracy, ochrony praw pracowniczych i socjalnych. 1 czerwca 2017 r. weszły w życie nowe przepisy podwyższające poziom ochrony prawnej pracowników tymczasowych. 68% zatrudnionych w ten sposób pracowników w naszym kraju to Ukraińcy. 227 tys. z nich w pierwszym półroczu 2017 r. zapłaciło podatki do polskiego budżetu. Ich prawa pracownicze zostały wskutek wspomnianych nowych regulacji wzięte pod silniejszą niż dotąd opiekę państwa polskiego⁶⁷.

Spośród rzeczy mniejszej wagi, ale będących dobrym przykładem pozytywnych konkretów, można wspomnieć o odbytych w dniach 15–17 września 2017 r. X Polsko-Ukraińskich Spotkaniach w Jaremczu, organizowanych od dekady z walnym udziałem Podkarpackiego Narodowego Uniwersytetu

-
- 66 Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2016/2017 dane wstępne, GUS, 5 IV 2017, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkolnictwo-wyzsze-w-roku-akademickim-20162017-dane-wstepne,8,4.html> (dostęp: 5.07.2017) oraz M. Żuławiński, *Studentów ubywa, cudzoziemców przybywa. Ukraińcy przodują*, Bankier.pl, 12 IV 2017, www.bankier.pl/wiadomosc/Studentow-ubywa-cudzoziemcow-przybywa-Ukrajncy-przoduja-7510954.html (dostęp: 5.07.2017). Szerzej o zjawisku „ukrainizacji” uczelni polskich i dynamice wzrostu liczby Ukraińców studiujących w Polsce w ostatnich latach patrz: V. Gierko, „*Ukrainizacja” polskich uczelni na tle umiędzynarodowienia kształcenia na poziomie wyższym w Polsce*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*” 2015, vol. 40, 2, Sectio 1, s. 103–119.
- 67 *Od 1 czerwca 2017 roku Ukraińcy pracują w Polsce zgodnie z nowymi zasadami*, Wschodnik.pl. Nowiny z Ukrainy, 9 VI 2017, <https://wschodnik.pl/publicystyka/item/11944-od-1-czerwca-2017-roku-ukraincy-pracuja-w-polsce-zgodnie-z-nowymi-zasadami.html> (dostęp: 29.11.2017). Por.: *Z 1 červnâ 2017 roku počali diâti novi pravila roboti v Pol'si dlâ timčasovih pracivnikiv*, VSE.TUT.pl, 1 VI 2017, <http://vsetutpl.com/z-1-chervnya-2017-roku-pachaly-diyaty-novi-pravyla-roboty-v-polschi-dlyatymchasovykh-pratsivnykiv> (dostęp: 29.11.2017). Patrz też: *Urâd anonsuvav retel'ni perevirki robotodavciv v Pol'si*, VSE.TUT.pl, 6 II 2017, <http://vsetutpl.com/uryad-anonsuvav-retelni-perevirky-robotodavtsiv-v-polschi> (dostęp: 29.11.2017). Tekst ustawy patrz: *Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o zatrudnianiu pracowników tymczasowych oraz niektórych innych ustaw*, [http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/1274_u/\\$file/1274_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie8.nsf/nazwa/1274_u/$file/1274_u.pdf) (dostęp: 5.07.2018).

im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankiwsku, a w omawianym wypadku ich dziesiątej edycji – także pod patronatem Polsko-Ukraińskiego Forum Partnerstwa MSZ Polski i MSZ Ukrainy. Z tej okazji zorganizowano wyprawę na Popa Iwana (2022 m n.p.m.), gdzie dokonano uroczystego otwarcia stacji ukraińskiego ratownictwa górskiego, obsługiwanej przez ratowników wyszkolonych przez polski GOPR i zatrudnionych ze względu na turystykę górską w tym regionie Karpat, gdzie dużą część wędrujących po górach stanowią turyści z Polski. Placówka mieści się w zbudowanym w 1938 r. budynku dawnego obserwatorium astronomicznego i meteorologicznego, który był jednocześnie stacją oddziału Korpusu Ochrony Pogranicza. Budynek został zrujnowany przez sowietów w 1939 r. i dziś jest odbudowywany staniem Polaków i Ukraińców. Oprócz stacji ukraińskiego ratownictwa górskiego, obiekt – niczym przed wojną – będzie mieścił obserwatorium astronomiczne i meteorologiczne Uniwersytetu Warszawskiego. Otwarcia placówki towarzyszyła wspólna modlitwa, poprowadzona przez kapłanów obu obrządków katolickich – rzymskiego i greckiego, jak też ogłoszenie, że jedna z ulic Kijowa będzie nosić imię św. Jana Pawła II⁶⁸.

Współpraca wojskowa

Świetnie rozwija się współpraca wojskowa, zarówno dwustronna, jak i wielostronna, w ramach koalicji chętnych oraz w łonie NATO, a nawet UE (w formacie Wyszehrad plus). Od października 2015 r. Polska wraz z Holandią i Czechami pełni funkcję jednego z głównych państw Funduszu Powierniczego NATO dla Ukrainy ds. logistyki i standaryzacji (NATO Trust Fund Ukraine – Logistics and Standardization). Został on zapoczątkowany decyzjami szczytu NATO z Walii z 2014 r., ale efektywnie uruchomiono go dopiero ponad rok później⁶⁹. Zgodnie z danymi Ukraińskiego Ministerstwa Obrony Polska w latach 2014–2017 stała się trzecim (po USA i Kanadzie, ale przed Wielką Brytanią i Turcją) największym dawcą pomocy wojskowej dla

68 P. Żurawski *vel* Grajewski, *Nieustający spór o historię i propagandę opozycji. Wschód – Polsko-Ukraińskie Spotkania w Jaremczu 2017*, GPC, 27 IX 2017, nr 225, s. 14–15.

69 *Ukraina i NATO podpisały porozumienia o współpracy przy reformie Sił Zbrojnych*, Wschodnik.pl. Nowiny z Ukrainy, 23 IX 2015 r. <https://wschodnik.pl/ukraina/item/2-465-ukraina-i-nato-podpisaly-porozumienia-o-wspolpracy-przy-reformie-sil-zbrojnych.html> (dostęp: 5.07.2016). Szerzej o samym Funduszu Powierniczym patrz: *Ukraine Logistics & Standardization NATO Trust Fund*, NSPA–NATO Support and Procurement Agency, NATO/OTAN, June 2016, www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160712_1606-trust-fund-ukr-log-stand.pdf (dostęp: 5.07.2018).

Ukrainy (6,5 mln USD), oprócz nakładów na LITPOLUKRBRIG (patrz dalej), specjalizując się w dronach i suchych racjach żywnościowych dla żołnierzy⁷⁰.

W ramach Funduszu Powierniczego NATO dla Ukrainy ds. systemów dowodzenia i łączności (NATO Trust Fund Ukraine – Command, Control, Communications and Computers, C4) w lutym 2016 r. przeprowadzono z udziałem Polski, Ukrainy i Turcji ćwiczenia z łączności i kontroli lotów (Regional Airspace Security Programme), ustanawiając połączenia w trójkącie Winnica–Ankara–Warszawa⁷¹.

W grudniu 2016 r. certyfikowano gotowość bojową brygady litewsko-ukraińsko-polskiej im. hetmana Konstantego Ostrogińskiego – LITPOLUKRBRIG, liczącej ok. 4500 żołnierzy (3500 z Polski, 560 z Ukrainy i 350 z Litwy), i mającej siedzibę dowództwa w Lublinie⁷². W skład brygady Litwa, Polska i Ukraina wydzielają po jednym batalionie oraz personel jednostek wsparcia i sztabu⁷³.

W związku z podjętą na warszawskim szczycie NATO z 2016 r. inicjatywą utworzenia Platformy NATO–Ukraina ds. przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym (NATO–Ukraine Platform on Countering Hybrid Warfare), 26 października 2017 r. zapoczątkowano jej praktyczne działanie przez zorganizowanie w Warszawie seminarium poświęconego zarządzaniu kryzysowemu w warunkach konfliktu hybrydowego (Crisis Management and Strategic Management in Hybrid Warfare Environment). Było ono wspólnym przedsięwzięciem MSZ i BBN po polskiej stronie oraz ukraińskiego Narodowego

70 *Vid aptečok do tehnologij: ãk Zaxid dopomagaë ukrains'kij armii*, Centru gromads'kogo monitoringu ta kontrolu, 29 siãnã 2018, <http://naglyad.org/uk/2018/01/29/vid-aptechok-do-tehnologij-yak-zahid-dopomagaye-ukrayinskij-armiyi/#prettyPhoto> (dostęp: 5.07.2018). Por.: W. Konończuk, *The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations*, „Focus Ukraine”, 23 V 2018, www.kennan-focusukraine.org/the-paradoxes-of-polish-ukrainian-relations (dostęp: 5.07.2018).

71 *NATO–Ukraine C4 Trust Fund*, Ukraine Command, Control Communications and Computers (C4), NCI Agency (NATO Communications and Information Agency), NATO/OTAN, June 2016, www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160712_1606-trust-fund-ukr-c4.pdf (dostęp: 5.07.2018).

72 P. Raszewski, *Wielonarodowa Brygada osiãgnęła pełną gotowość bojową*, „Polska Zbrojna”, 16 XII 2016, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/21366?t=Wielonarodowa-Brygada-osiagnela-pelna-gotowosc-bojowa (dostęp: 5.07.2018).

73 Głównymi jednostkami LITPOLUKRBRIG są: Batalion Ułanów im. księżnej Birutë Sił Łądowych Litewskiej Armii, 1 Batalion Powietrzno-manewrowy 80 Brygady Powietrznodesantowej (Ukraina), 5 Batalion Strzelców Podhalańskich (Polska), 14 Dywizjon Artylerii Samobieżnej (Polska), 21 Dywizjon Artylerii Przeciwlotniczej (Polska), 16 Batalion Saperów (Polska). W strukturze Brygady znajdują się również jednostki wsparcia bojowego oraz logistyki. *Historia*, LITPOLUKRBRIG, MON, <http://litpolukrbrig.wp.mil.pl/pl/111.html> (dostęp: 5.07.2018).

Instytutu Studiów Strategicznych. Akcja ta ma być kontynuowana – MSZ RP dokonał już wpłaty na funkcjonowanie Platformy w 2018 r., zapewniając sobie przy tym prawo do akceptacji realizowanych programów⁷⁴.

Od lipca 2016 r. instruktorzy z 21 Brygady Strzelców Podhalańskich szkołą żołnierzy ukraińskich⁷⁵. Jesienią 2016 r. w ramach misji Wspólnej Wielonarodowej Grupy Ćwiczebnej-Ukraina (Joint Multinational Training Group-Ukraine, JMTG-U), w skład której wchodzi instruktorzy wojskowi z USA, Kanady, Wielkiej Brytanii, Polski i Litwy, szkolenie żołnierzy ukraińskich prowadzili polscy komandosi z jednostki wojskowej w Lublińcu⁷⁶. Od maja 2017 r. w ramach tej samej misji (JMTG-U) szkolenia prowadzi 40 komandosów z 6 Brygady Powietrznodesantowej⁷⁷. W pierwszej połowie 2016 r. komponent ukraiński uczestniczył w dyżurze Wyszehradzkiej Grupy Bojowej, a jego ponowne doń włączenie w kolejnej rotacji dyżuru, tzn. w drugiej połowie 2019 r. jest obecnie przedmiotem prac⁷⁸. W łonie Wielonarodowej Komisji Koordynacyjnej (Multinational Joint Commission, MJC) Polska wraz z Kanadą, Litwą, Łotwą, Szwajcarią, USA i Wielką Brytanią we współpracy ze Szkołą NATO w Oberammergau prowadzi szkolenia ukraińskich podoficerów w ramach Programu Wzmocnienia Edukacji Obronnej Ukrainy (Ukraine's Defence Education Enhancement Programme, DEEP)⁷⁹. Polscy

74 *NATO-Ukraine Cooperation in the Face of Hybrid Threats*, Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, 26 October 2017, www.mfa.gov.pl/en/news/nato_ukraine_cooperation_in_the_face_of_hybrid_threats (dostęp: 5.07.2018).

75 M. Kowalska-Sendek, *Polacy z misją szkoleniową na Ukrainie*, Polska Zbrojna.pl, 13 lipca 2016, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/19999?t=Polacy-z-misja-szkoleniowa-na-Ukrainie (dostęp: 5.07.2017). O kolejnych turnusach szkoleniowych patrz: P. Raszewski, *Ukraińska misja podhalańczyków*, Polska Zbrojna.pl, 1 II 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/21687?t=Ukraińska-misja-podhalańczyków (dostęp: 5.07.2018).

76 *Polscy komandosi na Ukrainie. „Cele szkoleniowe”*, Defence24, 17 X 2016, www.defence24.pl/polscy-komandosi-na-ukrainie-cele-szkoleniowe (dostęp: 5.07.2017).

77 *Spadochroniarze z Krakowa szkołą ukraińskich „cyborgów”*, Defence24, 17 V 2017, www.defence24.pl/spadochroniarze-z-krakowa-szkola-ukraińskich-cyborgow (dostęp: 5.07.2018).

78 *Ukraina przystąpiła do porozumienia Grupy Bojowej państw Wyszehradzkiej Czwórki*, Wschodnik.pl. Nowiny z Ukrainy, 7 VI 2016, <https://wschodnik.pl/ukraina/item/6327-ukraina-przystapila-do-porozumienia-grupy-bojowej-panstw-wyszehradzkiej-czworki.html> (dostęp: 5.07.2017). Patrz też: *Wzmocnienie wschodniej flanki NATO – wyszehradzka grupa bojowa*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 14 VII 2017, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=D01BE771041EF8AC125816700372C99> (dostęp: 5.07.2018).

79 *Building a Corps of Professional Non-Commissioned Officers in Ukraine*, NATO/OTAN. North Atlantic Treaty Organization, 18 April 2016, www.nato.int/cps/su/natohq/news_129998.htm?selectedLocale=en (dostęp: 5.07.2017).

doradcy (cywilny z ramienia MSZ) i wojskowy (z ramienia MON) wchodzi w skład odpowiednio – powołanego 22 lipca 2016 r. przez Ministerstwo Obrony Ukrainy Eksperskiego Antykorupcyjnego Komitetu Doradczego (Expert Anti-Corruption Advisory Committee)⁸⁰, oraz Rady ds. Reform przy Ministrze Obrony Ukrainy (Defence Reform Advisory Board) utworzonej w sierpniu 2016 r. przez ministra obrony Ukrainy gen. Stepana Połtoraka⁸¹.

9 lipca 2016 r. Polska i Ukraina podpisały porozumienie dotyczące powołania grupy roboczej do spraw współpracy wojskowo-technicznej działającej w ramach Polsko-Ukraińskiej Komisji Międzyrządowej do spraw Współpracy Gospodarczej⁸². 2 grudnia 2016 r. w Warszawie w 25. rocznicę uznania przez Polskę niepodległości Ukrainy podpisana została w obecności prezydentów Andrzeja Dudy i Petra Poroszenki *Umowa ogólna między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą w sprawie wzajemnej współpracy w dziedzinie obronności*. Ustanowiono na jej podstawie 24 obszary współpracy, realizowanej w różnych formach, a dołączony do niej protokół stał się podstawą dodatkowego rozszerzenia porozumienia na współdziałanie w zakresie dostawy uzbrojenia i techniki wojskowej oraz świadczenia usług o charakterze wojskowo-technicznym i podjęcia współpracy przemysłowej w sferze technologii raketowych, w tym wykorzystywanych w systemach wynoszenia na orbitę i innych technologii przeznaczonych dla wojsk lądowych⁸³. Współpraca przemysłów zbrojeniowych Polski i Ukrainy zaowocowała już prezentacją czołgu wspólnej konstrukcji PT-17 (modernizacja PT-91 Twardy) na targach zbrojeniowych w Kielcach

80 *Towards New Armed Forces of Ukraine. Overview of Defence Reforms in Ukraine 2016*, Ministry of Defence of Ukraine, Media Department, Kyiv 2017, s. 18.

81 Do Defense Reform Advisory Board swych ekspertów na zaproszenie Ukrainy przysłały Kanada, Litwa, Niemcy, Polska USA i Wielka Brytania. M. Carpenter, *Why No Major Western Defense Company Will Invest in Ukraine*, Atlantic Council, January 4, 2018, www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-no-major-western-defense-company-will-invest-in-ukraine (dostęp: 5.07.2018). Por.: Ms. J. Sinclair (Canadian representative, Ukrainian Defence Reform Advisory Board, Department of National Defence) at the National Defence Committee, October 18th, 2017, openparliament.ca/committees/national-defence/42-1/62/jill-sinclair-1/only (dostęp: 5.07.2018) oraz *Towards New Armed Forces of Ukraine...*, s. 5.

82 *Minister Macierewicz podpisał porozumienia: współpraca z Ukrainą i strategicznymi dowództwami NATO*, Defence24, 9 VII 2016, www.defence24.pl/minister-macierewicz-podpisał-porozumienia-wspolpraca-z-ukraina-i-strategicznymi-dowodztwami-nato (dostęp: 5.07.2017).

83 A. Romanowska, *Współpraca obronna Polski i Ukrainy. Stan obecny i perspektywy*, „The Warsaw Institute Review”, 26 VI 2017, <https://warsawinstitute.org/pl/wspolpraca-obronna-polski-i-ukrainy-stan-obecny-i-perspektywy> (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Zacieśnienie współpracy obronnej z Ukrainą*, Aktualności. Ministerstwo Obrony Narodowej, 2 XII 2016, www.mon.gov.pl/aktualnosci/arttykul/najnowsze/zaciesnienie-wspolpracy-obronnej-z-ukraina-d2016-12-02 (dostęp: 5.07.2017).

we wrześniu 2017 r.⁸⁴ 26 czerwca 2017 r. zawarto z kolei umowę o dostawie polskiej optyki do ukraińskich wozów bojowych⁸⁵. W kwietniu 2018 r. Polska rozpoczęła zaś dostarczanie Ukrainie bojowych wozów piechoty⁸⁶.

Wydzielone jednostki Sił Zbrojnych Ukrainy i Wojska Polskiego co-rocennie biorą udział we wspólnych ćwiczeniach. W 2017 r. były to: Dragon-17 (25–29 września 2017 r. – z udziałem 17 tys. żołnierzy ze Stanów Zjednoczonych, Litwy, Łotwy, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Słowacji, Włoch, Bułgarii, Rumunii oraz Gruzji i Ukrainy)⁸⁷, Sea-Breeze-2017 (10–22 lipca 2017 r. z udziałem jednostek z Belgii, Bułgarii, Francji, Gruzji, Grecji, Kanady, Litwy, Norwegii, Polski, Rumunii, Szwecji, Turcji, Ukrainy, USA, Wielkiej Brytanii i Włoch)⁸⁸, Rapid Trident-2017 (11–23 września 2017 r. – z udziałem 2500 żołnierzy z Bułgarii, Estonii, Gruzji, Kanady, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Norwegii, Polski, Rumunii, Turcji, Ukrainy, USA, Wielkiej Brytanii i Włoch)⁸⁹. W dniach 5–19 listopada 2017 r. odbyły się zaś kolejne

84 K. Wilewski, *PT-17, czyli modernizacja Twardych*, Polska Zbrojna.pl, 7 IX 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/23549?t=PT-17-czyli-modernizacja-Twardych (dostęp: 5.07.2018).

85 *Ukraińskie transportery z polską noktowizją [Defence24.pl TV]*, „Defence24”, 26 VI 2017, www.defence24.pl/ukraińskie-transportery-z-polska-noktowizja-defence24pl-tv (dostęp: 5.07.2018). Por.: K. Wilewski, *Polska zbrojeniówka walczy o ukraiński rynek*, Polska Zbrojna.pl, 23 VI 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/22999?t=Polska-zbrojeniówka-walczy-o-ukraiński-rynek (dostęp: 5.07.2018).

86 *Polska dostarczyła bojowe wozy piechoty na Ukrainę*, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, 7 IV 2018, www.polukr.net/blog/2018/04/polska-dostarczyła-bojowe-wozy-piechoty-na-ukraine (dostęp: 5.07.2018).

87 *Największe tegoroczne ćwiczenie WP DRAGON-17*, Ministerstwo Obrony Narodowej, 4 IX 2017, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/najwieksze-tegoroczne-cwiczenie-wojska-polskiego-dragon-17-22017-09-04 (dostęp: 5.07.2018).

88 *Sea Breeze-2017 Significant Step toward Ukraine's Transition to NATO Standards – Defense Ministry*, UNIAN Information Agency, 25 July 2017, www.unian.info/society/2047314-sea-breeze-2017-significant-step-toward-ukraines-transition-to-nato-standards-defense-ministry.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: N. Holmov, *Ukraine and NATO Partners Conclude Most Ambitious 'Sea Breeze' Black Sea Naval Exercise to Date*, „Eurasia Daily Monitor” 26 VII 2017, vol. 14, nr 99, The Jamestown Foundation, <https://jamestown.org/program/ukraine-and-nato-partners-conclude-most-ambitious-sea-breeze-black-sea-naval-exercise-to-date> (dostęp: 5.07.2018).

89 T. Pędzik, *Udział LITPOLUKRBRIG w przygotowaniu międzynarodowego ćwiczenia „RAPID TRIDENT-17”*, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, www.polukr.net/blog/2017/03/udzial-litpolukrbrig-w-przygotowaniu-miedzynarodowego-cwiczenia-rapid-trident-17 (dostęp: 5.07.2018). Por.: O. Gajn, *LITPOLUKRBRIG dołučasá do pidgotovki ukrains'ko-amerikans'kogo navčanná*, „Repid Trajdent-2017”, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, www.polukr.net/uk/blog/2017/03/litpolukrbrig-doluchivsja-do-pidhotovki-rapid-trident-17 oraz: *Rapid Trident 2017 exercise begins in Ukraine*, „Kyiv Post”, Sept. 12, 2017, www.kyivpost.com/ukraine-politics/rapid-trident-2017-exercise-begins-ukraine.html (dostęp: 5.07.2018).

wspólne ćwiczenia żołnierzy polskich, litewskich, ukraińskich i kanadyjskich pod kryptonimem Maple Arch-17⁹⁰.

MON RP oferuje wiele szkoleń specjalistycznych i językowych dla żołnierzy ukraińskich w polskich uczelniach wojskowych i centrach szkoleniowych. W 2017 r. zapewniono 34 miejsca na kursach języka angielskiego (w tym cztery – dla żołnierzy Gwardii Narodowej Ukrainy).

Podsumowując, konkretna współpraca w poszczególnych sektorach ma się dobrze (współpraca wojskowa, transportowa, bankowa, akademicka, stosunki na rynku pracy), natomiast atmosfera wzajemnych relacji pogarsza się, szczególnie w odczuciu elit obu krajów. W ostatnim roku gwałtownie spadła też skala sympatii Polaków do Ukraińców, rosnąca systematycznie w ubiegłych latach⁹¹. Mimo to Polacy są na czele narodów należących do UE i uznających Ukrainę za kraj europejski (87%), ustępują jedynie Litwinom (68%) w skali poparcia dla członkostwa Ukrainy w UE (67%) i są bezkonkurencyjni w skali poparcia dla jej członkostwa w NATO (76%)⁹². Polska z kolei nadal (przełom listopada i grudnia 2017 r.) zajmuje najwyższą pozycję w skali sympatii ukraińskiej opinii publicznej wobec innych państw⁹³.

Załamanie się „atmosfery” współpracy

Źle przebiega dialog dotyczący tematów historycznych. Doszło do zburzenia pomnika Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA) w Hruszowicach (co było rażącym błędem strony polskiej, która pozwoliła, by na relacje międzypaństwowe

90 P. Raszewski, *Ćwiczenia Maple Arch '17 w Nowej Dębie*, Polska Zbrojna.pl, 20 XI 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/24116?t=Cwiczenia-Maple-Arch-17-w-Nowej-Debie (dostęp: 5.07.2018). Por.: O. Gajn, Pol's'ki, ukrains'ki, litovs'ki ta kanads'ki vijs'kovoslužbovci vidznačili Den' Nezaležnosti Respubliki Pol'sha, „Pol-Ukr. Pol's'ko-ukrains'ki portal”, www.polukr.net/uk/blog/2017/11/vijskovoslužbovci-litpolukrbrig-vidznčili-den-nezaležnosti-polszczi (dostęp: 5.07.2018).

91 Jeszcze w lutym 2017 r. 36% Polaków deklaroowało sympatię do Ukraińców, 26% obojętność, 32% niechęć, 6% nie miało zdania. *Stosunek do innych narodów*, „Komunikat z badań CBOS” 2017, nr 21, s. 2. W lutym 2018 r. zaś sympatię wobec Ukraińców deklaroowało 24% Polaków, 28% obojętność i aż 40% niechęć, 8% było niezdecydowanych. *Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS 2018, nr 37, s. 2.

92 *Opinion Poll Results*, 14th Yalta European Strategy Annual Meeting, Kyiv, September 14–16, 2017, <https://yes-ukraine.org/en/Yalta-annual-meeting/2017/polls> (dostęp: 5.07.2018).

93 11% Ukraińców deklaruje bardzo ciepły stosunek do Polski, 39% ciepły, 41% neutralny, 5% chłodny, 2% bardzo chłodny i 2% nie ma zdania. Druga w rankingu jest UE odpowiednio: 9%, 38%, 45%, 5%, 1% i 2%. Dalej zaś plasują się takie kraje jak Litwa, Kanada i Niemcy. *Dinamika suspil'no-političnih poglądív v Ukraïni, 15 listopada – 14 grudná, 2017*, Center for Insights in Survey Research, s. 24.

wpływały decyzje podejmowane na szczeblu wójta gminy Stubno⁹⁴), wstrzymanie prac ekshumacyjnych prowadzonych przez Instytut Pamięci Narodowej (IPN) na Ukrainie⁹⁵ (będące z kolei błędem ukraińskim z co najmniej niejasnym wątkiem biznesowo-korupcyjnym⁹⁶ i jego skutkiem w postaci zakazu wjazdu do Polski szefa ukraińskiej Państwowej Komisji ds. Uczczenia Pamięci Uczestników Operacji Antyterrorystycznej, Ofiar Wojen i Represji Politycznych Światosława Szeremety, skądinąd zamieszanego w upamiętnianie żołnierzy Dywizji Waffen SS Galizien – patrz dalej). Istotnym akordem polsko-ukraińskiego sporu o historię była ukraińska część nowelizacji ustawy o IPN przyjęta przez Sejm RP. Okazała się ona drastycznym przykładem niesprawności państwa polskiego w zakresie ochrony swego procesu legislacyjnego przed rosyjskimi prowokacjami⁹⁷.

Polsko-ukraiński spór historyczny przyciąga uwagę opinii publicznej, a ta koncentruje się na sytuacji bieżącej i jej „taktycznym” wymiarze, ignorując przyczyny narastania konfliktu i mentalną sytuację „strategiczną”, na bazie której się on rozwinął, lub mitologizując całą kwestię, czy to przez stwarzanie

94 Wywiad z Januszem Słabickim, wójtem gminy Stubno i inicjatorem całej akcji patrz: *Kamieni z pomnika UPA użył do... budowy dróg. Wójt z małej wsi na Podkarpaciu wywołał międzynarodowy skandal*, na: Temat, <http://natemat.pl/223393,reztek-honoru-zesmy-sie-pozbyli-to-serwilizm-tak-konflikt-miedzynarodowy-widziany-jest-na-podkarpackiej-wsi> (dostęp: 5.07.2018).

95 O okolicznościach podjęcia tej decyzji – patrz wywiad z jej autorem – Światosławem Szeremetą: *Szeremeta: Zamierzam pójść do sądu z tymi bzdurami, które opowiadali o mnie*, Forsal.pl, 27 III 2018, <http://forsal.pl/artykuly/1113762,swiatoslaw-szeremeta-wywiad-o-ekshumacjach-polakow-na-ukrainie.html> (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Światosław Szeremeta: Polska nie może uświadomić, że Ukraina się zmieniła*, ZIK, 14 listopada 2017, https://zik.ua/pl/news/2017/11/14/wiatosaw_szeremeta_polska_nie_moe_uwiadomi_e_ukraina_si_zmienia_1205201 (dostęp: 5.07.2018). O jej polskim odbiorze patrz: *Krzysztof Szczerski: Nie chcemy prorosyjskiej, antyamerykańskiej UE*, Prezydent.pl, 5 IV 2018, www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/art,1132,nie-chcemy-prorosyjskiej-antyamerykanskiej-ue.html (dostęp: 5.07.2018). Drastyczności sprawie dodaje fakt, że zakaz ekshumacji wydany został przy okazji prac na cmentarzu żołnierzy Legionów Polskich poległych w bitwie z Rosjanami pod Kostiuchnówką w 1916 r., a zatem zupełnie bez związku z polsko-ukraińskimi sporami historycznymi.

96 Światosław Szeremeta jest dyrektorem formalnie należącej do lwowskiej rady obwodowej firmy „Dola”, zajmującej się ekshumacjami i w jego prywatnym interesie biznesowym leży, by ukraińskie regulacje prawne wymuszały prowadzenie wszelkich prac ekshumacyjnych na terenie Ukrainy wyłącznie przez ukraińskie podmioty gospodarcze. Wyjaśnienia Szeremety, że nie ma tu konfliktu interesów, gdyż jako sekretarz komisji nie otrzymuje on wynagrodzenia, są nielogiczne, a zatem nieprzekonujące. Brak dochodów z tytułu pełnienia funkcji państwowej w Komisji ds. Uczczenia Pamięci nie czyni przecież Szeremety człowiekiem niezainteresowanym w utrzymaniu praktycznego monopolu firmy, której jest dyrektorem. *Szeremeta: Zamierzam pójść do sądu z tymi bzdurami...*, <http://forsal.pl/artykuly/1113762,swiatoslaw-szeremeta-wywiad-o-ekshumacjach-polakow-na-ukrainie.html>.

97 P. Żurawski *vel* Grajewski, *Popis ignorancji*, „Gazeta Polska”, 14 III 2018, nr 11, s. 34–35.

obrazu „antypolskiej banderowskiej Ukrainy” (Polacy) czy odwrotnie „nacjonalistycznej, *quasi*-dyktatorskiej, antyukraińskiej Polski” (Ukraińcy).

Sytuacja na Ukrainie – niewiedza, mity i rosyjska agresja

Ukraińcy – jak sądzę przez niefrasobliwość – tzn. nie mając świadomości, że na Polaków zadziała to jak prowokacja, rozpoczęli jeszcze za prezydentury Wiktora Juszczenki ożywanie tradycji UPA. Był to instrument, skądinąd bardzo pożądanego, zrywania z tradycją sowiecką. Według badań socjologicznych z 2001 r. Banderego jako narodowego przywódcę Ukrainy wskazało jedynie 3,6% respondentów, co dało mu dziewiąte miejsce w rankingu (za Symonem Petlurą, który był ósmy), a w grupie osób do lat 30 nie zmieścił się on nawet w pierwszej dziesiątce⁹⁸. Teoretycznie może to rodzić przekonanie, iż wybór Bandery jako narzędzia i symbolu desowietyzacji Ukraińców nie był zdeterminowany jego szczególną popularnością wśród opinii publicznej. Teoretycznie można sobie wyobrazić, że za pomocą odpowiednio dobranych narzędzi sprawne państwo miałyby instrumentarium do wykreowania na symbol niepodległości ogólnoukraińskiego bohatera, w powszechnym odczuciu czystego moralnie, polityka szerokich horyzontów, jakim był Symon Petlura, a nie Bandera, postać o znaczeniu regionalnym (halickim), *de facto* wykreowana przez propagandę sowiecką i służąca jej za uosobienie wszelkiego zła. Takim symbolem był właśnie Bandera (w gruncie rzeczy niezręczny konspirator i słaby, za to ambitny przywódca, prowokujący krwawe rozłamy w własnym obozie i pozbawiony daru trafnego przewidywania). Państwo ukraińskie nie jest jednak państwem sprawnym, a dodatkowo miano banderowców, pod wpływem rosyjskiej narracji imperialnej, od dawna oderwało się od swego realnego pierwotnego znaczenia i zaczęło być synonimem każdego Ukraińca sprzeciwiającego się Moskwie. Tak jak denikinowcy nazywali petlurowców mazepińcami, choć ci ostatni z Mazepą mieli tyle wspólnego, że walczyli z Moskwą o niepodległą Ukrainę, tak i Sowietci wszelkich niepokornych Ukraińców przełomu lat 1944/1945 określali mianem banderowców, aż w końcu miano to stało się synonimem ukraińskiego sprzeciwu wobec rosyjsko-sowieckiej niewoli. Każdy ukraiński patriota, co więcej każdy Ukrainiec, publicznie posługujący się swym ojczystym językiem, był według sowieckiej terminologii banderowcem. W tych to właśnie zupełnie w Polsce nieznanym i nierozumianym „postkolonialnym” uwarunkowa-

98 M. Riabczuk, *Ukraina syndrom postkolonialny*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław–Wojnowice 2015, s. 122.

niach mentalnych Ukrainy⁹⁹ rozpoczęto po 2004 r., też nie bez wahnięć i oporów¹⁰⁰, państwowe gloryfikowanie Bandery i UPA – naturalnie jako uosobienia oporu przeciw ZSRS, przykładu partyzantki antysowieckiej (antymoskiewskiej), a nie organizacji odpowiedzialnej za ludobójstwo Polaków¹⁰¹, którego Ukraińcy powszechnie byli nieświadomi i któremu do dziś zaprzeczają, sprowadzając je do wizji symetrycznych zbrodni, towarzyszących starciom, walczących ze sobą zbrojnych formacji polskich i ukraińskich. Nie ma zatem na Ukrainie gloryfikacji ludobójstwa na Polakach, wszak nie można gloryfikować czegoś, o czym się twierdzi, że się nie wydarzyło.

UPA działała i pozostawiła po sobie pamięć rodzinną jedynie w pięciu z 25 obwodów obecnej Ukrainy, tzn. na tych jej obszarach, które do 1939 r. wchodziły w skład II Rzeczypospolitej. (Próby przeniesienia jej aktywności dalej na wschód, choć sięgały po Kijowszczyznę, a wpływami po Donbas, zakończyły się niepowodzeniem)¹⁰². W ZSRS historii UPA nie uczono, mianem bandytów obdarzano zaś, niczym w PRL, wszystkich walczących z Sowietami, oskarżając ich o wszelkie łajdactwa. Dziś, gdy ktokolwiek wydobywa na światło dzienne zbrodnie UPA, jest w odbiorze społecznym na Ukrainie postrzegany jako kontynuator tejże sowieckiej propagandy. W warunkach toczącej się wojny z Rosją zyskuje przy tym miano sojusznika Kremla¹⁰³. Na Ukrainie zachodniej pamięć o UPA, jako pamięć rodzinna, jest zatem ze względów oczywistych związana z heroizacją i idealizacją jej żołnierzy jako bohaterów, wszak nikt nie chwali się wnukom swymi zbrodniami.

Centrum i wschód kraju albo chłoną obecny, oficjalny obraz polityki historycznej, albo pozostają pod wpływem tego, który istniał w ZSRS, a najczęściej niewielu ludzi to obchodzi¹⁰⁴. Skutek pamięci heroicznej jest zaś taki, że

99 Szerzej o owych uwarunkowaniach patrz: *ibidem*, s. 132–187.

100 Patrz szerzej: *ibidem*, s. 145–150.

101 O stosunku współczesnych nacjonalistów ukraińskich do Polski i narodowców polskich do Ukrainy patrz *Ukraińskie organizacje nacjonalistyczne: charakterystyka i potencjał prowokacji*, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, „Raport OSPP”, lipiec 2017, s. 20–22. Por.: P. Mazur, *Nacjonałiści ukraińscy i narodowcy polscy obraz wzajemny i próby pojednania w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej*, „Arcana” 2015, vol. 126, nr 6, s. 35–63.

102 T.A. Olszański, *Historia Ukrainy w XX w.*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa [1994], s. 173–179.

103 M. Riabczuk, *Ukraina syndrom...*, s. 173.

104 Szerzej o wewnątrzukraińskiej dyskusji na temat UPA patrz: M. Riabczuk, *Ukraina syndrom...*, s. 155–170. Opublikowane badania Tomasza Czajki na temat stanu wiedzy Polaków i Ukraińców o zbrodni wołyńskiej i ewolucji owego stanu w latach 2003–2014 pokazują daleko posunięty brak orientacji Ukraińców odnośnie do przedmiotu badań, a i tak nie są one miarodajne, gdyż dotyczą studentów ukraińskich studiujących w Polsce, a zatem grupy absolutnie niereprezentatywnej dla średniego poziomu wiedzy przeciętnego

według niedawnych badań socjologicznych środowiska najsilniej przywiązane do tradycji UPA jako partyzantki antysowieckiej są jednocześnie tymi samymi, wśród których dominują sympatie do Polski, znanej przecież ze swego oporu wobec Sowietów czy szerzej ze swej antyrosyjskości. W sytuacji braku wiedzy o roli UPA w eksterminacji Polaków szacunek dla niej i sympatia dla Polski w wyobraźni licznych Ukraińców nie kłócą się ze sobą¹⁰⁵.

Polski odbiór ukraińskiej polityki historycznej

Na brak orientacji Ukraińców co do psychospołecznych skutków, jakie w Polsce wywoła ożywienie na Ukrainie banderowskiej symboliki i tradycji, Polacy odpowiedzieli narastającą niechęcią, odbierając postawę Ukraińców jako intencjonalne i demonstracyjne lekceważenie pamięci polskich ofiar UPA. Oczywiście Ukraińcy nie mieli takich intencji, a kult UPA jest dziś wyrazem i narzędziem mobilizacji mentalnej do wojny z Rosją, a nie emanacją wrogości do Polski, bo tej w liczącej się skali obecnie na Ukrainie nie ma. Realia jednak to jedna rzecz, a ich zrozumienie to druga. Ukraińcy nie tyle nie rozumieli, co nawet nie zastanawiali się nad realiami polskiej pamięci historycznej o UPA. Polacy zaś zupełnie nie rozumieją realiów obecnego kultu UPA na Ukrainie, gdyż ich nie znają. (By nie rozpoczynać zbędnej dyskusji zaznaczę, że na Ukrainie skala rzeczywistej gloryfikacji UPA i Bandery jest znacznie mniejsza niż ta wyobrażana w Polsce).

Punktem zwrotnym w polskiej polityce reakcji na heroizację UPA na Ukrainie (tak jak jest ona postrzegana w Polsce) była *Uchwała Sejmu z 22 lipca 2016 r. w sprawie uznania dnia 11 lipca za dzień pamięci o ludobójstwie dokonanym przez ukraińskich nacjonalistów na obywatelach II RP w latach 1943–1944*¹⁰⁶. Uchwała ta, przyjęta przy poparciu wszystkich polskich partii parlamentarnych, nie wywołała w Polsce kontrowersji merytorycznych

obywatela Ukrainy na badany temat. T. Czajka, *Zbrodnia wołyńska: stan wiedzy Polaków i Ukraińców*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2014, vol. 2, nr 1, s. 74–89. O aktywności na Majdanie ludzi powołujących się na tradycję banderowską w czasie sowieckiej niewoli i później patrz: W. Mucha, *Krew i ziemia*, s. 86–88, 92–94.

105 Sam pamiętam, jak jakieś 15 lat temu w Kijowie, gdy zaśpiewałem XIX-wieczne dumki ukraińskich uczestników powstania listopadowego (a zatem dumki antyrosyjskie) jeden z ukraińskich profesorów, najwyraźniej chcąc mi zrobić przyjemność, zaśpiewał pieśń UPA o walce z Moskalami. Rozumiałem jego intencje, ale przyznajmy, że większość Polaków odebrałaby taki gest bardzo źle.

106 *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943–1945*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, <http://search.sejm.gov.pl/SejmSearch/ADDL.aspx?DoSearchNewByIndex> (dostęp: 5.07.2018).

co do zgodności zawartych w niej tez z realiami historycznymi. W tym zakresie nie ma bowiem liczących się podziałów ani na polskiej scenie politycznej, ani w społeczeństwie polskim, ani wśród historyków. Ocena antypolskiej akcji UPA z lat 1943–1944 jako ludobójstwa jest powszechnie akceptowana przez polską opinię publiczną i świat nauki. (Ewentualna dyskusja prawnicza co do tego, czy zbrodnia ta wypełnia, czy też nie Lemkinowskie kryteria ludobójstwa¹⁰⁷, ma charakter niszowy i nie wpływa na polską opinię publiczną). Spór o uchwałę nie był więc sporem o historię – sporem o to, co się w istocie stało. Był sporem o miejsce historii w bieżącej polityce. Nie treść uchwały była istotą kontrowersji, lecz sam fakt jej przyjęcia i jego skutki dla relacji polsko-ukraińskich. Nietrudno wszak było przewidzieć, że będą one negatywne i będą w istocie służyć interesom rosyjskim¹⁰⁸. W przedstawionym w tej sprawie oficjalnym stanowisku MSZ RP kierowanym wówczas przez ministra Witolda Waszczykowskiego czytamy: „Wydaje się, że w sytuacji trwającego w Donbasie konfliktu zbrojnego radykalne zaostrenie retoryki wobec Zbrodni Wołyńskiej i udziału formacji OUN–UPA nie przyniesie zamierzonych efektów, a wręcz może doprowadzić do zahamowania prowadzonego dialogu z Ukrainą. Obecne działania na rzecz obrony terytorium przed agresją zewnętrzną są w ukraińskiej narracji przedstawiane jako bezpośrednia kontynuacja wysiłku walki niepodległościowej UPA. Podważanie heroizmu UPA jest odbierane jako działanie antyukraińskie, zgodne z duchem rosyjskiej propagandy”¹⁰⁹.

Pierwotne projekty omawianej uchwały, forsowane przez tzw. środowiska kresowe, szły zresztą celowo w tym właśnie kierunku, by podniecić polsko-ukraińskie waśnie i ukazać je jako istotę historii zagłady Kresów. W myśl zawartych w tychże projektach propozycji, dzień 11 lipca miałby być uznany

107 Szerzej o Lemkinowskiej definicji ludobójstwa i jej interpretacjach patrz: J. Dobrowolska-Polak, *Przeciwdziałanie i karanie zbrodni ludobójstwa – dziedzictwo Rafała Lemkina*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2008, nr 9, s. 1–6, <https://pl.scribd.com/document/132781140/Joanna-Dobrowolska-Polak-Przeciwdzia%C5%82anie-i-karanie-zbrodni-ludobojstwa-dziedzictwo-Rafa%C5%82a-Lemkina> (dostęp: 5.07.2018). Por.: M.J. Mazurkiewicz, *Koncepcja zakazu ludobójstwa Rafała Lemkina a eliminacjonizm Daniela Jonaha Goldhagena. Próba redefinicji teorii masowych mordów?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, t. XVI, s. 197–215.

108 Mój komentarz do wcześniejszych zamiarów przyjęcia uchwały w tej sprawie patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Rabacja wołyńsko-galiczyjska*, GPC, 2013, nr 108, s. 11. Wersja internetowa: „Niezależna”, 11 V 2013, <http://niezalezna.pl/41205-rabacja-wołyńsko-galiczyjska> (dostęp: 5.07.2018).

109 *Odpowiedź na interpelację nr 384 w sprawie stanowiska MSZ wobec rozwoju kultu OUN-UPA na Ukrainie*, odpowiadający: podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Katarzyna Kacperczyk, Warszawa, 3 II 2016, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=60B91004 (dostęp: 5.07.2018).

nie za dzień pamięci o ofiarach ukraińskiego nacjonalizmu lat 1943–1944, lecz za „dzień męczeństwa Kresowian”. Data 11 lipca, wybrana jako symbol męczeństwa Kresowian, wypaczałaby więc prawdę historyczną, poprzez wyniesienie tragedii części Kresów (Wołynia i Galicji Wschodniej) do symbolu męczeństwa ich całości i poprzez usiłowanie usytuowania w pamięci historycznej narodu polskiego Ukraińców w roli głównego sprawcy cierpień kresowych Polaków. Kresowianie zaś w rzeczywistości podlegali, zorganizowanej w oparciu o aparat państwowy, eksterminacji ze strony ZSRS przynajmniej od 1937 r.¹¹⁰ Rok 1943 nie był więc początkiem ich cierpień, a Ukraińcy nie byli ich głównymi sprawcami. Kresy Rzeczypospolitej nie ograniczały się do województw południowo-wschodnich II RP, tzn. do jej obszarów polsko-ukraińskich, a zbrodnie sowieckie, po 1941 r. zaś także i niemieckie na Polakach kresowych i w ogóle na mieszkańcach tych ziem bez względu na ich narodowość miały charakter masowy również na kresach polsko-białoruskich i polsko-litewskich, gdzie akcja UPA nie miała miejsca.

Uczynienie z rocznicy zbrodniczej akcji UPA symbolu męczeństwa Kresowian byłoby zatem pomysłem nie tylko fałszującym historię, przez zlekceważenie chronologii wydarzeń i błędne wskazanie głównego podmiotu odpowiedzialnego za zbrodnie – zdjęcie tej odpowiedzialności ze Związku Sowieckiego i przeniesienie jej na Ukrainę. Byłoby także aktem szkodliwym politycznie, ciosem we współpracę polsko-ukraińską, jakże niezbędną w obliczu wspólnej dla obu narodów groźby wynikającej ze współczesnego nam agresywnego imperializmu rosyjskiego. Utrudniłoby więc, a może i uniemożliwiło, zdobywanie poparcia obywateli Rzeczypospolitej dla polityki solidarności państwa polskiego z najechaną przez Rosję Ukrainą, podnosząc jej koszt polityczny dla każdego rządu RP, który motywowany dobrze rozumianym interesem Polski chciałby ją prowadzić.

Z rosyjskiego punktu widzenia zaletą takiego rozwiązania było jeszcze i to, że pozwala ono na budowanie obrazu istniejącego rzekomego współczesnie zagrożenia ukraińskiego dla Polski i Polaków przez zignorowanie faktu, iż do zbrodni UPA mogło dojść wyłącznie w warunkach zniszczenia państwa polskiego, czego przecież nie dokonali Ukraińcy, lecz Niemcy i Sowietci, których rola w całej tej historii miała zupełnie zniknąć z horyzontu postrzegania polskiej opinii publicznej.

¹¹⁰ Popularyzatorski obraz męczeństwa ludności kresowej wszystkich narodowości w omawianym okresie patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Męczeństwo Kresów, 1918–1956*, Fundacja Warsaw Enterprise Institute, Warszawa 2017, s. 83, <http://wei.org.pl/files/manager/file-28d4d4004517aa0490f96c8b3516c55e.pdf> (dostęp: 5.07.2018).

Koncepcja ta, promowana w sejmie przez grupę narodowców (posłów z partii Kukiz '15), ostatecznie została decyzją PiS odrzucona, po ostrym starciu z kukizowcami¹¹¹. Ze strony głównego ugrupowania rządzącego i jego zaplecza politycznego padały wówczas propozycje uznania za dzień męczeństwa Kresowian albo 17 września (rocznica inwazji ZSRS na Polskę)¹¹², albo 11 sierpnia (data rozkazu Nikołaja Jeżowa o przeprowadzeniu antypolskiej akcji NKWD)¹¹³. Ostatecznie został 11 lipca, ale zawężony do „zbrodni wołyńskiej”, tzn. niesymbolizujący męczeństwa całych Kresów.

Gdy od momentu przyjęcia rzeczony uchwały Polacy coraz silniej dawali wyraz swojej irytacji procesem postępującej heroizacji Stepana Bandery, Ukraińcy odbierali to jako atak na ukraińską godność narodową i próbę wybierania im przez Polaków kto może być ukraińskim bohaterem narodowym, a kto nie. Spróbujmy wytłumaczyć naturę tej sytuacji na przykładzie hetmana Stefana Czarnieckiego – bohatera wojny ze Szwecją. Za tę wojnę jest wszak czczony i to o jego udziale właśnie w niej pamiętamy. Kto zaś wie, że zmarł on od rany odniesionej przy zdobywaniu miasteczka Stawiszcz na Kijowszczyźnie, którego ludność, wraz z kobietami i dziećmi, kazał wymordować¹¹⁴? W Polsce słyszeli o tym tylko historycy. Gdyby Ukraińcy kult Czarnieckiego uznali za wyraz polskiej antyukraińskości i za gloryfikowanie dokonanej na jego rozkaz zbrodni, reakcja Polaków byłaby podobna (oczywiście z zastrzeżeniem różnicy skali i czasu – od ludobójstwa na Wołyniu minęły 74 lata i trwa o nim pamięć rodzinna, od rzezi Stawiszcz minęło lat 353

111 *Ostre starcie w Sejmie. „Zdrada, to słowo opisuje zachowanie PiS”*, „Wprost”, 6 VII 2016, www.wprost.pl/kraj/10014091/ostre-starcie-w-sejmie-zdrada-to-slowo-opisuje-zachowanie-pis.html (dostęp: 5.07.2018). Patrz też: *W Sejmie o ukraińskich zbrodniach na Wołyniu: „11 lipca jest oczywiście rocznicą zbrodni na Wołyniu, ale symboliczną rocznicą, bo zbrodnia trwała wiele miesięcy”*, WIDEO, wPolityce.pl, 6 VII 2016, <https://wpolityce.pl/polityka/299629-w-sejmie-o-ukrainskich-zbrodniach-na-wolynium-11-lipca-jest-oczywiscie-rocznica-zbrodni-na-wolynium-ale-symboliczna-rocznica-bo-zbrodnia-trwala-wiele-miesiecy> (dostęp: 5.07.2018).

112 Tę datę promował Jarosław Kaczyński: *Jarosław Kaczyński: nie cofniemy się ani o krok, „Niezależna”* 24 V 2016, <http://niezalezna.pl/80867-jaroslaw-kaczynski-nie-cofniemy-sie-ani-o-krok> (dostęp: 5.07.2018). Za co był zaciekle krytykowany przez tzw. środowiska kresowe: *Kaczyński nie chce by 11 lipca Polacy czcili pamięć UPA*, Kresy.pl, 25 V 2016, <https://kresy.pl/wydarzenia/kaczynski-nie-chce-by-11-lipca-polacy-czcili-pamiec-ofiar-upa> (dostęp: 5.07.2018).

113 Tę datę szczególnie mocno wskazywał prof. Andrzej Nowak, powszechnie bardzo poważany w szeroko rozumianych środowiskach związanych z PiS. J.A. Maciejewski, *Pułapki fałszerstw historycznych – rzecz o męczeństwie kresowian*, „Niezależna”, 2 VI 2016, <http://niezalezna.pl/81257-pulapki-falszerstw-historycznych-rzecz-o-meczenstwie-kresowian> (dostęp: 5.07.2018).

114 A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 592.

i żadna pamięć rodzinna już ofiar nie oplakuje). W ten sposób sytuacja się zapętlila i obie strony (tzn. opinie publiczne obu stron w tej warstwie ludności, która się w ogóle owymi kwestiami emocjonuje – co dotyczy znikomego procentu obu narodów) zamiast zastanowić się nad socjotechniką jej rozwiązania, doznają moralnego oburzenia na drugą stronę.

Dobra rada cesarza Francuzów

Polskie doświadczenie z planowaniem, przebiegiem i światowymi echemi Marszu Niepodległości w 2017 r., powinno uzmysłwić Polakom, jak łatwo przykleić komukolwiek łatkę „nazistów”¹¹⁵. Podobnie jest z percepcją sytuacji na Ukrainie, gdzie wedle obiegowego przekonania mają dominować nacjonaliści.

Każdy analityk polityki przyzna, że w Polsce nie ma ruchu neonazistowskiego, a skrajne środowiska narodowe nie mają szans na przejście i sprawowanie władzy w państwie ani nawet na samodzielne, tzn. pod własnymi sztandarami i hasłami, wejście do parlamentu. Podobnie sytuacja wygląda na Ukrainie, gdzie poparcie dla współczesnych partii i ugrupowań odwołujących się do dziedzictwa UPA (w jej antysowieckim nurcie) także ma charakter marginalny i ogranicza się do zachodnich regionów kraju, stolicy lub terenów przyfrontowych. (Ołeh Tiahnybok – lider partii Swoboda w ostatnich wyborach prezydenckich w 2014 r. zdobył 1,16% głosów. Najwięcej na Wołyniu – 1,92%. Swoboda w skali kraju uzyskała w ostatnich wyborach parlamentarnych 4,71% – najwięcej w obwodzie iwano-frankińskim – 8,81%. Prawy Sektor odnotował jeszcze gorsze wyniki – 1,80% w skali kraju i rekordowe 3,29% w Kijowie oraz 2,90% w obwodzie lwowskim. Jego przywódca Dmytro Jarosz w skali kraju uzyskał 0,70% głosów, najwięcej w obwodzie dniepropietrowskim – 1,12% i w nieokupowanej części obwodu donieckiego – 0,79%). By ujrzyć tę rzeczywistość w stosownym kontekście, wystarczy

115 *Jesse Leirich*: „60,000 Nazis marched on Warsaw today...” – Twitter, www.trendsmap.com/twitter/tweet/929451829657853952, oraz: *Guy Verhofstadt 15 Nov 2017 plenary speech on democracy in Poland*, www.youtube.com/watch?v=zH8i5vD6nPU (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Bielan o relacjonowaniu Marszu Niepodległości: Skandaliczne uogólnienie*, *Interia Fakty*, 13 XI 2017, <http://fakty.interia.pl/polska/news-bielan-o-relacjonowaniu-marszu-niepodleglosci-skandaliczne-u,nId,2464342> (dostęp: 5.07.2018). Szerzej o rzeczywistej sytuacji patrz: E. Królikowska-Avis, *Historia pewnego fake newsa. Komentarz Elżbiety Królikowskiej-Avis*, SDP, 2 I 2018, www.sdp.pl/felietony/14927,historia-pewnego-fake-newsa-komentarz-elzbiety-krolikowskiej-avis,1514901030 oraz *Ida, Fake news, Associated Press i jej kodeks etyki zawodowej. Komentarz Elżbiety Królikowskiej-Avis*, SDP, 30.01.2018, www.sdp.pl/felietony/15007,fake-news-associated-press-i-jej-kodeks-etyki-zawodowej-komentarz-elzbiety-krolikowskiej-avis,1517307102.

dodać, iż łączne głosy oddane na obu radykałów nie osiągnęły poziomu akceptacji wyborczej (2,25%) uzyskanego przez innego kandydata – Wadyma Rabinowycza, wywodzącego się z mniejszości żydowskiej¹¹⁶.

Napoleon mówił: „Na wojnie nigdy nie należy robić tego, czego zrobienia życzy sobie nieprzyjaciel i fakt, że nieprzyjaciel sobie tego życzy, jest dostatecznym powodem, by tego nie robić”. Rosja, oprócz wojny na Donbasie, prowadzi także wojnę informacyjno-propagandową przeciw Ukrainie, ale i przeciw Polsce, jak zresztą i całemu Zachodowi. Od początku usiłowała przedstawić rewolucję na Majdanie, a potem ukraińską wojnę w obronie integralności kraju i uczestniczące w niej formacje ochotnicze jako dzieło banderowców, bezpośrednich spadkobierców ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego lat 40. ideowo i politycznie z nim tożsamych, a inspirowanych duchem nazizmu. Każdy pomnik Stepana Bandery, Romana Szuchewycza czy Dmytra Klaczkiwśkocho, każda ulica i plac ich imienia, każda flaga czarno-czerwona i każda uroczysta celebrowanie pamięci żołnierzy SS Galizien wpisuje się w tę rosyjską narrację propagandową. Jest tak tym bardziej, gdy odbywa się to z udziałem urzędników ukraińskich władz publicznych, jak w wypadku wspomnianego Światosława Szeremeta, który w 2012 i ponownie w 2013 r., kiedy był radnym Lwowskiej Rady Obwodowej, uczestniczył w pochówku ukraińskich SS-manów w towarzystwie rekonstruktorów ubra-nych w historyczne mundury owej niesławnej formacji¹¹⁷, czy Oleha Seniutki,

116 Oficjalne wyniki patrz: *Pozačergovi vibori prezidenta Ukraïni 25 travnâ 2014 roku*, Protokol Central'noï Viborčoi Komisii Pro Rezul'tati Viboriv Prezidenta Ukraïni, Primirnik № 1, s. 51, http://cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf. Szczegóły patrz: *Prezidents'ki vibori: traven' 2014 (Oleg Tâgnibok)*, *Vseukraïns'ke ob'êdnannâ „Svoboda”*, [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Tyahnybok_2014\(PR\).png](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Tyahnybok_2014(PR).png), oraz *Elektoral'na pidtrimka Âroša Dmitra Anatolijoviča na viborah Prezidenta Ukraïni 2014*, *Vibori Prezidenta Ukraïni 2014*, [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014\(PR\).png](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014(PR).png), oraz *Elektoral'na pidtrimka Âroša Dmitra Anatolijoviča na viborah Prezidenta Ukraïni 2014*, *Vibori Prezidenta Ukraïni 2014*, [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014\(PR\).png](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014(PR).png), a także: *Rezul'tati viboriv do VR Ukraïni 2014 (Politična partiâ PRAVIJ SEKTOR)*, Wikimedia Commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Результати_виборів_до_ВР_України_2014_%28Політична_партія_ПРАВИЙ_СЕКТОР%29.png i *Rezul'taty vyborov v radu*, *Ukraina 2014, Svoboda*.png, Wikimedia Commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/Результати_виборів_до_ВР_України_2014_%28Політична_партія_Всеукраїнське_об'єднання_Свобода%29.png. Szerzej o wyborach i ich rezultatach patrz: T.A. Olszański, A. Wierzbowska-Miazga, *Poroszenko prezydentem Ukrainy*, „Analizy” OSW, 28.05.2014, www.osw.waw.pl/publikacje/analizy/2014-05-28/poroszenko-prezydentem-ukrainy.

117 *L'vîvs'ki svâšenniki vidpravili zaupokijnu panahidu na ceremonii perepohovannâ voïniv SS „Galičina”*, „Religiâ v Ukraïni”, 24.09.2012, www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/

przewodniczącego Lwowskiej Rządowej Administracji Obwodowej, biorącego udział 23 lipca 2016 i 23 lipca 2017 r. we wsi Czerwone pod Złoczowem także w uroczystym pochówku żołnierzy SS Galizien¹¹⁸. (Wszystkich poległych należy naturalnie pochować jak ludzi, ale oddawanie honorów państwowych nie wszystkim się należy). Celowe mieszanie przez propagandę rosyjską i niekiedy także publicystykę polską obu zjawisk, tzn. kolaboracji ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego z III Rzeszą (symbolizowanej przez wspomnianą SS Galizien i bataliony Nachtigal i Rolland) oraz niepodległościowej nacjonalistycznej partyzantki ukraińskiej (czyli UPA, walczącej z Sowietami, Polakami i Niemcami) dodatkowo zaciemnia i tak skomplikowany obraz historii tamtych lat (wszak w sensie personalnym UPA zasilona została licznymi ukraińskimi policjantami – dezertierami ze służby niemieckiej) i zgodnie z zamiarami twórców tego zamieszania wpływa na podgrzanie emocji po obu stronach. Obojętnie, jakie są pobudki tych Ukraińców, którzy angażują się w podobne upamiętnienia, czy to oczywistych zbrodniarzy (Klaczkiwśkocho i Szuchewycza), czy osób za takowych w Polsce uważanych (Bandera, którego postać wymagałaby osobnego potężnego artykułu) i obojętnie, do której części tradycji i historii UPA nawiązują (nawiązywanie do SS Galizien wyklucza możliwość jakiegokolwiek pozytywnej interpretacji¹¹⁹), chcąc nie chcąc pomagają Rosji budować ten wizerunek Ukrainy, który Rosja zbudować pragnie. Powstaje ryzyko, że kwestie te są masowo rozgrywane przez służby i agentów wpływu, którzy penetrują Ukrainę, w tym jej środowiska nacjonalistyczne. Dobrze by było, by patrioci ukraińscy to przemyśleli, pamiętając o tym, co powiedział cesarz Francuzów. Uwaga ta naturalnie dotyczy również sposobu konstruowania polityki polskiej, także na kierunku ukraińskim. Obie

18426-lvivski-svyashheniki-vidpravili-zaupokijnu-panaxidu-na-ceremoniyi-perepoxovannya-voyiniv-ss-galichina.html oraz *Na L'vivśini perepohovali 16 voăkiv divizii „Galičina”*. Foto, „Gal-info”, poniedziałek, 29 lipnia, 2013, https://galinfo.com.ua/photo/na_lvivshchyni_perepohovali_16_voyakiv_dyvizii_galychyna_foto_138749.html.

118 *Na Brodivśini vśhanuvali pam'at' voăkiv divizii SS „Galičina” (FOTO)*, „depo L'viv”, 26 lipnia 2016, <https://lviv.depo.ua/ukr/lviv/na-brodivshchyni-vshanuvali-pam-yat-voyakiv-diviziyi-galichina--25072016184000> (dostęp: 5.07.2018) oraz: *U seli Červone na L'vivśini perezahoronili ostanki 23 voiniv divizii „Galičina”*, „Ukraina Moloda”, 25.07.2017, www.umoloda.kiev.ua/number/0/2011/114025 (dostęp: 5.07.2018).

119 Wobec ostatniego marszu upamiętniającego żołnierzy SS Galizien, odbytego 28 kwietnia 2018 r. – w rocznicę powołania dywizji, szczęśliwie zdystansował się szef ukraińskiego IPN Wołodymyr Wiatrowycz. „*Naśi geroi - naša zemlâ*”: u L'vovi proyšov marś do 75-ričnici divizii SS „Galičina”, ZIK, 28 kwietnia 2018, https://zik.ua/news/2018/04/28/na-shi-geroi-nasha-zemlya-u-lvovi-proyshov-marsh-do-75i-richnytsi-dyvizii_1314547 (dostęp: 5.07.2018).

strony powinny zaś przyjąć zasadę, że brak rozsądku czy błędy jednej z nich nie mogą być usprawiedliwieniem dla braku rozsądku czy błędów drugiej.

Jednowymiarowość polsko-ukraińskich kontaktów międzyeksperskich

Budowanie pozytywnego obrazu Ukrainy w Polsce stanowi zadanie państwa ukraińskiego. Nie jest tajemnicą, że państwo to jest wysoce niewydolne. W ostatnich 27 latach abdykowało ono z tej funkcji, pozostawiając ją przyjaciółom Ukrainy w Polsce. Wystarczało to tak długo, jak długo oba nasze narody nie stały się celem rosyjskiej wojny informacyjno-propagandowej, zmierzającej do ich skłócenia, a towarzyszącej zbrojnej agresji Kremla na Ukrainę. Od 2014 r. nie wystarcza.

Państwo ukraińskie ma charakter oligarchiczny, którego nie udało się przełamać mimo wydarzeń rewolucyjnych w latach 2004/2005 i 2013/2014. W walce o władzę w Kijowie kwestie polityki historycznej w relacjach z Polską nie mają znaczenia, a przynajmniej oligarchowie ukraińscy nie koncentrują się na problemach polityki historycznej. Świat nauki – ekspertów – i świat decydentów politycznych słabiej przenikają się na Ukrainie niż w Polsce. W efekcie politycy ukraińscy w znacznie szerszym zakresie i na dłużej niż polscy pozostawili amatorom ten obszar działań państwowych, czego skutki właśnie obserwujemy.

W samej Warszawie w ciągu trzech ostatnich dekad rozwinęło się co najmniej kilka ośrodków. Poza MSZ i Biurem Bezpieczeństwa Narodowego (BBN) jest to oczywiście Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW)¹²⁰ i Polski Instytut Spraw Międzynarodowych oraz Studium Europy Wschodniej UW¹²¹, a także liczne zespoły pozarządowe, jak np.: Instytut Studiów Wschodnich¹²², Fundacja Wolność i Demokracja¹²³, Warsaw Institute¹²⁴ oraz Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego¹²⁵ czy Fundacja Batorego¹²⁶, które zatrudniają w sumie kilkudziesięciu ekspertów, spędzających osiem godzin dziennie pięć dni w tygodniu na studiowaniu kwestii ukraińskich – tak współczesnych, jak i historycznych. Dodatkowe ich grupy pracują w różnych wymiarach czasowych w innych ośrodkach w Polsce od Krakowa, Lublina i Rzeszowa

120 Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, www.osw.waw.pl.

121 Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, <http://studium.uw.edu.pl>.

122 Instytut Wschodni, www.forum-ekonomiczne.pl/o-nas/institut-wschodni.

123 Wolność i Demokracja, <http://wid.org.pl/category/kim-jestesmy/zarząd-i-rada-fundacji>.

124 „Ukraine Monitor”, Warsaw Institute, <https://warsawinstitute.org/pl/programy/info-check-ukraine-2>.

125 Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, <https://pulaski.pl/eksperci-fundacji>.

126 Fundacja im. Stefana Batorego, www.batory.org.pl.

poczynając, a na Olsztynie, Gdańsku, Wrocławiu i Jeleniej Górze kończąc. Nie sposób wymienić wszystkie tego typu zespoły czy wszystkich badaczy. Analogicznej sytuacji po stronie ukraińskiej nie ma. Pojedynczy eksperci nad Dnieprem i Dniestrem nie tworzą jeszcze systemowego eksperckiego zaplecza dla ukraińskiej polityki państwowej na kierunku polskim.

Jednocześnie obecny obóz rządzący w Polsce, w okresie gdy był jeszcze w opozycji, nie rozbudował kontaktów własnego zaplecza eksperckiego z odnośnymi środowiskami ukraińskimi. W efekcie polsko-ukraińskie kontakty eksperckie zdominowane są przez obecną opozycję i środowiska („Gazetę Wyborczą”, Fundację Batorego) powiązane z nią ideowo lub wręcz przez polityków tego obozu (Sławomir Nowak, Jerzy Miller¹²⁷) lub sympatyzujących z opozycją (Leszek Balcerowicz, Mirosław Czech)¹²⁸, bywa, że są to postaci bardzo kontrowersyjne z punktu widzenia obozu rządzącego w Polsce.

Uznajmy za oczywistość, iż zatrudnienie przez rząd ukraiński w charakterze doradców zapiekłych krytyków obecnego rządu RP jest „oryginalną” demonstracją woli utrzymywania dobrych stosunków Kijowa z Warszawą. Środowiska te, działają podobnie jak ich odpowiednicy w Brukseli, przekonują elity ukraińskie do KOD-owskiej wizji Polski, jako „nacionalistycznej dyktatury, izolowanej w Europie”, a zatem nieużytecznej jako sojusznik, którą trzeba przeczekać, gdyż lada moment obali ją „majdan w Warszawie”. 19 listopada 2017 r. do tej kampanii włączył się na Twitterze sam Donald Tusk¹²⁹. (Byłoby dobrze, gdyby Ukraińcy przypomnieli sobie jego politykę wobec Rosji w czasach, gdy był premierem RP¹³⁰). Przekonane o prawdziwości nakreślonej wizji Polski, ukraińskie elity polityczne lekceważą potrzebę rozwiązania problemów historycznych w relacjach między obu państwami, odbierając podkreślanie ich wagi jako „obsesję sezonowego i nacionalistycznego rządu PiS”.

127 *Balcerowicz: Moim zastępcą będzie Jerzy Miller. Jeden z najwybitniejszych urzędników państwowych*, Wyborcza.pl, 25 IV 2016, <http://wyborcza.pl/1,75399,19973770,balcerowicz-moim-zastepca-bedzie-jerzy-miller-jeden-z-najwybitniejszych.html> (dostęp: 5.07.2018).

128 *Polacy piastują prestiżowe stanowiska na Ukrainie* (dostęp: 5.07.2018), <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/swiat/balcerowicz-balczun-miller-obejmują-stanowiska-na-ukrainie/tdeckw>. Por.: A. Zimnin, *Jaki był rok 2016 dla Ukrainy?*, „Naś vibir”, Gazeta dla Ukraińców w Polsce, 6 I 2017, <http://pl.naszwybir.pl/4654-2> (dostęp: 5.07.2018).

129 *Donald Tusk na Twitterze ostro atakuje Polskę. „Strategia PiS czy plan Kremla?”*, TVP. Info, 19 XI 2017, www.tvp.info/34876436/donald-tusk-na-twitterze-ostro-atakujepolske-strategia-pis-czy-plan-kremla (dostęp: 5.07.2018).

130 Krótki przegląd pierwszych posunięć rządu RP w czasach Tuska patrz: A. Nowak, *Zgoda z Putinem na jego warunkach?*, Rz, 19 I 2011, www.rp.pl/artukul/596209-Zgoda-z-Putinem-na-jego-warunkach-.html (dostęp: 5.07.2018). Szerzej patrz: P. Żurawski *vel* Grajewski, *Polska polityka wschodnia...*, s. 62–67 i 81–101.

Polskie inicjatywy na rzecz wyjaśnienia trudnych elementów wspólnej historii

Już we wrześniu 2016 r., odpowiadający w Kancelarii Prezydenta RP za kwestie zagraniczne, minister Krzysztof Szczerski publicznie wspominał o planach obu prezydentów (Polski i Ukrainy) zinstytucjonalizowanego uczczenia Ukraińców ratujących Polaków i Polaków ratujących Ukraińców¹³¹. 17 października 2017 r. ukazał się w „Rzeczpospolitej” bardzo przychylny Ukrainie artykuł ministra spraw zagranicznych Polski Witolda Waszczykowskiego *Warszawa chce sojuszu z Kijowem*¹³². Wicepremier Piotr Gliński w czasie swej wizyty na Ukrainie 22 października 2017 r. zaproponował wiele rozwiązań mających obniżyć temperaturę¹³³. Doszło do spotkania delegacji polskiej (wicepremier Gliński oraz wiceminister spraw zagranicznych Bartosz Cichocki i wiceprezes IPN prof. Krzysztof Szwagrzyk) z ukraińskim ministrem kultury Jewhenem Nyszczukiem oraz ministrem sprawiedliwości Ukrainy Pawłem Petrenką. Propozycje polskie nie doprowadziły jednak do odblokowania procesu ekshumacji polskich miejsc pochówku na Ukrainie (dodajmy, że chodziło o poległych w walce z Sowietami¹³⁴, co tym bardziej dziwi) i pat we wzajemnych relacjach historycznych trwa nadal¹³⁵. Polska natomiast,

131 K. Nocuń, *Szczerski: inicjatywa honorowania Polaków ratujących Ukraińców i Ukraińców ratujących Polaków*, *Dzieje.pl*, 7 IX 2016, <http://dzieje.pl/aktualnosci/szczerski-inicjatywa-honorowania-polakow-ratujacych-ukraincow-i-ukraincow-ratujacych> (dostęp: 5.07.2018).

132 W. Waszczykowski, *Warszawa chce sojuszu z Kijowem*, Rz, 17 X 2017, www.rp.pl/Publicystyka/310169934-Witold-Waszczykowski-Warszawa-chce-sojuszu-z-Kijowem.html (dostęp: 5.07.2018).

133 *Oświadczenie po wizycie wicepremiera Glińskiego na Ukrainie*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 23 X 2017, www.mkidn.gov.pl/pages/posts/oswiadczenie-po-wizycie-wicepremiera-glinskiego-na-ukrainie-7832.php (dostęp: 5.07.2018).

134 Specjaliści z Biura Poszukiwań i Identyfikacji IPN mieli zamiar dokonać ekshumacji szczątków ofiar zbrodni wołyńskiej w Ostrówkach oraz żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza, którzy zginęli w walce z Sowietami po 17 września 1939 r. w miejscowości Tynne, a także pogrzebanych w dzielnicy Lwowa-Holosko żołnierzy Wojska Polskiego, poległych w obronie miasta przed Niemcami. M. Puchłowski, *Gliński ws. prac ekshumacyjnych na Ukrainie: chcieliśmy przełamać impas*, „Gazeta Prawna.pl”, 30 X 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1081839,glinski-ws-prac-ekshumacyjnych-na-ukrainie-chcieliśmy-przełamać-impas.html (dostęp: 5.07.2018). Prace ekshumacyjne miano prowadzić także pod Kostiuchnówką, czyli na miejscu bitwy z 1916 r. stoczonej przez Legiony Polskie z Rosjanami. M. Sławiński, *Władze Ukrainy po raz kolejny zablokowały prace ekshumacyjne IPN*, w: *Polityce.pl*, 24 VIII 2017, <https://wpolityce.pl/swiat/354637-wladze-ukrainy-po-raz-kolejny-zablokowaly-prace-ekshumacyjne-ipn> (dostęp: 5.07.2018).

135 *Ibidem*. Por.: G. Janikowski, *Wicepremier Gliński: pojechalismy na Ukrainę z misją dobrej woli i propozycjami*, *Dzieje.pl*, 6 XI 2017, <http://dzieje.pl/aktualnosci/wicepremier-glinski-pojechalismy-na-ukraine-z-misja-dobrej-woli-i-propozycjami> (dostęp: 5.07.2018).

po ukraińskiej ustawie oświatowej uderzającej w szkoły mniejszościowe, nie zsolidaryzowała się z protestami Węgier i Rumunii¹³⁶, odrzuciła proponowaną przez nie możliwość rewizji umowy stowarzyszeniowej Ukraina–UE¹³⁷ i rozwiązała pomyślnie problem na drodze ugody z Kijowem¹³⁸. Niestety wicepremier Gliński, jak wskazano wcześniej, został zlekceważony, a ugoda od strony polskiej potraktowana jako słabość. Skala niezrozumienia realiów w Kijowie jest tak wielka, że Witalij Portnikow, przewodniczący ukraińskiej części wspomnianego Polsko-Ukraińskiego Forum Partnerstwa, działającego przy obu MSZ, opublikował 9 listopada 2017 r. tekst *Dzieci i dorośli*, w którym dowodzi, że to Polska bardziej potrzebuje Ukrainy niż Ukraina Polski¹³⁹. Forum i jego szefów powołują MSZ obu państw. Brak dezawuacji tego tekstu ze strony MSZ Ukrainy nie może nie być dostrzeżony w Polsce.

Ukraińskim błędem politycznym jest także poszukiwanie „anty-Wołyńia”, czyli polskiej zbrodni – najlepiej poprzedzającej zbrodnię wołyńskie UPA i będącej ich „przeciwwagą”. Przykładem takiej działalności jest nagłaśnianie rzekomego udziału Polaków w masowym rozstrzelaniu żołnierzy Siczy Karpackiej na Przełęczy Tucholskiej/Wareckiej (Верецький перевал) w marcu 1939 r.¹⁴⁰ Udział przedstawicieli państwa ukraińskiego w budowaniu

136 T. Dąbrowski, T. Piechal, A. Sadecki, *Ukraina: uderzenie w szkolnictwo mniejszości narodowych*, „Analizy” OSW, 27 IX 2017, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych (dostęp: 5.07.2018).

137 *Poland Opposes Revision of Association Agreement Between Ukraine and EU*, „Ukrinform”, 16 X 2017, www.ukrinform.net/rubric-politics/2325422-poland-opposes-revision-of-association-agreement-between-ukraine-and-eu.html (dostęp: 5.07.2018).

138 M. Zubel, *Zalewska: żaden przywilej Polaków na Ukrainie nie zostanie ograniczony*, „Gazeta Prawna.pl”, 25 X 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1080877,zalewska-zaden-przywilej-polakow-na-ukrainie-nie-zostanie-ograniczony.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Zalewska: Polska i Ukraina podpisały deklarację dot. nauczania w j. polskim*, Rz, 25 X 2017, www.rp.pl/Polityka/171029409-Zalewska-Polska-i-Ukraina-podpisaly-deklaracje-dot-nauczania-w-j-polskim.html (dostęp: 5.07.2018).

139 V. Portnikov, *Diti j dorosli*, „LB.ua”, 9 listopada 2017, https://ukr.lb.ua/news/2017/11/09/381462_diti_y_dorosli.html (dostęp: 5.07.2018).

140 Ī. Bigun, *Šo stalos̄a na Verec̄ komu perevali? Rozmova z̄i Sv̄atoslavom Šeremetoū*, „Ukraiń’ska pravda. Īstorična pravda”, 18 X 2017, www.istpravda.com.ua/articles/2017/10/18/151046 (dostęp: 5.07.2018). Por.: Ł. Jasina, *Otwarcie kompleksu memorialnego na Przełęczy Tucholskiej (Wareckiej)*, „Komentarz PISM”, 18 X 2017, nr 62/17, www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-62-2017 (dostęp: 5.07.2018). Nawet skrajnie antypolski Vincent Shandor nic to tym nie słyszał, a niewątpliwie zamieściłby taką informację, gdyby tylko znalazł ślad jej prawdopodobieństwa. V. Shandor, *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*, Harvard University. Ukrainian Research Institute, Cambridge, MA 1997, s. 321. Szerzej o udziale Polski w antyukraińskiej akcji na Zakarpaciu w 1939 r. i jej skutkach patrz: D. Dąbrowski, *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń 2007, s. 332, 350–352, 355.

tej legendy jest niewątpliwie krokiem, który może być odczytywany jako konfrontacyjny wobec Polski¹⁴¹, tak w wymiarze relacji międzyrządowych, jak też wobec opinii publicznej w Polsce. Stwarza bowiem wrażenie czerpania przez ukraińską politykę historyczną wzorców z sowieckiej, a potem rosyjskiej polityki historycznej, która stosuje tego rodzaju zabiegi. Obie strony zaczynają postrzegać stronę przeciwną jako *de facto* sojusznika Rosji lub co najmniej jej wiernego naśladowcę. Tak jak Polacy, potępiając UPA i Banderę, w optyce ukraińskiej plasują się w roli aliantów Moskwy w jej propagandowej imperialnej dyskredytacji ukraińskiego ruchu narodowego, tak z kolei Ukraińcy, wymyślając „anty-Wołyn”, jawią się jako nieodrodni uczniowie „moskiewskiej szkoły historycznej”, naśladowujący wzorec „anty-Katynia”, tzn. rzekomej eksterminacji jeńców sowieckich z wojny 1920 r.¹⁴²

Narastający chłód we wzajemnych relacjach i podgrzewanie nastrojów opinii publicznej, bez względu na powody i intencje, w ostatecznym efekcie służą Moskwie. Stwarzają np. ryzyko uwiarygodnienia ewentualnej krwawej prowokacji, zmierzającej do głębokiego skłócenia Polski i Ukrainy już nie o historię, ale o współczesność.

Drogi wyjścia

Po pierwsze nikt nic nie „musi”. Należy zdać sobie sprawę, że żadna ze stron niczego nie „musi”. Formulowanie wzajemnych oczekiwań w sposób ultymatywny – stwierdzanie, że Polska „musi” uznać ukraińską wersję historii i jej bohaterów – jest równie utopijne, co sformułowanie odwrotne, iż Ukraina „musi” przyjąć polski punkt widzenia w tej kwestii. Nie chodzi przy tym o to, że obie wersje są równoprawne, ale o to, że żadna ze stron nie ma instrumentu zmuszenia drugiej do przyjęcia jej optyki. Ukraina takich instrumentów nie posiada w ogóle, Polska zaś teoretycznie może je stworzyć, ale za cenę podważenia swych fundamentalnych interesów – cenę, której nie chce, nie może i której nie wolno jej zapłacić – czyli za cenę antyukraińskiego przymierza z Rosją. Uzgodnienie

141 Polska oficjalnie wyraziła negatywny stosunek do tego wydarzenia. *MSZ RP ws. upamiętnienia żołnierzy Sycy Karpackiej na Przełęczy Wereckiej*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie, 17 X 2017, http://kijow.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/aktualnosci/msz_rp_ws_upamietnienia_zolnierzy_sicy_karpackiej_na_przeleczy_wereckiej (dostęp: 5.07.2018). Por.: *MSZ RP ws. upamiętnienia żołnierzy Sycy Karpackiej na Przełęczy Wereckiej (komunikat)*, PAP, 17 X 2017, [www.centrumprasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/107512,14,msz-rp-ws-upamietnienia-zolnierzy-sicy-karpackiej-na-przeleczy-wereckiej-\(komunikat\)](http://www.centrumprasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/107512,14,msz-rp-ws-upamietnienia-zolnierzy-sicy-karpackiej-na-przeleczy-wereckiej-(komunikat)) (dostęp: 5.07.2018).

142 O „anty-Katyniu” patrz: K. Komorowski, W. Rawski, *Anti-Katyn, Soviet Prisoners of War in Poland: Facts and Myths*, Military Bureau for Historical Research, Warsaw 2006, s. 63.

stanowisk może zatem nastąpić jedynie w drodze współpracy obu stron, a nie jako wynik presji jednej strony na drugą. Może być osiągnięte tylko jako rezultat przekonania strony przeciwnej, że przyjęcie danego poglądu służy jej własnym, dobrze pojętym, długofalowym interesom, nawet jeśli krótkofalowo jest bolesne.

Po drugie – kalkulować skutki. Należy na chłodno ocenić najbardziej prawdopodobne, a nie najbardziej pożądane skutki dokonywanych lub planowanych posunięć. W interesie Polski leży wspieranie Ukrainy w jej walce z interwencją rosyjską, leży w nim też Ukraina stabilna, demokratyczna, sprawnie zarządzana i zorientowana na współpracę z Polską i z Zachodem. Sprzeczna jest zaś z nim Ukraina jako państwo upadłe, kontrolowane i eksploatowane przez Rosję. Prowadzenie polityki wspierania Ukrainy przez Polskę będzie jednak możliwe tylko tak długo, jak długo polska opinia publiczna będzie to akceptowała, a obywatele polscy w akcie wyborczym będą wybierali większość sejmową zdolną do wyłonienia rządu przekonanego o słuszności takiej właśnie polityki. Polityka państwowej gloryfikacji UPA czy SS Galizien jest działaniem zmierzającym do wytworzenia takiej arytmetyki sejmowej, która uniemożliwi Polsce prowadzenie sensownej polityki wschodniej.

Po trzecie – realizm osądów. Polska jest w dużo lepszej sytuacji niż Ukraina. To ta ostatnia, nie ta pierwsza, jest przedmiotem rosyjskiego najeźdu, nie polska, lecz ukraińska integralność terytorialna została naruszona zbrojnie przez silniejszego sąsiada. To Polska należy do NATO i na jej terytorium stacjonują wojska sojusznicze, w tym amerykańskie, działając odstraszająco na potencjalnego agresora – tzn. Rosję. Ukraina niestety pozbawiona jest tej ochrony i nic nie wskazuje na to, by miała ją szybko uzyskać. 27 października 2017 r. Węgry, w sporze z Kijowem o reformę edukacji dla szkół mniejszości narodowych, zawetowały plan spotkania Komisji Ukraina–NATO, planowanego na 6 grudnia 2017 r.¹⁴³. 11 państw członkowskich NATO skrytykowało postawę Budapesztu, który mimo długo deklarowanego oporu¹⁴⁴, w końcu jednak uległ i do posiedzenia Komisji doszło 30 marca 2018 r.

143 *Budapest Vetoed Meeting of NATO-Ukraine Commission*, Front News International, 28 X 2017, <https://frontnews.eu/news/en/16430/Budapest-vetoed-meeting-of-NATO-Ukraine-Commission> (dostęp: 5.07.2018).

144 *Eleven NATO States Oppose Hungary's Blocking of Cooperation with Ukraine – Media*, UNIAN Information Agency, 6 XII 2017, www.unian.info/politics/2282761-eleven-nato-states-oppose-hungarys-blocking-of-cooperation-with-ukraine-media.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Hungary Blocks NATO-Ukraine Defense Commission*, UNIAN Information Agency, 9 II 2018, www.unian.info/politics/2389424-hungary-blocks-nato-ukraine-defense-commission.html (dostęp: 5.07.2018) oraz *Hungary Blocks Ukraine-NATO Commission Meeting On Defense*, *Ukrainian News*, 9 II 2018, <https://ukranews.com/en/news/54-6475-hungary-blocks-ukraine-nato-commission-meeting-on-defense> (dostęp: 5.07.2018).

Minister spraw zagranicznych Węgier Peter Sijarto zapowiedział jednak zablokowanie udziału prezydenta Ukrainy w szczycie NATO planowanym na lipiec 2018 r.¹⁴⁵ Polska, jako państwo członkowskie NATO, takich trudności nie ma ani nawet nie musi brać pod uwagę scenariusza ich przeżywania.

Rzeczpospolita, inaczej niż Ukraina, jest państwem członkowskim UE i z tego tytułu Warszawa może choćby skuteczniej niż Kijów przeszkadzać w budowie Nord Stream 2, a budżet Ukrainy w znacznie bardziej istotny sposób zależy od dochodów z tranzytu gazu rosyjskiego niż budżet Polski. Powstanie tego gazociągu uderzy więc przede wszystkim w Ukrainę.

Wieloletnie wsparcie Polski na rzecz stowarzyszenia Ukrainy z UE i zniesienia obowiązku wizowego dla Ukraińców podróżujących do strefy Schengen zakończyło się osiągnięciem obu tych celów¹⁴⁶. Polska nie rozstrzygnęła o tym sukcesie, ale się do niego przyczyniła wytrwałym lobbingsiem. Sukces ów wyczerpuje jednak bieżącą agendę postępów Ukrainy na drodze integracji europejskiej. *Ukraine fatigue* (zmęczenie Ukrainą) na Zachodzie jest faktem. Najwyraźniej objawiło się ono w Holandii, gdzie w referendum odrzucono układ stowarzyszeniowy Ukrainy z UE¹⁴⁷, co na szczęście nie miało mocy wiążącej i nie zatrzymało stowarzyszenia¹⁴⁸, ale oddaje nastroje opinii publicznej, tzn. wyborców, z którymi każdy rząd musi się liczyć. Francja zaś, jeszcze

145 *W Brukseli odbyło się posiedzenie Komisji Ukraina–NATO*, „PolUkr. Pol’s’ko-ukraïns’ki portal”, 30 III 2018, www.polukr.net/blog/2018/03/w-brukseli-odbylo-sie-posiedzenie-komisji-ukraina-nato (dostęp: 5.07.2018).

146 *EU–Ukraine Association Agreement Fully Enters into Force*, European Commission – Press release, Brussels 1 VIII 2017, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3045_en.htm (dostęp: 5.07.2018). Por.: R. Jozwiak, *After Four Years Of Drama, EU–Ukraine Association Agreement Comes Into Force*, Radio Free Europe. Radio Liberty, 31 VIII 2017, www.rferl.org/a/eu-ukraine-association-agreement-goes-into-force-after-four-years-drama/28708426.html (dostęp: 5.07.2018). Tekst układu stowarzyszeniowego UE–Ukraina patrz: *Uгода pro asociacii Ukraïna – ÊS*, Predstavnictvo Ukraïni pri Êvropejs’komu Soûzi ta Êvropejs’komu Spivtovaristvi z atomnoi energii, <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/page/open/id/2900> (dostęp: 5.07.2018). O zniesieniu przez UE wiz dla obywateli Ukrainy patrz: *EU Visa-Free travel for Ukraine Comes into Force June 11*, UNIAN UNIAN Information Agency, 11 VI 2017, www.unian.info/politics/1969116-eu-visa-free-travel-for-ukraine-comes-into-force-jun-11.html (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Obywatele Ukrainy wjeżdżają do UE bez wizy*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 12 VI 2017, www.mswia.gov.pl/pl/aktualnosc/16173,Obywatele-Ukrainy-beda-mogli-wjechac-do-UE-bez-wizy.html (dostęp: 5.07.2018). O historii tego procesu patrz: G. Sasse, *Visa-Free Access to EU Countries is a Major Attraction for Ukrainians. But Delays in the Process Risk Eroding the Much-Needed Support of Pro-EU Movements in Ukraine*, Carnegie Europe, 28 XI 2016, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/66262> (dostęp: 5.07.2018).

147 *Ostateczny wynik z Holandii. 61 proc. przeciwko stowarzyszeniu UE z Ukrainą*, TVN24, 12 IV 2016, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/referendum-w-holandii-61-proc-przeciwko-stowarzyszeniu-ue-z-ukraina,635104.html (dostęp: 5.07.2018).

148 T. Bielecki, *Rząd Holandii nie będzie blokować umowy stowarzyszeniowej UE z Ukrainą. Mimo przegranego referendum w tej sprawie, Bruksela*, GW, 31 X 2016, <http://wyborcza>.

w 2005 r., wprowadziła do swej konstytucji (art. 88-5) wymóg ratyfikowania w drodze referendum każdego następnego traktatu akcesyjnego z państwem, którego ludność przekraczałaby 5% populacji UE¹⁴⁹. Chodziło o zablokowanie akcesji muzułmańskiej i potężnej demograficznie Turcji, przy jednoczesnym nieblokowaniu małej Chorwacji, na której członkostwie w Unii zależało Niemcom. Przy okazji jednak zablokowano Ukrainę. W 2008 r. senat francuski zatwierdził kolejną poprawkę konstytucyjną, uznając, że reguła ta nie dotyczy krajów, które zaproszono do członkostwa w Unii przed 1 czerwca 2004 r.¹⁵⁰ Tym samym teoretycznie ponownie otwarto drzwi do UE dla Turcji. (Oczywiście przystąpienie Turcji do UE jest dziś także scenariuszem zupełnie nierealistycznym). Dla Ukrainy pozostają one jednak z tego formalnego punktu widzenia wręcz zamknięte. Należy założyć, że dalszych kroków w kierunku integracji Ukrainy z UE w przewidywalnej przyszłości nie będzie. Nadzieja na kontynuację tego procesu jest zaś jednym z fundamentów legitymizacji obecnego rządu w Kijowie, narodzonego wszak w trakcie Euromajdanu. Nie bardzo przecież może się on pochwalić innymi sukcesami w reformowaniu kraju. Polsce zaś i ośmielę się stwierdzić, że w istocie niewielu innym państwom, zależy realnie, a nie tylko deklaratorywnie, na sukcesie tego obozu na Ukrainie, który wkroczył na scenę polityczną pod hasłem skierowania owego kraju na Zachód. Ukraina ma ograniczoną liczbę bliskich sojuszników, warto to podkreślić szczególnie w sytuacji, gdy na niemieckiej scenie politycznej trwają wahania od postawy Christiana Lindnera, szefa FDP, który, gdy przymierzał się do wejścia w skład niemieckiej koalicji rządowej, proponował uznać rosyjski zabór Krymu za „trwałe prowizorium”¹⁵¹, przez stanowisko urzędującego prezydenta RFN Franka-Waltera Steinmeiera (szefa niemieckiej

pl/7,75399,20916354,rzad-holandii-nie-chce-blokowac-umowy-stowarzyszeniowej-ue-z.html (dostęp: 5.07.2018).

149 *Constitution*, s. 37. www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution_11-2011.pdf (dostęp: 5.07.2018).

150 *Ibidem*, s. 3. Patrz też: *France Scraps Referendum on Turkey's EU Bid*, EurActiv.com, 25 VI 2008, www.euractiv.com/enlargement/france-scraps-referendum-turkeys-news-220068 (dostęp: 5.07.2018).

151 *FDP-Chef Lindner: Putin wieder an den Tisch der G7 holen*, „Westfälische Rundschau”, 5 XI 2017, <https://www.wr.de/politik/fdp-chef-lindner-putin-wieder-an-den-tisch-der-g7-holen-id212212403.html> (dostęp: 5.07.2018). Por.: Krytyka wypowiedzi Lindnera przez ministra spraw zagranicznych Ukrainy Pawła Klimkina patrz: K. Mössbauer, F. Piatov, *Aussenminister Klimkin im Interview: Wir Ukrainer werden niemals aufgeben!*, „Bild”, 27 X 2017, www.bild.de/politik/ausland/headlines/ukraine-aussenminister-klimin-interview-53667156.bild.html (dostęp: 5.07.2018). Patrz szerzej: A. Ciechanowicz, *Wybory do Bundestagu – być albo nie być dla liberalów*, „Komentarze OSW”, 23 VIII 2017, nr 248, s. 5, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-08-23/wybory-do-bundestagu-byc-albo-nie-byc-dla-liberalow (dostęp: 5.07.2018).

dyplomacji z okresu rządów skrajnie prorosyjskiego Gerharda Schrödera), który, odwiedzając Moskwę, nawoływał do ponownego zbliżenia Berlina i Moskwy¹⁵², aż po zamiar Sigmara Gabriela (SPD), który jako szef Auswärtiges Amt chciał realizować „konstruktywny dialog z Rosją”¹⁵³. Scenariusze proponowane przez opozycję, tzn. Alternative für Deutschland, są jeszcze gorsze¹⁵⁴. Deklaracje przewodniczącego Komisji Europejskiej Jean-Claude’a Junckera o przyjaźni z Putinem i niezbędności Rosji jako współtwórcy europejskiej agendy bezpieczeństwa¹⁵⁵ także powinny stanowić dla Kijowa znaczące memento.

152 M. Sieradzka, *Steinmeier w Moskwie: odbudowa zaufania?*, „Deutsche Welle”, 25 X 2017, www.dw.com/pl/steinmeier-w-moskwie-odbudowa-zaufania/a-41096179 (dostęp: 5.07.2018). Przychylnie do idei wznowienia dialogu z Rosją komentarze prasy niemieckiej do tej wizyty patrz: B. Cöllen, *Niemiecka prasa o wizycie Steinmeiera w Rosji*, „Deutsche Welle”, 26 X 2017, www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-wizycie-steinmeiera-w-rosji/a-41115993 (dostęp: 5.07.2018). Szerzej o ewolucji staowiska partii niemieckich wobec Rosji w latach 2014–2016 patrz: K. Frymark, A. Ciechanowicz, *Marzenie o normalizacji. Niemcy wobec Rosji*, „Komentarze OSW”, 4 XI 2016, nr 225, s. 8, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-11-07/marzenie-o-normalizacji-niemcy-wobec-rosji (dostęp: 5.07.2018).

153 W drugiej połowie 2017 r. minister spraw zagranicznych RFN Sigmar Gabriel dwukrotnie udzielił wywiadu „na wyłączność” kanałowi Russia Today, a w początkach września oświadczył, że należałoby rozluźnić sankcje nałożone przez UE na Rosję po aneksji Krymu i agresji na Donbasie, nie czekając na wypełnienie porozumień mińskich; poparł też propozycję Putina, by w rejon Donbasu skierować misję pokojową ONZ, co zapewne wiodłoby do zamrożenia konfliktu i umocnienia pozycji tzw. ŁRL i DRL. W końcu listopada 2017 r. w Petersburgu na 10. Niemiecko-Rosyjskim Forum energetyczno-surowcowym, Gabriel bronił koncepcji Nord Stream 2, a w wygłoszonym tam przemówieniu podkreślał znaczenie zaufania i przyjaźni w stosunkach niemiecko-rosyjskich istniejących „mimo pewnych różnic”. Kiedy indziej mówił zaś o nadziejach na „powrót Rosji do opierającego się na pryncypach ładu, który tak długo zapewniał Europie pokój”; i choć nie wykluczał sankcji, to podkreślał, że „rolą Niemiec jest utrzymywać kanały dialogu i próbować rozmawiać nawet w ciężkich czasach”. S. Żerko, *Polityka Niemiec wobec Rosji*, w: J. Kiwerska (red.), *Aktywność Niemiec na arenie międzynarodowej*, „IŻ Policy Papers” 2018, nr 24/I, s. 36–37.

154 A. Ciechanowicz, *AfD – alternatywa dla kogo?*, Komentarze OSW, 10 II 2017, nr 231, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-02-10/afd-alternatywa-dla-kogo (dostęp: 5.07.2018). Por.: *Niemiecka AfD utrzymuje bliskie kontakty ze specstłuzbami Rosji?*, Polskie Radio.pl, 17 VIII 2017, www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1821064,Niemiecka-AfD-utrzymuje-bliskie-kontakty-ze-specstluzbami-Rosji (dostęp: 5.07.2018) oraz *Wiceprzewodniczący niemieckiej AfD: „Krym nigdy nie powróci do Ukrainy. Sankcje nic nie dadzą”*, w.Polityce.pl, 19 VIII 2017, <https://wpolityce.pl/swiat/353843-wiceprzewodniczacy-niemieckiej-afd-krym-nigdy-nie-powroci-do-ukrainy-sankcje-nic-nie-dadza> (dostęp: 5.07.2018). W programie AfD czytamy: „Eine Entspannung im Verhältnis zu Russland ist für die AfD Voraussetzung für einen dauerhaften Frieden in Europa. Es liegt im deutschen Interesse, Russland in eine sicherheitspolitische Gesamtstruktur einzubinden, ohne eigene Interessen und die unserer Bündnispartner außer Acht zu lassen. Die AfD tritt für die Beendigung der Sanktionspolitik ein. Die wirtschaftliche Zusammenarbeit mit Russland soll vertieft werden.”, *Außenpolitik | Sicherheit*, Alternative für Deutschland, www.afd.de/aussenpolitik_sicherheit.

155 C. Schmidt, S. Akkerman, *Jean-Claude Juncker: Poetin is mijn vriend*, Democratie, „Trouw de Verdieping”, 28 IV 2018, www.trouw.nl/democratie/jean-claude-juncker-je-mag-tegenwoordig-niet-zeggen-dat-poetin-je-vriend-is~a7236236 (dostęp: 5.07.2018).

W ocenie różnicy położenia Polski i Ukrainy nie bez znaczenia jest też fakt, iż to Polska od 2015 r. skutecznie pozbywa się balastu skorumpowanych rządów oligarchiczno-postkomunistycznych, nastawionych na realizację prywatnych interesów rządzących. Kwestia deoligarchizacji życia politycznego na Ukrainie i sprowadzenia korupcji do znośnych rozmiarów jest nad Dnieprem nadal dopiero zadaniem do wykonania. W Polsce proces oligarchizacji życia publicznego nigdy nie był tak głęboki jak na Ukrainie, a od zwycięstwa PiS w wyborach 2015 r. ulega gwałtownej likwidacji. W efekcie to Ukraińcy emigrują za pracą do Polski, a nie Polacy na Ukrainę.

Polska ma także zdecydowaną przewagę perspektywy stabilności rządu, którego zaplecze polityczne (PiS) cieszy się od dłuższego czasu sondażowym poparciem oscylującym wokół 40% wyborców z utrzymującą się przez rok 2017 tendencją do dalszego wzrostu, podczas gdy poparcie największych partii na Ukrainie waha się w sondażach między 12% a 8%, co może być źródłem chaosu wywołanego wyborami i jego pogłębieniem w kolejnym roku, gdy do walki wyborczej stanie prezydent Petro Poroszenko, do którego stosunek pozytywny ma obecnie 3% wyborców, raczej pozytywny 12%, raczej negatywny 22%, a zdecydowanie negatywny 54%. Na dodatek żaden z jego kontrkandydatów nie przekracza wskaźnika 6% zdecydowanych zwolenników i 21% umiarkowanych, a ich elektoraty negatywne zwykle przekraczają 70%¹⁵⁶. Oznacza to z dużą dozą prawdopodobieństwa rozpad ukraińskiej sceny politycznej w najbliższych dwóch latach i jej przemodelowanie, nieodłącznie w takich wypadkach związane z mniejszą lub większą destabilizacją.

Po czwarte. Zajęte grą wewnętrzną ukraińskie władze centralne czy też zoligarchizowane władze lokalne zbyt często uznają Polskę za kraj, który i tak „musi” popierać Ukrainę we wszystkim, gdyż leży to w interesie samej Rzeczypospolitej. W tej sytuacji uświadomienie rozmówcom, że także i w tym wypadku nikt nie „musi”, może okazywać się konieczne. By rozwiązać problemy, które realnie istnieją, trzeba się bowiem nawzajem traktować poważnie. Powoływanie wspólnych instytucji dialogu – jak Polsko-Ukraińskie Forum Partnerstwa, z finansowaniem jego polskiej części przez MSZ RP i z brakiem takowego dla części ukraińskiej ze strony MSZ Ukrainy – nie stwarza wrażenia poważnego stosunku Kijowa do zadań, które ciału temu powierzono, a to tylko jeden i to stosunkowo łagodny przykład problemu lekceważenia wagi relacji z Polską.

Por.: M. de La Baume, *Juncker: No European security agenda 'without Russia'*, „Politico”, 28 IV 2018, www.politico.eu/article/juncker-putin-russia-no-european-security-agenda-without/ (dostęp: 5.07.2018).

156 *Dinamika suspml'no-polmtiunih pogledmv v Ukrainn...*, s. 11–18 i 44–46.

Podsumowanie

Z przeprowadzonej prezentacji oraz analizy wynikają następujące wnioski: w okresie po 2015 r. nastąpił wyraźny rozwój współpracy polsko-ukraińskiej, a niektóre jej sektory uzyskały bardzo dużą dynamikę. W odbiorze społecznym, a także w percepcji części polityków zostały te fakty zdominowane przez spory wokół kwestii historycznych. Przyczynę tych sporów należy upatrywać nie tylko w rzeczywistych różnicach ocen historycznych faktów, odmiennym po stronie polskiej i ukraińskiej zaawansowaniu badań historycznych, ale też w specyfice środowiska eksperckiego po obu stronach.

Najbardziej palącym zadaniem jest zwiększenie obiegu informacji między instytucjami obu państw i ich zapleczem eksperckim. Oba państwa – a nie tylko jedno z nich, jako cel polityczny powinny przyjąć wystudzenie nastrojów, a szczególnie sporu historycznego. Ukrainie pomogłoby, gdyby zdała sobie sprawę, że obecny rząd w Polsce nie jest ani wrogi Ukrainie, ani „sezonowy” i że w kwestii polityki historycznej nie da się zawrócić do sytuacji sprzed 2015 r. Wstępem dla obu stron powinno być przyjęcie precyzyjnej terminologii. Okupacja to nie to samo co panowanie nad danym terytorium. Nikt przecież nie powie, że Austria do 1918 r. okupowała Czechy albo Prusy/Niemcy przed 1921 r. okupowały Górny Śląsk. Podobnie Polska nie okupowała Lwowa¹⁵⁷, tak jak Ukraina nie okupowała Doniecka, to Rosja okupuje lub okupowała oba te miasta. Uznanie, że UPA dopuściło się masowych zbrodni nie jest jednoznaczne z uznaniem UPA za organizację zbrodniczą. Potrzebna jest precyzja i demitologizacja odpowiedzialności osobistej za rzeź wołyńską tzn. napiętnowanie tych, którzy rzeczywiście się jej dopuścili i nią kierowali lub ją akceptowali, mając władzę jej powstrzymania (Dmytro Klaczkiwskij, Wasyl Iwachiw, Iwan Łytwynczuk i Roman Szuchewycz). W ich gronie nie ma jednak samego Stepana Bandery, uprzywilejowanego wprawdzie, ale jednak więźnia Sachsenhausen, który nie miał wpływu na ówczesny bieg wydarzeń. Pomocne byłoby odcięcie się Ukraińców od osób będących zasadnie przecież w oczach Polaków ewidentnymi zbrodniarzami (wszak kult żołnierzy wyklętych w Polsce nie przeszkodził w potępieniu Józefa Zadzińskiego „Wołyniaka” – bohatera walk z Sowietami pod Kuryłówką, a jednocześnie zbrodniarza z Leżajska¹⁵⁸

157 Większość mieszkańców Lwowa w 1918 r. chciała przynależności swego miasta do Rzeczypospolitej i zbrojnie potwierdziła swój wybór, wszczynając powstanie przeciw Zachodnioukraińskiej Republice Ludowej, Historia ta posiada przebogatą literaturę, której nie sposób tu przytoczyć.

158 G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. Konflikt Polsko-Ukraiński 1943–1947*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011, s. 365.

i Piskorowie¹⁵⁹), a zdjęcie odpowiedzialności z tych, którzy w zbrodni nie brali udziału. Ekshumacja, policzenie i godny pochówek ofiar po obu stronach zdemitologizowałyby spór o symetrię lub brak symetrii, który przecież nie może być wynikiem przekonań, lecz zbadania faktów. Polska rzetelnie ich zbadania się nie boi. Ukraina, unikając go, niejako potwierdza, że ma się czego obawiać. Nie ma jednak innej drogi, by zamknąć sprawę zatruwającą wzajemne relacje. Doświadczenie badań historycznych wskazuje, że liczba ofiar masowych zbrodni zwykle jest zawyżana w pamięci zbiorowej i po rzetelnym zbadaniu faktów najczęściej ulega redukcji. Nie ma powodu sądzić, by w wypadku zbrodni wołyńskiej miało stać się inaczej. Urealnienie skali tej tragedii leży tak w interesie Polski, jak i szczególnie w interesie Ukrainy. Innej drogi ku temu jak ekshumacje i skrupulatne policzenie ofiar nie ma. Obie strony powinny ponadto pilnować swoich „ultrapatriotów”, którzy mają „wyłączność na rację”. Trzeba też wytrwale pokazywać opinii publicznej nad Wisłą, nad Dnieprem i nad Dniestrem, że spór historyczny polsko-ukraiński nie jest istotą stosunków między obu naszymi krajami. Jeśli nie zastosujemy się do tych zaleceń, to będzie źle. W scenariuszu skrajnie negatywnym możemy kontynuować tę kłótnię prycza w pryczę na Kołymie albo leżeć pogodzeni w jednym dole z okrażonymi otworami w potylicach. Tak już przecież bywało.

Bibliografia

- „Gazprom” rozrivaë kontrakti z „Naftozgazom” – Miller, „Ekonomična Pravda”, 2 III 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634637.
- „Maëmo vřanovuvati ukraïns'kih patriotiv i minulogo i sučasnosti”, – *Ministr oboroni Ukraïni vřanuvav pam'at' voïniv armii UPA*, Ministerstvo oboroni Ukraïni, 15 VIII 2017, www.mil.gov.ua/news/2017/08/15/maemo-vřanovuvati-ukraïnskih-patriotiv-i-minulogo-i-suchasnosti-ministr-oboroni-ukraïni-vřanuvav-pamyat-voïniv-armii-unr.
- „Naři geroi – naša zemla”: u L'vovi projřov marř do 75-i ričnici divizii SS „Galičina”, ZIK, 28 kvitnã 2018, https://zik.ua/news/2018/04/28/nashi_geroi_nasha_zemlya_u_lvovi_proyřov_marř_do_75i_richnytsi_dyvizii_1314547.
- „Polska powinna być jak rozsãdna kobieta”. *Kopacz o sprawach międzynarodowych*, TVN24, 19 IX 2014, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/polska-powinna-byc-jak-rozsadna-kobieta-kopacz-o-sprawach-miedzynarodowych,469729.html.
- „Ukraïna i Pol'sa sil'ni, koli diut' razom”, – *Stepan Poltorak pid čas vijs'kovogo paradu u Varřavi*, Ministerstvo oboroni Ukraï, 15 VIII 2017, www.mil.gov.ua/news/2017/08/15/ukraina-i-polshha-silni-koli-diyut-razom-stepan-poltorak-pid-chas-vijskovogo-paradu-u-varřavi.
- „Ukraïna próbuje wyjř z twarzą”. *Ekspert o odwołaniu szczytu w Jalcie*, Gazeta.pl, 8 V 2012, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,11682374,_Ukraina_probuje_wyjsc_z_twarza___Ekspert_o_odwołaniu.html.
- A jednak. Tymoszenko i Tusk rozmawiali*, TVN24, 1 IX 2009, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/a-jednak-tymoszenko-i-tusk-rozmawiali,107492.html.
- Adamski Ł., *Jak wyjř z korkociãgu polsko-ukraïńskiego*, „Polski Przeglãd Dyplomatyczny” 2016, nr 2.

159 G. Motyka, *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraïnskie 1943–1948*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1999, s. 259.

- Aleksander Smolar, *szeft Fundacji Batorego: Ważniejsze niż słowa Sikorskiego jest poczucie chaosu i osłabienia dyplomacji*, na: *Temat*, 23 X 2014, <http://natemat.pl/121405,aleksander-smolar-szeft-fundacji-batorego-wazniejsze-niz-slowa-sikorskiego-jest-poczucie-chaosu-i-oslabienia-dyplomacji>.
- Andrzej Duda w Kijowie z okazji 25. rocznicy niepodległości Ukrainy, *Prezydent.pl*, 24 VIII 2016, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,101,prezydent-na-uroczystosciach-z-okazji-25-rocznicy-uchwalenia-aktu-niepodleglosci-ukrainy.html.
- Balcerowicz: *Moim zastępcą będzie Jerzy Miller. Jeden z najwybitniejszych urzędników państwowych*, *Wyborcza.pl*, 25 IV 2016, <http://wyborcza.pl/1,75399,19973770,balcerowicz-moim-zastepca-bedzie-jerzy-miller-jeden-z-najwybitniejszych.html>.
- Bez spotkania z Tymoszenko*, „Rzeczpospolita”, 1 IX 2009, www.rp.pl/artykul/356874.html?print=tak.
- Bielan o relacjonowaniu Marszu Niepodległości: Skandaliczne uogólnienie*, *Interia Fakty*, 13 XI 2017, <http://fakty.interia.pl/polska/news-bielan-o-relacjonowaniu-marszu-niepodleglosci-skandaliczne-u,uid,2464342>.
- Bielecki T., *Rząd Holandii nie będzie blokować umowy stowarzyszeniowej UE z Ukrainą. Mimo przegranego referendum w tej sprawie, Bruksela*, „Gazeta Wyborcza”, 31 X 2016, <http://wyborcza.pl/7,75399,20916354,rzad-holandii-nie-chce-blokowac-umowy-stowarzyszeniowej-ue-z.html>.
- Bigun Ľ., *Šo stalos'na Verec'komu perevali? Rozmova zi Svätoslavom Šeremetou*, „Ukrains'ka Pravda. Ľstorična Pravda”, 18 X 2017, www.istpravda.com.ua/articles/2017/10/18/151046.
- Boniek Z., *Euro 2012 bez Ukrainy wcale nie straci*, *Dziennik.pl*, 5 IV 2010, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/115070,euro-2012-bez-ukrainy-wcale-nie-straci.html>.
- Bron' dla Ukrainy? Siemoniak: Zbrojeniówka o niczym innym nie marzy*, „Wprost”, 22 IX 2014, www.wprost.pl/kraj/470177/Bron-dla-Ukrainy-Siemoniak-Zbrojeniowka-o-niczym-innym-nie-marzy.html.
- Budapest Vetoed Meeting of NATO-Ukraine Commission*, *Front News International*, 28 X 2017, <https://frontnews.eu/news/en/16430/Budapest-vetoed-meeting-of-NATO-Ukraine-Commission>.
- Building a Corps of Professional Non-Commissioned Officers in Ukraine*, *NATO/OTAN. North Atlantic Treaty Organization*, 18 IV 2016, www.nato.int/cps/su/natohq/news_129998.htm?selectedLocale=en.
- Buzek J., *Na Majdanie bije dziś serce Europy*, „Newsweek Polska”, 7 XII 2013, www.newsweek.pl/swiat/jerzy-buzek-na-euromajdanie-w-kijowie-ukraina-protesty-newsweek-pl,artykuly,276515,1.html.
- Carpenter M., *Why No Major Western Defense Company Will Invest in Ukraine*, *Atlantic Council*, January 4, 2018, www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-no-major-western-defense-company-will-invest-in-ukraine.
- Cichoński B., Świeżak P., *Co Polska może na Wschodzie? Raport*, „Bezpieczeństwo Narodowe” BBN 2008/2007, t. 7–8, nr 1–2.
- Ciechanowicz A., *AfD – alternatywa dla kogo?*, *Komentarze OSW*, 10 II 2017, nr 231, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-02-10/afd-alternatywa-dla-kogo.
- Ciechanowicz A., *Wybory do Bundestagu – być albo nie być dla liberalów*, *Komentarze OSW*, 23 VIII 2017, nr 248, s. 5, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2017-08-23/wybory-do-bundestagu-byc-albo-nie-byc-dla-liberalow.
- Co dalej z Ukrainą? Kopacz: „Wie pan, jestem kobietą...” Pierwsza wpadka nowej premier?*, *Gazeta.pl*, 19 IX 2014, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,16671488,Co_dalej_z_Ukraina_Kopacz_Wie_pan_jestem_kobieta.html.
- Cöllen B., *Niemiecka prasa o wizycie Steinmeiera w Rosji*, „Deutsche Welle”, 26 X 2017, www.dw.com/pl/niemiecka-prasa-o-wizycie-steinmeiera-w-rosji/a-41115993.
- Covma V., *Čim zapam'atavs'ä Den' Pol's'kogo Vijs'ka ukraïncäm?*, 16 VIII 2017, *PROstir. The Ukrainian Multimedia Portal*, <http://prostir.pl/2017/08/čim-zapam'atavs'ä-den'-pols'kiego-vijs'ka-ukraïncäm/>.
- Czajka T., *Zbrodnia wołyńska: stan wiedzy Polaków i Ukraińców*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2014, vol. 2, nr 1.
- Dąbrowski T., Piechal T., Sadecki A., *Ukraina: uderzenie w szkolnictwo mniejszości narodowych*, *Analizy OSW*, 27 IX 2017, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych.
- Dąbrowski D., *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939*, *Europejskie Centrum Edukacyjne*, Toruń 2007.
- Dobrowolska-Polak J., *Przeciwdziałanie i karanie zbrodni ludobójstwa – dziedzictwo Rafała Lemkina*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 2008, nr 9, <https://pl.scribd.com/document/132781140/Joanna-Dobrowolska-Polak-Przeciwdzia%C5%82anie-i-karanie-zbrodni-ludobojstwa-dziedzictwo-Rafa%C5%82a-Lemkina>.

- Donald Tusk na Twitterze ostro atakuje Polskę. „Strategia PiS czy plan Kremla?”, TVP.Info, 19 XI 2017, www.tvp.info/34876436/donald-tusk-na-twitterze-ostro-atakuje-polske-strategia-pis-czy-plan-kremla.
- Druga para pociągów Kijów – Przemysł ruszy 24 sierpnia, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 28 VII 2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/bedzie-druga-para-pociagow-kijow--przemysl-82822.html.
- Eberhardt A., *Rewolucja, której nie było. Bilans pięciolecia „pomarańczowej” Ukrainy / The Revolution That Never Was. Five Years of „Orange” Ukraine*, „Punkt Widzenia”, listopad/November 2009.
- Elektoral'na pidtrimka Aroša Dmitra Anatolijoviča na viborah Prezidenta Ukraini 2014, Vibori Prezidenta Ukraini 2014, [https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014\(PR\).png](https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014#/media/File:Yarosh_2014(PR).png).
- Eleven NATO States Oppose Hungary's Blocking of Cooperation with Ukraine – Media, UNIAN Information Agency, 6 XII 2017, www.unian.info/politics/2282761-eleven-nato-states-oppose-hungarys-blocking-of-cooperation-with-ukraine-media.html.
- EU Visa-Free travel for Ukraine Comes into Force June 11, UNIAN UNIAN Information Agency, 11 VI 2017, www.unian.info/politics/1969116-eu-visa-free-travel-for-ukraine-comes-into-force-jun-11.html.
- EU-Ukraine Association Agreement Fully Enters into Force, European Commission – Press release, Brussels 1 VIII 2017, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3045_en.htm.
- Euro 2012 bez Ukrainy?, TVN24, 1 VII 2008, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/euro-2012-bez-ukrainy,63228.html.
- FDP-Chef Lindner: Putin wieder an den Tisch der G7 holen, „Westfälische Rundschau”, 5 XI 2017, <https://www.wr.de/politik/fdp-chef-lindner-putin-wieder-an-den-tisch-der-g7-holen-id212212403.html>.
- France Scraps Referendum on Turkey's EU Bid, EurActiv.com, 25 VI 2008, www.euractiv.com/enlargement/france-scraps-referendum-turkeys-news-220068.
- Frymark K., Ciechanowicz A., *Marzenie o normalizacji. Niemcy wobec Rosji*, Komentarze OSW, 4 XI 2016, nr 225, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-11-07/marzenie-o-normalizacji-niemcy-wobec-rosji.
- Gajn O., *LITPOLUKRBRIG dołučilaś do pidgotovki ukraïns'ko-amerikans'kogo navčannâ*, „Repid Trajdent-2017”, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, www.polukr.net/uk/blog/2017/03/litpolukrbrig-doluchivsja-do-pidhotovki-rapid-trident-17.
- Gajn O., *Pol's'ki, ukraïns'ki, litovs'ki ta kanads'ki vijs'kovosluzhbovci vidznačili Den' Nezaležnosti Respubliki Pol'sa*, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, www.polukr.net/uk/blog/2017/11/vijskovosluzhbovci-litpolukrbrig-vidznacili-den-nezaležnosti-polszczi.
- Gazova situaciâ v Ukraïni stabilizovalasâ - Porošenko, „Ekonomična Pravda”, 3 III 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/3/634663.
- Gierko V., „Ukrainizacja” polskich uczelni na tle umiędzynarodowienia kształcenia na poziomie wyższym w Polsce, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2015, vol. 40, 2, Sectio 1.
- Gojke W., *Nowe połączenie kolejowe z Przemysła do Lwowa i Kijowa*, WP.pl Turystyka, Wirtualna Polska, 22 XII 2016, <https://turystyka.wp.pl/nowe-polaczenie-kolejowe-z-przemysla-do-lwowa-i-kijowa-6071929991451777a>.
- Górska A., Konończuk W., *Gazowe fiasko Julii Tymoszenko w Moskwie*, „Tydzień na Wschodzie”, 26 II 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-02-27/gazowe-fiasko-julii-tymoszenko-w-moskwie.
- Górska A., Wołowski P., *Ukraińsko-rosyjskie porozumienie gazowe*, „Tydzień na Wschodzie”, 18 III 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-03-19/ukrainsko-rosyjskie-porozumienie-gazowe.
- Greszta M., *Prasa rosyjska o wizycie Tuska w Moskwie*, Gazeta.pl, 8 II 2008, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,4911801.html>.
- Grzegorz Schetyna: w rozmowach o Ukrainie nie może zabraknąć Polski, rozmawia Beata Michniewicz, Trójka, Polskie Radio.pl, 14 X 2014, www.polskieradio.pl/9/299/Artykul/1258091, Grzegorz-Schetyna-w-rozmowach-o-Ukrainie-nie-moze-zabraknac-Polski.
- Guy Verhofstadt 15 Nov 2017 plenary speech on democracy in Poland, www.youtube.com/watch?v=zH8i5vD6nPU.
- Historia, LITPOLUKRBRIG, MON, <http://litpolukrbrig.wp.mil.pl/pl/111.html>.
- Holmov N., *Ukraine and NATO Partners Conclude Most Ambitious 'Sea Breeze' Black Sea Naval Exercise to Date*, „Eurasia Daily Monitor” 26 VII 2017, nr 14,
- Hungary Blocks NATO-Ukraine Defense Commission, UNIAN Information Agency, 9 II 2018, www.unian.info/politics/2389424-hungary-blocks-nato-ukraine-defense-commission.html.

- Hungary Blocks Ukraine–NATO Commission Meeting On Defense*, Ukrainian News, 9 II 2018, <https://ukranews.com/en/news/546475-hungary-blocks-ukraine-nato-commission-meeting-on-defense>.
- Hurak I., *Relacje Polski i Ukrainy 2010–2015 – ukraiński punkt widzenia*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 2.
- Iwański T., Ciecchanowicz A., Kwiatkowska-Drożdż A., Sadowski R., *Kryzys w relacjach UE–Ukraina wokół sprawy Tymoszenko*, „Tydzień na Wschodzie”, 9 V 2012, nr 17, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-05-09/kryzys-w-relacjach-ue-ukraina-wokol-sprawy-tymoszenko.
- ¿ Zaporizżã można bude doletiti do Varšavi, „Ukrinform. Mul’timedijna platforma inomovlennâ Ukraini”, 14 II 2018, www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2402919-iz-zaporizha-mozna-bude-doletiti-do-varsavi.html.
- Jandula M., *Ruszyło połączenie Chelm–Kowel. Zapowiedź kolejnego połączenia do Kijowa*, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 12 VI 2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/ruszylo-polaczenie-chelm--kowel-zapowiedz-kolejnego-polaczenia-do-kijowa-82148.html.
- Janikowski G., *Wicepremier Gliński: pojechaliśmy na Ukrainę z misją dobrej woli i propozycjami*, *Dzieje.pl*, 6 XI 2017, <http://dzieje.pl/aktualnosci/wicepremier-glinski-pojechalismy-na-ukraine-z-misja-dobrej-woli-i-propozycjami>.
- Jarosław Kaczyński: nie cofniemy się ani o krok, „Niezależna”, 24 V 2016, <http://niezalezna.pl/80867-jaroslaw-kaczynski-nie-cofniemy-sie-ani-o-krok>.
- Jasina Ł., *Otwarcie kompleksu memorialnego na Przełęczy Tucholskiej (Wereckiej)*, *Komentarz PISM*, 18 X 2017, nr 62/17, www.pism.pl/publikacje/komentarz/nr-62-2017.
- Jeszcze niedawno polski przewoźnik miał upaść. Dziś LOT liderem w regionie!, „Republika”, 11 VII 2017, <http://televizjarepublika.pl/jeszcze-niedawno-polski-przewoznik-mial-upasc-dzis-lot-liderem-w-regionie,51127.html>.
- Jozwiak R., *After Four Years Of Drama, EU–Ukraine Association Agreement Comes Into Force*, *Radio Free Europe. Radio Liberty*, 31 VIII 2017, www.rferl.org/a/eu-ukraine-association-agreement-goes-into-force-after-four-years-drama/28708426.html.
- Kaczyński nie chce by 11 lipca Polacy czcili pamięć ofiar UPA*, *Kresy.pl*, 25 V 2016, <https://kresy.pl/wydarzenia/kaczynski-nie-chce-by-11-lipca-polacy-czcili-pamiec-ofiar-upa>.
- Kamień z pomnika UPA użył do... budowy dróg. Wójt z małej wsi na Podkarpaciu wywołał międzynarodowy skandal*, *na:Temat*, <http://natemat.pl/223393,rezstek-honoru-zesmy-sie-pozbyli-to-serwilizm-tak-konflikt-miedzynarodowy-widziany-jest-na-podkarpackiej-wsi>.
- Kapuśniak T., *Parlamentarny gambit na Ukrainie*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2007, vol. 5.
- Kersten A., *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
- Kirwiel E., „Polska musi być ambasadorem Ukrainy!”, *Polskie stanowisko wobec konfliktu rosyjsko-ukraińskiego 2013/2014*, „Wschód Europy” 2015, vol. 2, nr 2.
- Kokot M., Wieliński B.T., *Sikorski ujawnia w Politico: Rosja od lat chciała z Polską Ukrainę rozbić*, „Gazeta Wyborcza”, 20 X 2014, http://wyborcza.pl/1,75477,16835817,Sikorski_ujawnia_w_Politico_Rosja_od_lat_chciala.html.
- Komorowski jedzie na bojkotowany szczyt do Jalty*, *Interia.pl Fakty*, 4 V 2012, <http://fakty.interia.pl/polska/news-komorowski-jedzie-na-bojkotowany-szczyt-do-jalty,nId,915954>.
- Komorowski K., Rawski W., *Anti-Katyn, Soviet Prisoners of War in Poland: Facts and Myths*, Military Bureau for Historical Research, Warsaw 2006.
- Konończuk W., *Czas na doktrynę postgiedroyciowską wobec Ukrainy*, „Nowa Europa Wschodnia” 2018, nr 1.
- Konończuk W., *The Paradoxes of Polish-Ukrainian Relations*, „Focus Ukraine”, 23 V 2018, www.kennan-focusukraine.org/the-paradoxes-of-polish-ukrainian-relations.
- Kopacz i Jaceniuk o pomocy dla Ukrainy*, *Onet.biznes.pl*, 19 I 2015, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/finanse/kopacz-i-jaceniuk-o-pomocy-dla-ukrainy/598z2>.
- Kosta P., *Energetyczne szanse*, „Nowa Europa Wschodnia” 2018, nr 1.
- Kowal P., *Nie wychodzimy przed szereg*, „Nowa Europa Wschodnia” 2014, vol. 37, nr 6.
- Kowalska-Sendek M., *Polacy z misją szkoleniową na Ukrainie*, *Polska Zbrojna.pl*, 13 VII 2016, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/19999?t=Polacy-z-misja-szkoleniowa-na-Ukrainie.
- Królikowska-Avis E., *Fake news, Associated Press i jej kodeks etyki zawodowej. Komentarz Elżbiety Królikowskiej-Avis*, *SDP*, 30.01.2018, www.sdp.pl/felietony/15007,fake-news-associated-press-i-jej-kodeks-etyki-zawodowej-komentarz-elzbiety-krolikowskiej-avis,1517307102.

- Królikowska-Avis E., *Historia pewnego fake newsa. Komentarz Elżbiety Królikowskiej-Avis*, SDP, 21 2018, www.sdp.pl/felietony/14927,historia-pewnego-fake-newsa-komentarz-elzbiety-krolikowskiej-avis,1514901030.
- Krzysztof Szczerski: *Nie chcemy prorosyjskiej, antyamerykańskiej UE*, Prezydent.pl, 5 IV 2018, www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/art,1132,nie-chcemy-prorosyjskiej-antyamerykanskiej-ue-.html.
- L'vivs'ki svășenniki vidpravili zaupokijnu panahidu na ceremonii perepohovannâ voiviv SS „Galičina”, „Religiâ v Ukraïni”, 24.09.2012, www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/18426-lvivski-svyashheniki-vidpravili-zaupokijnu-panaxidu-na-ceremoniyi-perepoxovannya-voiviv-ss-galichina.html.
- La Baume M. de, Juncker: *No European security agenda 'without Russia'*, „Politico”, 28 IV 18, www.politico.eu/article/juncker-putin-russia-no-european-security-agenda-without/amp.
- Latosińska A., *Ukraina w polityce zagranicznej Polski (2004–2014)*, w: M. Pietrasiak, M. Stelmach, K. Żakowski (red.), *Polityka zagraniczna Polski 25 lat doświadczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Lelonek A., *Główne błędy polskiej polityki zagranicznej wobec Ukrainy*, „Analiza”, 8 X 2016, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, <https://pulaski.pl/analiza-glowne-bledy-polskiej-polityki-zagranicznej-wobec-ukrainy>.
- Litwa przekazała broń Ukrainie, „Rzeczpospolita”, 6 II 2015, <http://www.rp.pl/artukul/1177349.html>.
- Litwa: „Jesteśmy gotowi przekazać broń Ukrainie. Chcemy dać przykład innym krajom NATO”, *Gazeta.pl*, 21 VI 2015, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,18182020,Litwa___Jestesmy_gotowi_przekazac_bron_Ukraine___Chcemy.html.
- Lawrow na naradzie polskich ambasadorów, TVN24, 24 VIII 2010, www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/lawrow-na-naradzie-polskich-ambasadorow,143918.html.
- Lawrow: *chcemy uzdrowić nasze relacje*, „Rzeczpospolita”, 2 IX 2010, www.rp.pl/artukul/530229.html.
- Łysek W., *Polityka zagraniczna wobec Ukrainy*, w: P. Musiałek (red.), *Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007–2011*, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2012.
- Riabczuk M., *Ukraina syndrom postkolonialny*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław–Wojnowice 2015.
- Maciejewski J.A., *Pułapki fałszerstw historycznych – rzecz o męczeństwie kresowian*, „Niezależna”, 2 VI 2016, <http://niezalezna.pl/81257-pulapki-falszerstw-historycznych-rzecz-o-mecenstwie-kresowian>.
- Mahdy J. *Konflikt o sumie zerowej*, „Nowa Europa Wschodnia” 2018, nr 1.
- Marzec P., *Gazprom zrywa kontrakty gazowe z Ukrainą. Na wschód gaz wysyła PGNiG*, RFM24, 2 III 2018, www.rfm24.pl/fakty/swiat/news-gazprom-zrywa-kontrakty-gazowe-z-ukraina-na-wschod-gaz-wysyl,nId,2552399.
- Mazur P., *Nacjonalści ukraińscy i narodowcy polscy obraz wzajemny i próby pojednania w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej*, „Arcana” 2015, vol. 126, nr 6.
- Mazurkiewicz M.J., *Koncepcja zakazu ludobójstwa Rafała Lemkina a eliminacjonizm Daniela Jonaha Goldhagena. Próba redefinicji teorii masowych mordów?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, t. XVI.
- Minister Macierewicz podpisał porozumienia: *współpraca z Ukrainą i strategicznymi dowództwami NATO*, *Defence24*, 9 VII 2016, www.defence24.pl/minister-macierewicz-podpisal-porozumienia-wspolprac-a-z-ukraina-i-strategicznymi-dowodztwami-nato.
- Minister Sikorski dla „Gazety”: *1 września – lekcja historii*, „Gazeta Wyborcza”, 29–30 VIII 2009, http://wyborcza.pl/1,101285,6978098,Min_Sikorski_dla_Gazety__1_wrzesnia_lekcja_historii.html#ixzz0S8own1Mo.
- Mistewicz E., *Dlaczego Platforma przegrała?*, Wszystko co najważniejsze, 25 X 2015, <https://wszystkocoinaznajwazniejsze.pl/eryk-mistewicz-dlaczego-platforma-przegala>.
- Mössbauer K., Piatov F., *Aussenminister Klimkin im Interview, Wir Ukrainer warden niemals aufgeben!*, „Bild”, 27 X 2017, www.bild.de/politik/ausland/headlines/ukraine-aussenminister-klimin-interview-53667156.bild.html.
- Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. Konflikt Polsko-Ukraiński 1943–1947*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Motyka G., *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1999.
- MSZ RP *ws. upamiętnienia żołnierzy Siczy Karpackiej na Przełęczu Wereckiej*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie, 17 X 2017, http://kijow.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/aktualnosci/msz_rp_ws_upamietnienia_zolnierzy_siczy_karpackiej_na_przeleczy_wereckiej.

- MSZ RP ws. upamiętnienia żołnierzy Siczy Karpackiej na Przełęczy Wereckiej (komunikat)*, PAP, 17 X 2017, [www.centrumprasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/107512,14,msz-rp-ws-upamietnienia-zolnierzy-siczy-karpackiej-na-przeleczy-wereckiej-\(komunikat\)](http://www.centrumprasowe.pap.pl/cp/pl/news/info/107512,14,msz-rp-ws-upamietnienia-zolnierzy-siczy-karpackiej-na-przeleczy-wereckiej-(komunikat)).
- Mucha W., *Krew i ziemia. O ukraińskiej rewolucji*, Fronda PL, Warszawa 2014.
- Na Brodivšini všanovali pam'at' voakiv divizii SS „Galičina” (ФОТО)*, „depo L'viv”, 26 VII 2016, <https://lviv.depo.ua/ukr/lviv/na-brodivshchini-vshanovali-pam-yat-voyakiv-diviziyi-galichina--25072016184000>.
- Na L'vivšini perepohovali 16 voakiv divizii „Galičina”*. Foto, „Gal-info, ponedilok”, 29 VII, 2013, https://galinfo.com.ua/photo/na_lvivshchini_perepohovali_16_voyakiv_divizii_galyचना_foto_138749.html.
- Największe tegoroczne ćwiczenie WP DRAGON-17*, Ministerstwo Obrony Narodowej, 4 IX 2017, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artukul/najnowsze/najwieksze-tegoroczne-cwiczenie-wojska-polskiego-dragon-17-22017-09-04.
- NATO-Ukraine C4 Trust Fund*, Ukraine Command, Control Communications and Computers (C4), NCI Agency (NATO Communications and Information Agency), NATO/OTAN, June 2016, www.nato.int/nato_static_files2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160712_1606-trust-fund-ukr-c4.pdf.
- NATO-Ukraine Cooperation in the Face of Hybrid Threats*, Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, 26 X 2017, www.mfa.gov.pl/en/news/nato_ukraine_cooperation_in_the_face_of_hybrid_threats.
- NBP wesprze ukraiński bank centralny w stabilizowaniu finansów Ukrainy*, PAP, 22 XII 2015, www.pap.pl/aktualnosci/news,448826,nbp-wesprze-ukraiński-bank-centralny-w-stabilizowaniu-finansow-ukrainy.html.
- Niemiecka AfD utrzymuje bliskie kontakty ze służbami Rosji?*, Polskie Radio.pl, 17 VIII 2017, www.polskie-radio.pl/5/3/Artykul/1821064,Niemiecka-AfD-utrzymuje-bliskie-kontakty-ze-specsluzbami-Rosji.
- Nocuń K., *Szczerski: inicjatywa honorowania Polaków ratujących Ukraińców i Ukraińców ratujących Polaków*, Dzieje.pl, 7 IX 2016, <http://dzieje.pl/aktualnosci/szczerski-inicjatywa-honorowania-polakow-ratujacych-ukraincow-i-ukraincow-ratujacych>.
- Nowak A., *Zgoda z Putinem na jego warunkach?*, „Rzeczpospolita”, 19 I 2011, www.rp.pl/artukul/596209-Zgoda-z-Putinem-na-jego-warunkach-.html.
- Obywatele Ukrainy wjeżdżają do UE bez wizy*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 12 VI 2017, www.mswia.gov.pl/pl/aktualnosci/16173,Obywatele-Ukrainy-beda-mogli-wjehac-do-UE-bez-wizy.html.
- Od 1 czerwca 2017 roku Ukraińcy pracują w Polsce zgodnie z nowymi zasadami*, Wschodnik.pl. Nowiny z Ukrainy, 9 VI 2017, <https://wschodnik.pl/publicystyka/item/11944-od-1-czerwca-2017-roku-ukraincy-pracuja-w-polsce-zgodnie-z-nowymi-zasadami.html>.
- Olszański T.A., *Historia Ukrainy w XX w.*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa [1994].
- Olszański T.A., *Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy*, „Punkt Widzenia” 2013, nr 35.
- Olszański T.A., Wierzbowska-Miazga A., *Poroszenko prezydentem Ukrainy*, Analizy OSW, 28.05.2014, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-28/poroszenko-prezydentem-ukrainy.
- Opinion Poll Results*, 14th Yalta European Strategy Annual Meeting, Kyiv, September 14–16, 2017, <https://yes-ukraine.org/en/Yalta-annual-meeting/2017/polls>.
- Ostateczna decyzja w sprawie tytułów Bohatera Ukrainy dla Bandery i Szuchewycza*, „Tydzień na Wschodzie”, 10 VIII 2011, vol. 185, nr 25.
- Ostateczny wynik z Holandii. 61 proc. przeciwko stowarzyszeniu UE z Ukrainą*, TVN24, 12 IV 2016, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/referendum-w-holandii-61-proc-przeciwko-stowarzyszeniu-ue-z-ukraina,635104.html.
- Ostre starcie w Sejmie. „Zdrada, to słowo opisuje zachowanie PiS”*, „Wprost”, 6 VII 2016, www.wprost.pl/kraj/10014091/ostre-startcie-w-sejmie-zdrada-to-slowo-opisuje-zachowanie-pis.html.
- Pereira S., *Schetyna o Ukrainie jako polskiej kolonii. „Był pod wpływem alkoholu”?*, niezalezna.pl, 6 XI 2014, <http://niezalezna.pl/61132-schetyna-o-ukrainie-jako-polskiej-kolonii-byl-pod-wplywem-alkoholu>.
- Pędzik T., *Udział LITPOLUKRBRIG w przygotowaniu międzynarodowego ćwiczenia „RAPID TRIDENT-17”*, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, www.polukr.net/blog/2017/03/udzial-litpolukr-brig-w-przygotowaniu-miedzynarodowego-cwiczenia-rapid-trident-17.
- Pierwszy raz od 96 lat ulicami Kijowa maszerowali polscy żołnierze*, „Wprost”, 24 VIII 2017, www.wprost.pl/swiat/10020491/Pierwszy-raz-od-96-lat-ulicami-Kijowa-maszerowali-polscy-zolnierze.html.
- Poczobut A., Kokot M., *Wilno obiecuje broń dla Kijowa*, „Gazeta Wyborcza”, 25 XI 2014, http://wyborcza.pl/1,76842,17022343,Wilno_obiecuje_bron_dla_Kijowa.html.

- Pol's'ka PGNiG počala terminovi postavki gazu v Ukraïnu*, „Ekonomična Pravda”, 2 III 2018, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634643.
- Pol's'a za rik udviči zbil'sila postavki gazu dlâ Ukraïni*, UNIAN, 10 I 2018, <https://economics.unian.ua/energetics/2339032-polscha-za-rik-udvichi-zbilshila-postavki-gazu-do-ukrajini.html>.
- Polacy i Ukraïncy uczcili 100-lecie niepodległości Ukrainy*, „Niezalezna”, 21 I 2018, <http://niezalezna.pl/214772-polacy-i-ukraincy-uczcili-100-lecie-niepodleglosci-ukrainy>.
- Polacy piastujâ prestiżowe stanowiska na Ukrainie*, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/swiat/balcerowicz-balczun-miller-obejmujaja-stanowiska-na-ukrainie/tdcckw>.
- Polacy piastujâ prestiżowe stanowiska na Ukrainie. Zobacz kto*, onet.pl, 19 VIII 2016, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/swiat/balcerowicz-balczun-miller-obejmujaja-stanowiska-na-ukrainie/tdcckw>.
- Poland Opposes Revision of Association Agreement Between Ukraine and EU*, „Ukrinform”, 16 X 2017, www.ukrinform.net/rubric-politics/2325422-poland-opposes-revision-of-association-agreement-between-ukraine-and-eu.html.
- Polscy komandosi na Ukrainie. „Cele szkoleniowe”*, Defence24, 17 X 2016, www.defence24.pl/polscy-komandosi-na-ukrainie-cele-szkoleniowe.
- Polska dostarczyła bojowe wozy piechoty na Ukrainę*, „PolUkr. Pol's'ko-ukraïns'ki portal”, 7 IV 2018, www.polukr.net/blog/2018/04/polska-dostarczyła-bojowe-wozy-piechoty-na-ukrainie.
- POLUKRBAT, *Jednostki wojskowe*, Wojsko Polskie, www.jednostki-wojskowe.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=360&Itemid=26.
- Portnikov V., *Diti j doroslî*, „LB.ua”, 9 XI 2017, https://ukr.lb.ua/news/2017/11/09/381462_diti_y_doroslî.html.
- Portnikov W., *Godzina męstwa*, „Nowa Europa Wschodnia” 2014, nr 2.
- Pozáčergovi vïbori prezidenta Ukraïni 25 travnâ 2014 roku*, Protokol Central'noi Vïborçoi Komisii Pro Rezul'tati Vïboriv Prezidenta Ukraïni, Primirnik № 1, s. 51. http://cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf.
- Prasa o wizycie Ławrowa w Polsce*, Polskie Radio, PAP, 3 IX 2010, www.polskieradio.pl/13/115/Artykul/259780,Prasa-o-wizycie-Lawrowa-w-Polsce.
- Premier Julia Tymoszenko odwołała wizytę w Warszawie*, „Wiadomości z Regionu/OSW”, 30 IV 2009, nr 83.
- Prezydent Litwy: Jeżeli nie pomożemy, sprzedamy nie tylko Ukrainę, ale też samych siebie*, wywiad R. Gonczarenko z D. Grybauskaite, „Deutsche Welle”, 10 II 2015, www.dw.com/pl/prezydent-litwy-je%C5%BCeli-nie-pomo%C5%BCemy-sprzedamy-nie-tylko-ukrain%C4%99-ale-te%C5%BC-samych-siebie-wywiad/a-18246502.
- Prezydent o przyszłotygodniowym szczycie w Jalcie*, Prezydent.pl, 5 V 2012, www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,173,prezydent-o-przyszlotygodniowym-szcycie-w-jalcie.html.
- Prezydent Ukrainy: sytuacja z dostawami gazu ustabilizowana*, PAP, 3 III 2018, www.pap.pl/aktualnosci/news,1313021,prezydent-ukrainy-sytuacja-z-dostawami-gazu-ustabilizowana.html.
- Przelomiec M., *Największe rozczarowania*, „Nowa Europa Wschodnia”, 2014, vol. 37, nr 6.
- Przelomiec M., *Tymoszenko. Historia niedokończona*, Wydawnictwo „Niecale”, Bytom 2012.
- Przywódcy nie chcą jechał (sic) na szczyt do Jalty*, „Rzeczpospolita”, 30 IV 2012, www.rp.pl/artykul/868429.html.
- Puchłowski M., *Gliński ws. prac ekshumacyjnych na Ukrainie: chcieliśmy przelamać impas*, Gazeta Prawna.pl, 30 X 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1081839,glinski-ws-prac-ekshumacyjnych-na-ukrainie-chcieliśmy-przelamac-impas.html.
- Rapid Trident 2017 exercise begins in Ukraine*, „Kyiv Post”, Sept. 12, 2017, www.kyivpost.com/ukraine-politics/rapid-trident-2017-exercise-begins-ukraine.html.
- Raszewski P., *Ćwiczenia Maple Arch '17 w Nowej Dębie*, Polska Zbrojna.pl, 20 XI 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/24116?t=Cwiczenia-Maple-Arch-17-w-Nowej-Debie.
- Raszewski P., *Ukraińska misja podhalańczyków*, Polska Zbrojna.pl, 1 II 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/21687?t=Ukraińska-misja-podhalanczykow.
- Raszewski P., *Wielonarodowa Brygada osiągnęła pełną gotowość bojową*, „Polska Zbrojna”, 16 XII 2016, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/21366?t=Wielonarodowa-Brygada-osiagnela-pelna-gotowosc-bojowa.
- Rezul'tati vïboriv do VR Ukraïni 2014 (Politična partiâ PRAVIJ SEKTOR)*, Wikimedia Commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Результати_вïборів_до_ВР_України_2014_%28Політична_партія_ПРАВИЙ_СЕКТОР%29.png.

- Rezultaty wyborov v radu*, Ukraina 2014, Svoboda.png, Wikimedia Commons, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/26/Результати_виборів_до_ВР_України_2014_%28Політична_партія_Всеукраїнське_об'єднання_Свобода%29.png.
- Rok Donalda Tuska w Brukseli*. „*Jego nieobecność nie wyszła na dobre PO*”, Polsat News 1 XII 2015, www.polsatnews.pl/wiadomosc/2015-12-01/rok-donald-tuska-w-brukseli-jego-nieobecnost-nie-wyszla-na-dobre-po.
- Romaniuk R., Sadowski H., *Euro 2012 bez Ukrainy?*, „Polska. The Times”, 30 VI 2008, www.polskatimes.pl/artukul/13855,euro-2012-bez-ukrainy,id,t.html.
- Romanowska A., *Współpraca obronna Polski i Ukrainy. Stan obecny i perspektywy*, „The Warsaw Institute Review”, 26 VI 2017, <https://warsawinstitute.org/pl/wspolpraca-obronna-polski-i-ukrainy-stan-obecny-i-perspektywy>.
- Rosja karci Litwę za broń dla Ukrainy*, „Biuletyn Informacyjny Studium”, Studium Europy Wschodniej UW, 27 II 2015, www.studium.uw.edu.pl/?post/20339.
- Rosja wysłała notę dyplomatyczną ws. broni dla Ukrainy. Litwa: to jest groźba*, TVN24, 27 II 2015, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/rosja-wyslala-note-dyplomatyczna-ws-broni-dla-ukrainy-litwa-to-jest-grozba,519627.html.
- Sasse G., *Visa-Free Access to EU Countries is a Major Attraction for Ukrainians. But Delays in the Process Risk Eroding the Much-Needed Support of Pro-EU Movements in Ukraine*, Carnegie Europe, 28 XI 2016, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/66262>.
- Schmidt C., Akkerman S., *Jean-Claude Juncker: Poetin is mijn vriend*, Democratie, „Trouw de Verdieping”, 28 IV 2018, www.trouw.nl/democratie/jean-claude-juncker-je-mag-tegenwoordig-niet-zeggen-dat-poetin-je-vriend-is-a7236236.
- Sea Breeze-2017 Significant Step toward Ukraine's Transition to NATO Standards – Defense Ministry*, UNIAN Information Agency, 25 July 2017, www.unian.info/society/2047314-sea-breeze-2017-significant-step-toward-ukraines-transition-to-nato-standards-defense-ministry.html.
- Shandor V., *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*, Harvard University. Ukrainian Research Institute, Cambridge, MA 1997, s. 321.
- Siemoniak: broń dla Ukrainy. ostatecznością, ale niczego nie można wykluczać*, TVPInfo 10 II 2015, www.tvp.info/18806482/siemoniak-bron-dla-ukrainy-ostatecznoscia-ale-niczego-nie-mozna-wykluczac.
- Siemoniak: nie ma żadnych przeszkód, by sprzedawać broń Ukrainie*, Kryzys na Ukrainie, TVN24, 29 I 2015, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/tomasz-siemoniak-nie-ma-zadnych-przeszkod-by-sprzedawac-bron-ukrainie,510327.html.
- Sieradzka M., *Steinmeier w Moskwie: odbudowa zaufania?*, „Deutsche Welle”, 25 X 2017, www.dw.com/pl/steinmeier-w-moskwie-odbudowa-zaufania/a-41096179.
- Sikorski strofuje opozycję*. „*Jeśli tego nie podpiszecie, będziecie wszyscy martwi*”, Kryzys na Ukrainie, TVN24, 21 lutego 2014, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/sikorski-strofuje-opozycje-jesli-tego-nie-podpiszecie-bedziecie-wszyscy-martwi,400722.html>.
- Sikorski: Rosja powinna być w NATO*, TVN24, 5 II 2010, www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/sikorski-rosja-powinna-byc-w-nato,124386.html.
- Sławiński M., *Władze Ukrainy po raz kolejny zablokowały prace ekshumacyjne IPN*, w.Polityce.pl, 24 VIII 2017, <https://wpolityce.pl/swiat/354637-wladze-ukrainy-po-raz-kolejny-zablokowaly-prace-ekshumacyjne-ipn>.
- Smolar A., *Wybór minimalizmu*, „Nowa Europa Wschodnia” 2014, vol. 37, nr 6.
- Spadochroniarze z Krakowa szkolą ukraińskich „cyborgów”*, Defence24, 17 V 2017, www.defence24.pl/spadochroniarze-z-krakowa-szkola-ukraińskich-cyborgow.
- Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS 2017, nr 21.
- Stosunek do innych narodów*, Komunikat z badań CBOS 2018, nr 37.
- Szef MON w Kijowie*, 24 VIII 2017, Ministerstwo Obrony Narodowej, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artukul/najnowsze/szef-mon-na-obchodach-dnia-niepodleglosci-ukrainy-42017-08-24.
- Szeremeta: Zamierzam pójść do sądu z tymi bzdurami, które opowiadali o mnie*, Forsal.pl, 27 III 2018, <http://forsal.pl/artykuly/1113762,swiatoslaw-szeremeta-wywiad-o-ekshumacjach-polakow-na-ukrainie.html>.
- Zsulc T., *Krytyczna ocena zasadności i możliwości wsparcia sprzętowo-technologicznego przez Polskę Armii Ukraińskiej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2015, vol. 9, nr 2.
- Szymaja M., *Ukraińskie Koleje uruchomią codzienny pociąg Przemysł – Odessa*, „Rynek Kolejowy/inf. Prasowa”, 18 X 2017, www.rynek-kolejowy.pl/wiadomosci/ukraińskie-koleje-uruchomia-codzienny-pociag-przemysl--odessa-83996.html.

- Szymański: Gaz łupkowy to konkurencja i zmiana geopolityczna*, Europejska Polityka Energetyczna, Niezależne Forum Energetyczne, *Energo* 24, 7 XII 2011, <http://europejskapolitykaenergetyczna.energo24.pl/168,szymanski-gaz-lupkowy-to-konkurencja-i-zmiana-geopolityczna>.
- Szymański K., *Sprawozdanie. 4 lata pracy w Parlamencie Europejskim*, Parlament Europejski 2013.
- Światosław Szeremeta: *Polska nie może uświadomić, że Ukraina się zmieniła*, ZIK, 14 listopada 2017, https://zik.ua/pl/news/2017/11/14/wiatosaw_szeremeta_polska_nie_moe_uwiadomi_e_ukraina_si_zmienia_1205201.
- Tomasz Siemioniak: *Obecnie Polska nie planuje sprzedaży broni Ukrainie*, WP wiadomości, 18 II 2015, <https://wiadomosci.wp.pl/tomasz-siemioniak-obecnie-polska-nie-planuje-sprzedazy-broni-ukrainie-6027752020017793a>.
- Tomasz Siemioniak: *Polska jest gotowa sprzedać Ukrainie broń. To trzeba załatwiać, nie gadać*, „WP wiadomości”, 9 IX 2014, <https://wiadomosci.wp.pl/tomasz-siemioniak-polska-jest-gotowa-sprzedac-ukrainie-bron-to-trzeba-zalatwiac-nie-gadac-6027687647401089a>.
- Towards New Armed Forces of Ukraine. Overview of Defence Reforms in Ukraine 2016*, Ministry of Defence of Ukraine, Media Department, Kyiv 2017.
- Tymczasowe zawieszenie ukraińsko-rosyjskich sporów gazowych*, „Tydzień na Wschodzie”, 15 IV 2008, www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-04-16/tymczasowe-zawieszenie-ukraino-rosyjskich-sporow-gazowy.
- Tymoszenko o odwolaniu wizyty w Polsce: Zajęłam się wypłatami*, *Gazeta.pl*, 30 IV 2009, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,6559268,Tymoszenko_o_odwolaniu_wizyty_w_Polsce_Zajelam_sie.html.
- U seli Červone na L'vivsini perezahoronili ostanki 23 vojniv divizii „Galičina”*, „Ukraina Moloda”, 25 VII 2017, www.umoloda.kiev.ua/number/0/2011/114025.
- Uгода pro asociaciu Ukraina – ES*, Predstavnictvo Ukraini pri Êvrops'komu Soŭzi ta Êvrops'komu Spivtovaristvi z atomnoi energii, <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/page/open/id/2900>.
- Ukraina i NATO podpisały porozumienia o współpracy przy reformie Sił Zbrojnych*, *Wschodnik.pl*. Nowiny z Ukrainy, 23 IX 2015 r. <https://wschodnik.pl/ukraina/item/2465-ukraina-i-nato-podpisaly-porozumienia-o-wspolpracy-przy-reformie-sil-zbrojnych.html>.
- Ukraina jako polska kolonia. Oburzenie po słowach Schetyny*, „Rzeczpospolita”, 6 XI 2014, www.rp.pl/artykul/1155055.html.
- Ukraina przystąpiła do porozumienia Grupy Bojowej państw Wyszehradzkiej Czwórki*, *Wschodnik.pl*. Nowiny z Ukrainy, 7 VI 2016, <https://wschodnik.pl/ukraina/item/6327-ukraina-przystapila-do-porozumienia-grupy-bojowej-panstw-wyszehradzkiej-czworki.html>.
- Ukraina rezygnuje z członkostwa w NATO*, „Tydzień na Wschodzie”, 9 VI 2010, nr 20.
- Ukraina: Polscy żołnierze na defiladzie w Dniu Niepodległości*, *Gazeta Prawna.pl*, 24 VIII 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1066086,ukraina-polscy-zolnierze-na-defiladzie-w-dniu-niepodleglosci.html.
- Ukraina: Uchylenie dekretu o odznaczeniu Stepana Bandery*, „Tydzień na Wschodzie”, 19 I 2011, vol. 162, nr 2.
- Ukraine Logistics & Standardization NATO Trust Fund*, NSPA–NATO Support and Procurement Agency, NATO/OTAN, June 2016, www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160712_1606-trust-fund-ukr-log-stand.pdf.
- Ukrains'ki vijs'kovi – učasniki paradu do Dnâ Vijs'ka Pol's'kogo*, 15 VIII 2017, „Ukrains'kij interes”, – „Український інтереєс”, <https://uain.press/politics/ukrayinski-vijskovi-uchasnyky-paradu-dnya-vijska-polskogo-319334>.
- Ukraińskie organizacje nacjonalistyczne: charakterystyka i potencjał prowokacji*, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademii Sztuki Wojennej, „Raport OSPP”, lipiec 2017.
- Ukraińskie transportery z polską noktowizją [Defence24.pl TV]*, *Defence24*, 26 VI 2017, www.defence24.pl/ukrainskie-transportery-z-polska-noktowizja-defence24pl-tv.
- Urâd anonsuvav retel'ni perevirki robotodavciv v Pol'si*, *VSE.TUT.pl*, 6 II 2017, <http://vsetutpl.com/uryad-anonsuvav-retelni-perevirky-robotodavtsiv-v-polschi>.
- Vid aptečok do tehnologij: âk Zahid dopomagaë ukrains'kij armii*, Centru gromads'kogo monitoringu ta kontrolû, 29 sičnâ 2018, <http://naglyad.org/uk/2018/01/29/vid-aptechok-do-tehnologij-yak-zahid-dopomagaye-ukrayinski-armiyi/#prettyPhoto>.
- W Brukseli odbyło się posiedzenie Komisji Ukraina–NATO*, „PolUkr. Pol's'ko-ukrains'ki portal”, 30 III 2018, www.polukr.net/blog/2018/03/w-brukseli-odbylo-sie-posiedzenie-komisji-ukraina-nato.
- W Sejmie o ukraińskich zbrodniach na Wołyniu: „11 lipca jest oczywiście rocznicą zbrodni na Wołyniu, ale symboliczną rocznicą, bo zbrodnia trwała wiele miesięcy”*, *WIDEO*, wPolityce.pl, 6 VII 2016,

- <https://wpolityce.pl/polityka/299629-w-sejmie-o-ukrainskich-zbrodniach-na-wolyniu-11-lipca-jest-oczywiscie-rocznica-zbrodni-na-wolyniu-ale-symboliczna-rocznica-bo-zbrodnia-trwala-wiele-miesiecy>. Waszczykowski W., *Warszawa chce sojuszu z Kijowem*, „Rzeczpospolita”, 17 X 2017, www.rp.pl/Publicystyka/310169934-Witold-Waszczykowski-Warszawa-chce-sojuszu-z-Kijowem.html.
- Wiceprzewodniczący niemieckiej AfD: „Krym nigdy nie powróci do Ukrainy. Sankcje nic nie dadzą”*, w: Polityce.pl, 19 VIII 2017, <https://wpolityce.pl/swiat/353843-wiceprzewodniczaczy-niemieckiej-afd-krym-nigdy-nie-powroci-do-ukrainy-sankcje-nic-nie-dadza>.
- Wilewski K., *Polska zbrojeniówka walczy o ukraiński rynek*, Polska Zbrojna.pl, 23 VI 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/22999?t=Polska-zbrojeniowka-walczy-o-ukrainski-rynek.
- Wilewski K., *PT-17, czyli modernizacja Twardych*, Polska Zbrojna.pl, 7 IX 2017, www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/23549?t=PT-17-czyli-modernizacja-Twardych.
- Wizyta Ministra SZ RP R. Sikorskiego na Ukrainie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie, www.kijow.polemb.net/index.php?document=1986.
- Wojciechowski J., *To nie lapsus Ewy Kopacz, tylko doktryna obronna rządu PO-PSL*, Nasz Dziennik.pl, 21 IX 2014, www.naszdziennik.pl/wpis/1349,to-nie-lapsus-ewy-kopacz-tylko-doktryna-obronna-rzadu-po-psl.html.
- Wzmocnienie wschodniej flanki NATO – wyszehradzka grupa bojowa*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 14 VII 2017, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/komunikat.xsp?documentId=D01BE771041EFE8AC125816-700372C99>.
- Z 1 červná 2017 roku počali dítati noví pravila roboti v Pol’si dlá časovih pracivnikov*, VSE.TUT.pl, 1 VIII 2017, <http://vsetutpl.com/z-1-červnya-2017-roku-pachaly-diyaty-novi-pravy-la-roboty-v-polschi-dlya-tymchasovykh-pratsivnykiv>.
- Zaâva Gazpromu – ce zaâva na publiku – ūrist*, 2 bereznâ 2018, „Ekonomična pravda”, www.epravda.com.ua/news/2018/03/2/634655.
- Zaciešnienie współpracy obronnej z Ukrainâ*, Aktualności. Ministerstwo Obrony Narodowej, 2 XII 2016, www.mon.gov.pl/aktualnosci/artukul/najnowsze/zaciešnienie-wspolpracy-obronnej-z-ukraina-d2016-12-02.
- Zalewska: Polska i Ukraina podpisały deklarację dot. nauczania w j. polskim*, „Rzeczpospolita”, 25 X 2017, www.rp.pl/Polityka/171029409-Zalewska-Polska-i-Ukraina-podpisały-deklaracje-dot-nauczania-w-j-polskim.html.
- Zimnin A., *Jaki był rok 2016 dla Ukrainy?*, „Naš vibir”, Gazeta dla Ukraińców w Polsce, 6 I 2017, <http://pl.naszvibir.pl/4654-2>.
- Zubel M., *Zalewska: żaden przywilej Polaków na Ukrainie nie zostanie ograniczony*, Gazeta Prawna.pl, 25 X 2017, www.gazetaprawna.pl/artykuly/1080877,zalewska-zaden-przywilej-polakow-na-ukrainie-nie-zostanie-ograniczony.html.
- Żerko S., *Polityka Niemiec wobec Rosji*, w: J. Kiwerska (red.), *Aktywność Niemiec na arenie międzynarodowej*, „IŻ Policy Papers” 2018, nr 24/I.
- Żuławiński M., *Studentów ubywa, cudzoziemców przybywa. Ukraińcy przodują*, Bankier.pl, 12 IV 2017, www.bankier.pl/wiadomosc/Studentow-ubywa-cudzoziemcow-przybywa-Ukrajnicy-przoduja-7510954.html.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Broń dla Ukrainy*, „Gazeta Polska Codziennie”, 27 VIII 2014, nr 198.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Geopolityka – siła – wola. Rzeczypospolitej zmagania z losem*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2010.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Marginalizacja w Mediolanie – cena klientelizmu*, „Gazeta Polska Codziennie”, 21 X 2014, nr 245.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Męczeństwo Kresów, 1918–1956*, Fundacja Warsaw Enterprise Institute, Warszawa 2017, <http://wei.org.pl/files/manager/file-28d4d4004517aa0490f96c8b3516c55e.pdf>.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Nieustający spór o historię i propagandę opozycji. Wschód – Polsko-Ukraińskie Spotkania w Jaremczu 2017*, „Gazeta Polska Codziennie”, 27 IX 2017, nr 225.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Polska polityka wschodnia 1989–2015. Wymiar narodowy i unijny*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2016.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Popis ignorancji*, „Gazeta Polska”, 14 III 2018, nr 11.
- Żurawski *vel* Grajewski P., *Rabacja wołyńsko-galicyjska*, „Gazeta Polska Codziennie” 2013, nr 108.